

ВІСНИК

**Київського національного
торговельно-економічного університету**

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

№ 4⁽⁹⁶⁾ 2014

Журнал визнано ВАК України як фахове видання з економічних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

МЕЛЬНИК Т., ПУГАЧЕВСЬКА К.	Імпортоспоживання в Україні: масштаби та тенденції	5
БЛИЗНЮК В.	Соціально-економічні складові трудової міграції	20
ГУДИМ К.	Транснаціоналізація як чинник глобалізації	33

ПІДПРИЄМНИЦТВО

МЩЕНКО А.	Система показників конкурентних переваг підприємства торгівлі	45
ЮСУПОВА О.	Стимулювання покупців у роздрібній торгівлі	53
ДЕНИСЕНКО А.	Ризик-контроль формування туристичного продукту	67

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

ЧУГУНОВ І., МАКОГОН В.	Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень	79
КУЧЕР Г.	Фінансовий потенціал економічного розвитку: теоретичний аспект	92
КОЛОСОВА В.	Кредити міжнародних фінансових інституцій у системі бюджетного планування	106

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ
"Вісник КНТЕУ"**

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор;
ПРИТУЛЬСЬКА Н.В. – заступник головного редактора;
ГУЛЯЄВА Н.М., ЛАГУТІН В.Д., БАЙ С.І., МНИХ Є.В., РОМАТ Є.В.,
СУСІДЕНКО В.Т., ТКАЧЕНКО Т.І., ЧУГУНОВ І.Я., ПАНКОВ Д.О. (*Білорусь*),
ФІЛІС К.А. (*Греція*), **ДОБІЯ М.** (*Польща*), **РОЖКОВ І.Я.** (*Росія*), **ЛАЦЕ Н.** (*Латвія*),
ЯРИГІНА І.З. (*Росія*), **КАЛУСЬКІ Я.** (*Польща*) – члени редакційної колегії з економічних
наук; **ІВАНОВА Н.В., КОРОЛЬЧУК М.С., КОРОЛЬЧУК В.М., САМОЙЛОВ О.Є.,**
СТАСЮК В.В., ТІМЧЕНКО О.В., МАКСИМЕНКО С.Д. – члени редакційної колегії
з психологічних наук; **МЕРЕЖКО Н.В., БЕЛІНСЬКА С.О., МОКРОУСОВА О.Р.,**
СИДОРЕНКО О.В. – члени редакційної колегії з технічних наук; **ГАЛЯНТИЧ М.К.,**
ГУРЖІЙ Т.О., ІВАННІКОВ І.А. (*Росія*), **ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М.,**
МИРОНЕНКО Н.М., ЯРМИШ О.Н. – члени редакційної колегії з правових наук;
ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., КУЛАГІН Ю.І., ОГОРОДНИК І.В., ПАВЛОВСЬКИЙ В.В.,
ШКЕПУ М.О. – члени редакційної колегії з філософських наук; **БАДАХ Ю.Г.,**
КАЗЬМИРЧУК Г.Д., КОРОЛЕВ Б.І., ОРЛЕНКО В.І., ПОЛУРЕЗ В.І. –
члени редакційної колегії з історичних наук;
МЕЛЬНИЧЕНКО С.В. – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.

Завідувач редакції
С.Л. ОЛЮНІНА

Редактори: Е.Ю. КИРИЧЕНКО, І.Й. РАСКАЗОВА
Художньо-технічний редактор І.В. КРИВИЦЬКА

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2014 рік – 21910.

Підписано до друку 29.08.2014. Ум. друк. арк. 10.4. Тираж 250 пр. Зам. 932.
Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.
Телефон редакції 518-90-92, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 359 від 14.03.2001.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 1 від 28.08.2014).
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції

Журнал представлено в Міжнародній наукометричній базі: Російський індекс наукового цитування (РІНЦ)

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2014

СОДЕРЖАНИЕ

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

МЕЛЬНИК Т., ПУГАЧЕВСКАЯ Е.	Импортопотребление в Украине: масштабы и тенденции	5
БЛИЗНЮК В.	Социально-экономические составляющие трудовой миграции	20
ГУДЫМ Е.	Транснационализация как фактор глобализации	33

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

МИЩЕНКО А.	Система показателей конкурентных преимуществ предприятия торговли	45
ЮСУПОВА О.	Стимулирование покупателей в розничной торговле	53
ДЕНИСЕНКО А.	Риск-контроль формирования туристического продукта	67

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

ЧУГУНОВ И., МАКОГОН В.	Бюджетно-налоговая политика в условиях институциональных преобразований	79
КУЧЕР Г.	Финансовый потенциал экономического развития: теоретический аспект	92
КОЛОСОВА В.	Кредиты международных финансовых институций в системе бюджетного планирования	106

УЧЁТ И АУДИТ

БОЧУЛЯ Т.	Восприятие и интерпретация учетной информации	119
------------------	--	-----

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

MELNYK T., PUGACHEVSKA K.	Import consumption in Ukraine: scale and tendencies	5
BLYZNYUK V.	Socio-economic component of labour migration	20
GUDYM K.	Transnationalization as a factor of globalization	33

ENTERPRISE

MISCHENKO A.	System of indicators of trade enterprise competitive advantages	45
YUSUPOVA O.	Shopper-oriented sales promotion tools used by retailers	53
DENYSENKO A.	Risk control of tourist product's formation	67

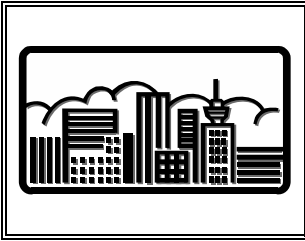
FINANCE AND BANKING

CHUGUNOV I., MAKOGON V.	Fiscal policy in terms of institutional transformations	79
KUCHER G.	Financial potential of economic development: theoretical aspect	92
KOLOSOVA V.	International financial institutions lendings in the system of budget planning	106

ACCOUNTING AND AUDIT

BOCHULIA T.	Perception and interpretation of accounting information	119
--------------------	--	-----

УДК 339.562:64.033

МЕЛЬНИК Тетяна, д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки КНТЕУ
ПУГАЧЕВСЬКА Катерина, аспірант кафедри міжнародної економіки КНТЕУ

ІМПОРТОСПОЖИВАННЯ В УКРАЇНІ: МАСШТАБИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Проаналізовано товарну структуру імпорту в Україну, оцінено масштаби імпортоспоживання за показниками імпортозалежності та експортоорієнтованості промисловості. Визначено причини та наслідки перевищення обсягів імпорту над внутрішнім виробництвом. Досліджено напрями використання імпорту на цілі проміжного, кінцевого споживання та валового нагромадження за окремими видами економічної діяльності. Проведено кореляційний аналіз розподілу частки продажу імпортих споживчих товарів у структурі роздрібного товарообороту.

Ключові слова: імпортоспоживання, імпорт, проміжне споживання, кінцеве споживання, валове нагромадження, імпортозалежність, експортоорієнтованість.

Мельник Т., Пугачевская Е. Импортопотребление в Украине: масштабы и тенденции. Проанализирована товарная структура импорта в Украину, оценены масштабы импортопотребления по показателям импортозависимости и экспортоориентированности промышленности. Выявлены причины и следствия преобладания импорта над внутренним производством. Исследуются направления использования импорта на цели промежуточного, конечного потребления и валового накопления по отдельным видам экономической деятельности. Проведен корреляционный анализ распределения доли продаж импортных потребительских товаров в структуре розничного товарооборота.

Ключевые слова: импортопотребление, импорт, промежуточное потребление, конечное потребление, валовое накопление, импортозависимость, экспортоориентированность.

Постановка проблеми. Теорія та світова практика свідчать про суперечливість поглядів щодо наслідків імпортоспоживання для національної економіки. З одного боку, імпортоспоживання сприяє задоволенню потреб країни у товарах, які не виробляються у країні або виробляються у недостатніх обсягах, забезпечуючи цим самим активне насичення внутрішнього ринку й економію суспільної праці, зростання

зайнятості у торгівлі і суміжних сферах, підвищення стандартів виробничого й особистого споживання за рахунок придбання товарів і технологій, зростання надходжень до державного бюджету. З іншого – на певному етапі розвитку економіки за умов низької конкурентоспроможності вітчизняного виробництва імпортоспоживання зумовлює нерациональне збільшення частки іноземної продукції у внутрішньому споживанні, що супроводжується зменшенням зайнятості у сфері матеріального виробництва, погіршенням фінансового стану місцевих підприємств і навіть їх банкрутством [1, с. 34].

Категорія "імпортоспоживання" широко використовується в економічній літературі. Зокрема Н. Сучкова під імпортоспоживанням розуміє обсяги усього імпорту, спрямованого на цілі проміжного і кінцевого споживання та валового нагромадження [2, с. 16]. Л. Стрижкова трактує поняття імпортоспоживання як обсяг продукції, що надходить з-за кордону та використовується на території країни протягом визначеного періоду з метою задоволення потреб реального сектора економіки та населення [3, с. 56]. Закордонні економісти, зокрема С. Едвардс та М. Клеменс розглядають імпортоспоживання переважно з позицій домогосподарств та сектора загальнодержавного управління [4, с. 65]. Однак під імпортоспоживанням доцільно розуміти використання ввезених товарів з метою забезпечення економічних процесів у різних секторах суспільного виробництва.

Зазначений дуалізм проблематики імпорту став основою дискусій останніх років між прихильниками подальшої лібералізації національного торговельно-політичного режиму і підвищення рівня відкритості внутрішнього ринку та прихильниками протекціонізму й імпортних обмежень для стимулювання вітчизняного виробництва.

Нинішня модель взаємодії України зі світовим ринком характеризується надмірною відкритістю національної економіки, зростанням обсягів імпортоспоживання товарів з високою доданою вартістю і експортом переважно сировинних товарів та залежністю національної економіки від кон'юнктури світових товарних ринків. За таких умов зростання обсягів імпорту може нести загрози порушення національної безпеки та формування надвисокої залежності внутрішнього виробництва і споживання від імпортних товарів, що й обумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у вивчення проблем впливу імпорту на національну економіку є напрацювання представників вітчизняної та зарубіжної економічної школи, а саме: В. Гейця [5], Д. Каменщика [1], А. Мазаракі [6], І. Крючкової [7], Л. Стрижкової [3], М. Скрипниченка [4], В. Точиліна [8], Л. Шинкарука [9], у працях яких аналізується взаємозв'язок зовнішньої торгівлі та економічного зростання. Однак подальшого дослідження потребують питання щодо обсягів імпортоспоживання в Україні та впливу імпорту на економічний розвиток. Відтак, **метою** статті є оцінка масштабів імпортоспоживання в економіці України та формулювання ключових проблем і можливих загроз зростання обсягів імпорту в Україну.

Матеріали і методи. У науковій статті застосовані такі методи дослідження: аксіоматичний – при розгляді певних положень як вихідних аксіом; історичний – при дослідженні теорій впливу імпорту на національну економіку; аналізу і синтезу – для уточнення змісту поняття "імпортоспоживання"; метод кореляційно-регресійного аналізу – для виявлення та визначення характеру зв'язку між показником частки продажу імпортованих товарів та середньомісячною заробітною платою.

Результати дослідження. Як відомо, в основу міжнародної торгівлі покладено відмінності між країнами у забезпеченості економічними ресурсами, а також у рівні ефективності виробництва різних видів продукції, що визначається наявними технологіями та досягнутими масштабами виробництва. Тому міжнародна торгівля вважається інструментом, що дозволяє виробникам подолати вузькість внутрішнього ринку і розширити обсяги доходів завдяки експортним поставкам, а споживачам – задовольнити потреби у необхідній продукції за рахунок імпорту.

Узагальнення широкого кола світових наукових надбань щодо досліджень переваг торговельного обміну свідчить, що вони пройшли складний шлях трансформації і знайшли відображення у концепції порівняльних переваг. У вузькому сенсі її ідея полягає у тому, що найбільший сукупний виробничий результат (ВВП) може бути досягнутий, коли "кожний товар буде виробляється тією країною, у якій нижчі витрати на його виробництво". Тому виробнича спеціалізація країн і відсутність бар'єрів у світовій торгівлі сприяють раціональному розміщенню виробничих сил у світовому економічному просторі й ефективному використанню ресурсів. Нині концепція порівняльних переваг є офіційною науковою доктриною, на основі якої обґрунтовуються докази на користь поглиблення спеціалізації, вільної торгівлі і відмови від протекціоністської політики країн. Проте цю концепцію не слід розглядати як певну догму, адже вона не враховує впливу науково-технічного прогресу, який нерідко перетворює сьогоденні переваги на завтрашні обмеження для розвитку [10, с. 24].

Так, з точки зору концепції порівняльних переваг, Україні доцільно поглиблювати сформовану сировинну спеціалізацію, не розпорошуючи ресурси на диверсифікацію виробництва і заміну експортно-сировинної моделі інноваційною. Насправді Україна потребує масштабної науково-технічної й інноваційної модернізації для отримання нових, високо-технологічних переваг у міжнародному поділі праці.

Високі темпи нарощення зовнішньоторговельного обороту України традиційно вважаються важливим свідченням розширення її участі у світогосподарському товарообміні і міжнародному поділі праці. Дані Державної служби статистики України, Митної служби та Національного банку України дають можливість оцінити реальну динаміку цього процесу, зокрема його якісну складову (*табл. 1*).

За досліджуваний період обсяги імпорту у вартісному вираженні зросли в середньому в 2.4 раза, натомість експорту – в 2.1 раза. Водночас фізичні обсяги імпорту зменшились на 10.4 %, а експорту – на 7.8 %, що дає можливість стверджувати про переважне зростання цін на імпорту продукцію порівняно з експортною. При інтенсивному зростанні імпорто-споживання сформувалась стійка тенденція нарощування від'ємного сальдо торговельного балансу. Розбіжність у даних щодо експорту та імпорту платіжного балансу (ПБ) Державної служби статистики України (ДССУ) та Митної служби (МС) зумовлена різними методиками розрахунку цих показників. Зокрема при складанні платіжного балансу враховуються дані тіньового експорту й імпорту. Дані щодо обсягів зовнішньої торгівлі в Державній службі статистики України формуються на основі даних Митної служби, за винятком 27 групи УКТЗЕД "палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки", яку подає в службу статистики НАК "Нафтогаз України" та Міністерство енергетики та вугільної промисловості України.

Таблиця 1

Динаміка і структура зовнішньоторговельного обороту України за 2005–2013 рр.

Показник		За даними					
		ПБ		ДССУ		МС	
		2005	2013	2005	2013	2005	2013
Обсяг (млн дол. США)	обороту	71183	149566	70365	140276	69914	139033
	експорту	35024	64984	34228	63312	34152	62914
	імпорту	36159	84582	36136	76964	35762	76119
Приріст за період (млн дол. США)	обороту	78383		69911		69119	
	експорту	29960		29084		28762	
	імпорту	48423		40828		40357	
Індекс вартості	обороту	2.10		1.99		1.99	
	експорту	1.86		1.85		1.84	
	імпорту	2.34		2.13		2.13	
Індекс фізичного обсягу	обороту			-9.10			
	експорту	-		-7.80		-	
	імпорту			-10.40			

Джерело: складено авторами за даними [11; 12]

У структурі товарного імпорту за досліджуваний період (табл. 2) спостерігається тенденція до зростання імпорту продовольчих товарів і сільськогосподарської сировини (на 3.2 в.п.), продукції хімічної промисловості (на 3 в.п.). Частка машин, транспортних засобів і устаткування у 2013 р. становила 25.2 %. Здавалося б, при достатньо високій частці машин та устаткування проблем з технологічною модернізацією не має бути. Однак більше половини ввезених машин і устаткування становлять споживчі товари довготривалого користування (автомобілі, побутова електротехніка й електроніка) і значно менше – продукція інвестиційного призначення. Це означає, що оновлення технологічного

потенціалу здійснювалось в основному за допомогою вітчизняного устаткування, яке важко назвати передовим.

Таблиця 2

Товарна структура імпорту України за 2005–2013 рр., %

Група товарів за УКТЗЕД	Найменування товарів	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
1-24	Продовольчі товари і сільськогосподарська сировина	7.4	6.6	6.7	7.8	10.8	9.4	7.8	8.9	10.6
25-27	Мінеральні продукти	32	30	28.4	29.7	34.5	34.8	36.3	32.5	29.1
28-40	Продукція хімічної промисловості	13.9	14.4	14.5	13.2	17.4	16.6	15.2	15.7	16.9
41-43	Шкіряна сировина, хутро і вироби	0.3	0.3	0.2	0.2	0.2	0.3	0.2	0.3	0.3
44-49	Деревина і целюлозопаперові вироби	3.3	3.2	3.2	2.8	3.6	3.3	2.7	2.5	3.0
50-67	Текстиль, текстильні вироби, взуття	4.7	3.5	2.8	3.1	3.7	4	2.8	3.9	4.2
72-83	Метали і вироби з них	6.8	7.4	8	7.7	6	6.9	6.9	6.2	6.5
84-89	Машини, транспортні засоби і устаткування	26.4	30.4	32.6	31.3	19.9	21	24.2	26.5	25.2
68-70, 71, 90-99	Інші товари	4.3	4.2	3.6	4.2	3.9	3.7	3.9	4.5	3.9

Джерело: розраховано авторами за даними [11]

Вплив внутрішнього попиту на загальноєкономічну динаміку країни значною мірою залежить від його схильності до імпорту. На рис. 1 відображено такі показники розвитку економіки, як динаміка внутрішнього попиту, вітчизняного виробництва та імпорту. Результати аналізу свідчать, що розвиток внутрішнього ринку суттєво підтримується імпортом, а не вітчизняним виробництвом.

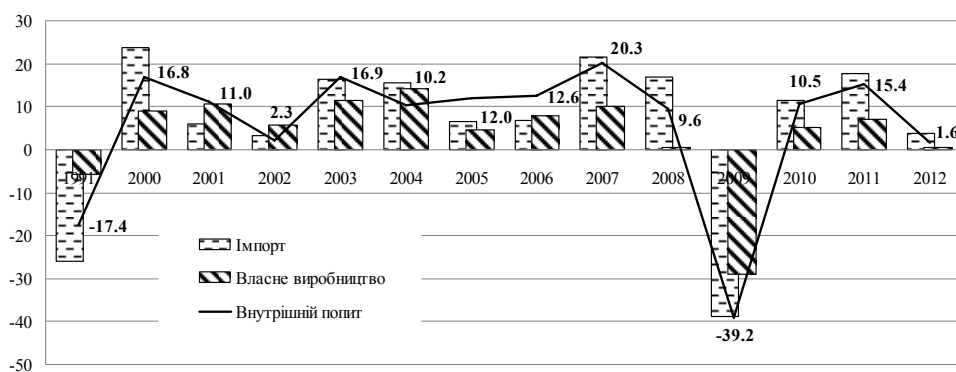

Рис. 1. Темпи приросту власного виробництва, імпорту та внутрішнього попиту

Джерело: розраховано авторами за даними [11]

Починаючи з 2003 р., динаміка імпорту перевищує темпи приросту виробництва вітчизняної продукції (за винятком 2006 р.). Найбільший відрив у зазначених показниках спостерігався в 2008 р., коли за умов поглиблення світової фінансово-економічної кризи приріст валового випуску скоротився до 0.5 %, а темпи приросту імпорту збільшились на 17 %. У 2009 р. спостерігалось стрімке скорочення обсягів українського виробництва, що супроводжувалось більш потужним згортанням імпорتنих поставок, зумовленим падінням внутрішнього попиту. З розвитком економіки у 2010–2011 рр. відновились тенденція випереджаючого зростання імпорту: у 2010 р. темпи приросту імпорту в 2.2 раза, а в 2011 р. в 2.5 раза перевищували динаміку власного виробництва. Як наслідок, потужне нарощування імпорتنих поставок спричиняє поступове витіснення вітчизняних виробників з внутрішнього ринку власної країни [4, с. 349].

Як свідчать дані національних рахунків, переважна частина імпорتنих надходжень товарів (61.3–69.8 %) припадає на проміжне споживання, частка імпорту в кінцевому споживанні коливається в межах 16.3–21 %, а частка імпорту у валовому нагромадженні – 11.0–21.4 % [11]. Обсяги імпорту, спрямованого на цілі проміжного і кінцевого споживання, протягом 2004–2008 рр. зростали (табл. 3), однак у 2009 р. внаслідок фінансово-економічної кризи вони зменшились на 17 % та 2 % відповідно. Найбільш стрімким було падіння обсягів імпорту у валовому нагромадженні – 25 % у 2009 р. та 15 % у 2010 р.

Таблиця 3

Темпи зростання обсягів імпорту в проміжному, кінцевому споживанні та валовому нагромадженні в Україні за 2004–2012 рр., % до попереднього періоду

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Проміжне споживання	1.29	1.08	1.22	1.31	1.46	0.83	1.46	1.34	1.00
Кінцеве споживання	1.24	1.48	1.16	1.22	1.50	0.98	1.32	1.22	1.11
Валове нагромадження	1.14	1.54	1.20	1.64	1.28	0.75	0.85	1.72	0.99

Джерело: розраховано за даними таблиць "Витрати-випуск" за відповідні роки [11]

Детальний аналіз структури використання імпорту за видами економічної діяльності (табл. 4) свідчить, що переважна його частина розподіляється на проміжне і кінцеве споживання у різних співвідношеннях залежно від особливостей формування витрат і характеру продукції конкретного виду діяльності.

Таблиця 4

Структура імпорту в Україну за видами економічної діяльності у 2012 р., %

Вид діяльності	Проміжне споживання	Кінцеве споживання		Валове нагромадження	
		Домашні господарства	Загальне державне управління	Валове нагромадження основного капіталу	Зміна запасів матеріальних оборотних коштів
Сільське, лісове та рибне господарство	47.01	49.53	0.05	3.54	-0.13
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	96.30	4.46	0.42	0.00	-1.18
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	25.32	73.98	0.03	0.00	0.67
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	14.97	85.31	0.37	0.00	-0.64
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	89.47	11.69	0.03	0.00	-1.19
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	89.80	10.14	0.01	0.00	0.05
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	96.41	2.14	0.01	0.00	1.45
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	58.07	39.18	0.23	0.00	2.52
Виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	91.33	6.29	0.02	0.00	2.36
Виробництво металів та готових металевих виробів, крім машин і устаткування	98.60	0.53	0.00	0.92	-0.06
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	30.01	29.09	0.04	32.96	7.90
Виробництво електричного устаткування	36.20	24.87	0.05	37.64	1.24
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	35.25	0.00	0.01	64.65	0.09
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	24.01	13.08	0.00	62.91	-0.01

Джерело: розраховано за даними таблиць "Витрати-випуск" за відповідні роки [11]

Таблиця 5

Вплив зовнішніх факторів економічного розвитку на промислове виробництво України у 2010–2012 рр., %

Вид діяльності	Імпортозалежність виробництва				Експортоорієнтованість виробництва				Ендогенноорієнтованість виробництва			
	Частка імпорту в спожитих ресурсах		Індекс частки імпорту в спожитих ресурсах**		Частка експорту в обсязі галузевого виробництва		Індекс частки експорту в обсязі галузевого виробництва**		Частка вітчизняної продукції в спожитих ресурсах		Індекс частки вітчизняної продукції в спожитих ресурсах**	
	2010	2012	2010	2012	2010	2012	2010	2012	2010	2012	2010	2012
Видобування енергетичних матеріалів	67.1	51.0*	100.3	–	8.5	24.4	99.5	–	32.9	49.0	99.3	–
Видобування неенергетичних матеріалів	16.5		41.4		42.9		72.2		83.5		138.8	
Металургія і оброблення деревини	15.2	17.5	104.7	120.9	66.7	58.7	91.5	80.6	84.8	82.5	99.2	96.5
Машинобудування	44.2	56.4	90.0	114.9	66.0	69.6	156.5	165.0	55.8	43.6	109.7	85.6
Виробництво неметалевих мінеральних виробів (будматеріалів, скловиробів)	22.5	23.0	130.8	133.8	11.9	12.4	64.8	67.4	77.5	77.0	93.6	93.0
Легка промисловість	55.3	69.5	122.1	153.6	69.9	79.6	***	***	44.7	44.7	81.7	81.7
Харчова промисловість та перероблення	10.3	11.2	115.9	125.5	22.1	27.4	139.1	172.1	89.7	88.8	98.5	97.5
Хімічна та нафтохімічна промисловість	54.4	56.0	116.3	119.7	53.1	33.9	84.7	54.0	45.6	44.0	85.6	82.7
Виробництво деревини та виробів з дерева, целюлозно-паперова та видавнича діяльність	28.5	29.8	67.9	70.0	31.2	31.9	100.8	50.9	71.5	70.2	123.2	120.1

* У 2012 р. при публікації даних таблиць "Витрати-випуск" використано іншу класифікацію видів економічної діяльності, що призвело до необхідності групування окремих її видів.

** Індeksi часток розраховані відносно даних 2000 р.

*** Розрахунок індексу частки експорту в обсязі промислового виробництва в легкій промисловості є некоректним, оскільки його значення розраховується відносно даних 2000 р., коли не було угод щодо давальницьких схем.

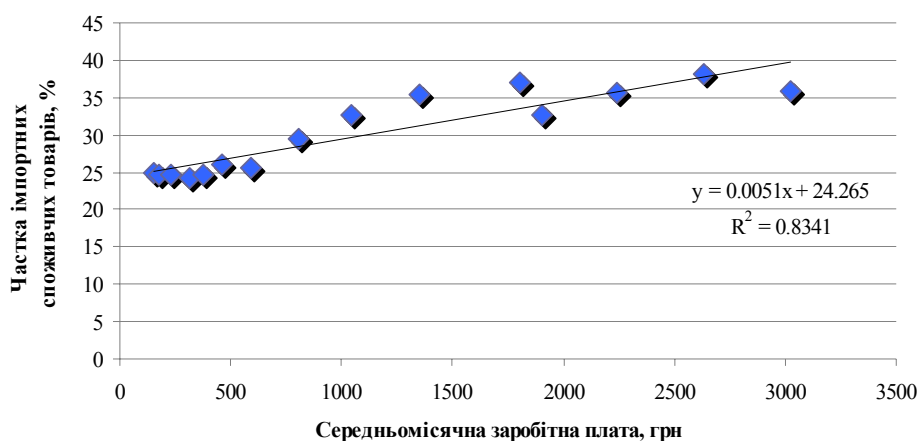
Джерело: розраховано за даними таблиць "Витрати-випуск" за відповідні роки [11]

У сільському, лісовому та рибному господарстві у 2012 р. це співвідношення становило 47 % і 49.5 % відповідно, виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 25.3 % і 74.0 %, у текстильному виробництві – 15.0 % і 86.9 %. Обсяги валового нагромадження формуються як нагромадження основного капіталу та зміни запасів оборотних коштів. У таких видах діяльності, як рибальство, добування корисних копалин (крім паливно-енергетичних), легкій промисловості та виробництві харчових продуктів спостерігається зменшення запасів оборотних коштів, у інших – зростання запасів за рахунок імпорту, найбільше – у машинобудуванні, хімічній та нафтохімічній промисловості.

На високу імпортозалежність впливає слабкість вітчизняної сировинної бази. Оцінку впливу процесів екзогенізації на розвиток економіки України (табл. 5) визначено шляхом побудови індексів впливу зовнішніх факторів на економічну ситуацію на макrorівні на основі даних таблиць "Витрати-випуск" за 2000–2012 рр. Зокрема визначено, що найвища імпортозалежність виробництва спостерігалась у 2012 р. в хімічній промисловості (56 %), легкій промисловості (69.5 %), у сфері видобування (51.0 %) та машинобудуванні (56.4 %). При цьому індекс частки імпорту в спожитих ресурсах, розрахований до 2000 р., вказує на зростання імпортозалежності практично за усіма видами економічної діяльності (за винятком виробництва деревини і виробів з дерева).

Слід відмітити суттєве перевищення рівня експортної спрямованості металургії над відповідним показником машинобудування, що є переконливим свідченням активізації процесів перетворення економіки України в сировинний придаток високорозвинених країн, отже, є потреба запровадження кардинальних змін у структурно-інвестиційній політиці з боку держави. Водночас існує і проблема надвисокої зовнішньої орієнтації легкої промисловості України через толінгові схеми (із давальницькою сировиною). Індикатор експортоорієнтованості досліджуваної галузі залишався у 2010–2012 рр. на високому рівні, оскільки частка експорту в обсязі галузевого випуску становила 69.9 % та 79.6 % відповідно. Однак зменшення обсягу операцій з давальницькою сировиною у легкій промисловості пов'язане з погіршенням умов виробництва та можливостей випуску якісної продукції.

Проведене дослідження розподілу частки споживчих товарів, вироблених на території України, у структурі роздрібного товарообороту торгової мережі залежно від середньомісячної заробітної плати дозволило визначити досить високий коефіцієнт кореляції на рівні 0.83. Тобто чим вищий рівень середньомісячної заробітної плати, тим вища частка споживання імпортованих товарів у структурі роздрібного товарообороту, що пов'язано з бажанням населення зі зростанням доходу придбавати більш якісний товар, яким, як правило, є імпортований аналог (рис. 2).

Рис. 2. Розподіл частки продажів імпортованих споживчих товарів у структурі роздрібного товарообороту торгової мережі залежно від рівня середньомісячної заробітної плати за 1998–2012 рр.

Джерело: розраховано за даними [11]

Частка імпортованої продовольчої продукції збільшилась за 2005–2013 рр. на 5.4 в.п. і в 2013 р. становила 14.5 %, а непродовольчих – відповідно на 18.6 в.п. та 61 % (табл. 6, 7).

Таблиця 6

Частка імпортованих продовольчих товарів, проданих через торгову мережу підприємств, у загальному обсязі за 2005–2013 рр., %

Група товарів	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Жири тваринні харчові	5.6	3.3	4.5	1.8	4.4	4.5	5.2	4.2	23
Риба і морепродукти харчові	19.4	23.5	27.2	27	27.5	29.6	31.2	34	38.6
Консерви, готові продукти рибні	20.9	25.5	25	22.7	25.4	26.2	27.6	26.7	29.3
Вироби кондитерські	10	9.9	10	9.9	10.5	9.8	10.4	12.8	12.8
Вироби макаронні	11.2	11.7	15.1	17.3	18.3	20.2	20.7	24.5	24.4
Овочі	9.5	9.4	12.5	11.3	13	9.4	13.4	22.3	17
Плоди, ягоди, виноград, горіхи, кавуни та дині	33.4	38.2	35.3	37.9	41	39.2	42.5	51.2	47.5
Консерви овочеві	19.2	22.3	18.4	19.3	19.2	18.6	19.9	23	22.5
Консерви фруктово-ягідні	17.1	26.6	29.9	29	31.6	35.3	39.9	43.7	44.4
Напої алкогольні, усього	7.9	10.3	11.3	11.5	10.9	12.6	13.9	15.7	18.2
Горілка та вироби лікєро-горілочні	6	9	10.3	10.4	9.8	11.4	12.9	16.1	18.7
Вина	14.2	17.3	18.1	18.6	17.5	21.3	24.6	28	30.2
Коньяк	15.3	17.9	20.1	18.6	16.9	17.7	17	17.1	19.4
Вина ігристі (шампанське)	6.8	8.9	8.2	8	8.2	10.8	11.9	12.7	19.2
Чай	35.7	33.9	37.7	36.3	34.1	32.8	30.9	30.9	31.1
Кава	41.9	46.3	49.1	44.8	48.1	50.7	54.3	54.4	55.6
Усього	9.1	10.7	11.8	11.8	11.6	11.8	12.8	13.7	14.5

Джерело: розраховано за даними [11]

Таблиця 7

Частка імпортованих непродовольчих товарів, проданих через торгову мережу підприємств, у загальному обсязі за 2005–2013 рр.,%

Група товарів	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Товари текстильні та галантерея	54.9	62.3	61.8	52.2	53.6	58.9	57.3	65.8	73.3
у тому числі товари текстильні для інтер'єру (гардини, штори, тюль та ін.)	64	68.7	62.6	46.4	52.3	54.8	53.2	59.7	63.8
Одяг та білизна з тканин	76.5	80.2	81.3	83.4	84.6	89.3	89.2	92.3	93.2
Одяг зі шкіри, хутра та інші вироби з них	18.8	38.2	58.4	75.5	71.5	88	87.2	90.7	93.6
Головні убори (крім хутрових і трикотажних)	28.3	45.3	58	67.5	56.5	64.5	68.5	94.5	95.7
Трикотаж верхній та білизняний	83.1	84	88	90.2	87.4	89.6	92.7	90.7	95
Вироби панчішно-шкарпеткові	41.4	54.2	61.2	58.6	57	61.7	62.3	62.2	59.9
Взуття	90.7	93.1	95.6	95.4	93.6	95.8	96.4	97.2	97.7
Товари парфумерно-косметичні	69.5	71.1	74.5	72	72.3	74.2	74	77.3	79.1
Годинники	93.8	92.4	94.4	97.4	96.1	96.4	96.2	97.1	98.1
Приладдя канцелярське	51.8	51	49.4	48.2	49.6	51.8	52.2	53.5	54.7
Комп'ютерна та інша обчислювальна техніка	77.5	81.2	83.3	88.6	88.3	93.9	97	98.8	99.1
Аудіо- та відеообладнання, включаючи телекомунікаційне устаткування	96.4	96.5	96.7	97.3	97	95.2	97.5	95.3	96.4
Фотографічне обладнання	96.3	97.1	98.7	98.7	96.7	94.5	96.1	98.8	98.3
Ігри та іграшки	60	64.9	69.8	60.2	62.3	66.3	70	76.8	79.5
Інші товари культурного призначення	94.8	86.4	87.4	86.3	78.5	73.8	72.3	71.2	64.5
Мотоцикли, моторолери, мопеди	60	86.1	87.7	95.4	97	99.4	99.2	99.8	99.4
Автомобілі та автотовари	76.9	65.1	61.2	68.5	75.7	81.4	85.4	87.4	89.3
Товари спортивні, включаючи велосипеди	56.7	61.4	68.5	68.8	71.9	75.1	76.3	78.4	79.4
Меблі	26.2	28.1	30.9	36.4	37.9	43.3	45	45.8	50.1
Килими, покриття для підлоги та стін	90.1	71.3	55.4	55.6	48.3	52.5	51.9	53.9	54.4
Посуд та набори столові	57.4	63.2	66.3	66.6	64.1	67.2	69.6	75.4	75.2
Прилади електропобутові	91.9	91.2	91.1	89.5	85.2	88.6	89	89.3	88.5
Засоби для миття, чищення та догляду	45.4	51.5	53.1	49.8	52	56.6	58.9	61.5	62.7
Побутові товари неелектричні	38.7	49.2	57.5	62.5	60.7	71	72	70.8	69.3
Усього	42.4	44.8	47.1	48.8	45.3	50	52.8	58.1	61.0

Джерело: розраховано за даними [11]

На ринках продовольчої продукції відзначається потужне посилення імпортової складової у таких товарах, як риба і морепродукти, частка яких на внутрішньому ринку України за 2005–2013 рр. збільшилась на 19.2 в.п. та у 2013 р. досягла 38.6 %, консервів та готових рибних продуктів – на 8.4 в.п. та 29.3 % в 2013 р., макаронних виробів – на 13.2 в.п. та 24.4 % у 2013 р., овочів – на 7.5 в.п. та 17 % у 2013 р.,

плодів, ягід, винограду, горіхів, кавунів та динь – на 14.1 в.п. та 47.5 % у 2013 р., горілки та виробів лікєро-горілочаних – на 12.7 в.п. та 18.7 % у 2013 р., вина – на 16 в.п. та 30.2 % у 2013 р. Отже, вітчизняна харчова промисловість загалом забезпечує зростаючий попит населення, і ситуація на ринку продовольчих товарів є відносно стабільною. Проте зовсім інша ситуація складається щодо непродовольчих товарів. У цьому сегменті споживчого ринку тенденція збільшення імпортованої продукції спостерігається за більшістю товарних позицій не тільки високотехнологічних, але й практично за всіма видами продукції легкої промисловості.

Вітчизняне виробництво переважно не здатне випускати конкурентоспроможну за якістю продукцію, а відтак має місце ситуація, коли за рахунок імпортованої продукції задовольняється 93.2 % внутрішнього попиту в одязі та білизні з тканин, 95.7 % – в головних уборах, 97.7 % – у взутті. Водночас розширення попиту населення в товарах повсякденного вжитку є об'єктивним явищем і повинно спрацьовувати на розвиток власної країни, а не інших.

Основним фактором незначного зростання попиту на вітчизняні споживчі товари у 2009–2010 рр. є зростання їх цінової конкурентоспроможності при девальвації гривні та відповідне підвищення цін на імпортні товари, але вже у 2011 р. частка продажу товарів національного виробництва знижувалась, оскільки нових національних товарів на споживчому ринку у посткризовий період не з'явилося [8, с. 78].

Якщо на перших етапах ринкової трансформації економіки зростання імпорту можна було пояснити дефіцитом якісної продукції вітчизняного виробництва, то масштаби, яких набув імпорту упродовж останніх років, кардинально змінюють погляди на ситуацію у промисловості, оцінку її місця в економічному розвитку країни та стають підставою для розгляду імпортової експансії як украй небезпечної тенденції національного розвитку [9, с. 176]. Ця тенденція не зникає сама по собі, вона потребує активізації державної політики не лише для її гальмування, а, передусім, для інноваційної перебудови виробничого апарату промисловості, стимулювання припливу іноземних інвестицій, застосування конкретних методів конвертації заощаджень населення у нагромадження.

Суттєво впливає на обсяги імпортоспоживання обмінний курс гривні до основних резервних валют. Нинішня ситуація свідчить, що на перших етапах зростання курсу долара США відносно гривні не спостерігати меться суттєвих коливань цін, що зумовлено наявними запасами товарів на складах, закупленими за кордоном за курсом 8.2–8.3 грн/дол. США. Однак згодом знецінення національної валюти найімовірніше призведе до економічних втрат імпортерів та здорожчання імпорту, зменшення його обсягів, а відтак до згортання діяльності ряду імпортерів на території України. За таких умов розширюватиметься попит на товари внутрішнього виробництва за рахунок зростання їх цінової конкуренто-

спроможності. Це визначається як пасивне імпортозаміщення, тобто процес підвищення частки вітчизняних виробників на внутрішньому ринку в умовах звуження внутрішнього попиту та підвищення цінової конкурентоспроможності. Однак такий варіант збільшення частки вітчизняних виробників на внутрішньому ринку не є бажаним з огляду на макростабільність. Водночас можливості зростання цінової конкурентоспроможності вітчизняної продукції є також обмеженими у зв'язку з високою часткою імпорту товарів для проміжного споживання в реальному секторі економіки (зокрема в ряді експортоорієнтованих видів діяльності – таких, як машинобудування та металургійне виробництво), вартість яких також зросте через девальвацію національної валюти.

Висновки. Проведене дослідження масштабів імпортоспоживання в економіці України дозволило визначити декілька основних тенденцій.

Спостерігається перевищення обсягів імпорту над власним виробництвом, яке за рівнем конкурентоспроможності поступається імпортним аналогам за ціною та якістю, тобто відбувається витіснення вітчизняних товаровиробників з внутрішнього ринку України.

Зростає залежність промисловості України від імпортних комплектуючих, матеріалів та сировини, зокрема у таких видах діяльності, як видобування енергетичних матеріалів, легкій промисловості, машинобудуванні, хімічній та нафтохімічній промисловості. У 2012 р. третина товарів для проміжного споживання постачалась на ринок з інших країн, що на фоні низького рівня вертикальної спеціалізації та фрагментації виробництва вказує на нерозвиненість та незалученість промисловості України до міжнародних інтегрованих структур.

Зменшення частки імпорту у валовому нагромадженні до 11–13,4 % у 2010–2012 рр. вказує на скорочення поставок новітнього та прогресивного устаткування і обладнання з-за кордону та оновлення технологічного потенціалу в основному за допомогою вітчизняного устаткування, яке є здебільшого застарілим.

На ринку непродовольчих товарів внутрішній попит на 61 % задовольняється за рахунок імпорту, а за окремими товарними позиціями – на 90 % і більше, що вказує на неспроможність вітчизняного виробника задовольнити споживчий попит за якістю та рівнем технологічності виробництва.

Імпортні ціни суттєво залежать від обмінного курсу гривні до долара США. Знецінення національної валюти призводить до економічних втрат імпортерів. За таких умов зазвичай розширюється попит на товари внутрішнього виробництва за рахунок зростання його цінової конкурентоспроможності, однак вона є обмеженою з огляду на високу частку імпорту товарів для проміжного споживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Каменщик Д. В. Регулирование импортной деятельности в России в 1992–2002 гг. : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.14 / Д.В. Каменщик. — М., 2003. — 178 с.
2. Сучкова Н. А. Импортзамещение в продовольственном секторе России : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.14 / Н. А. Сучкова. — М., 2009. — 171 с.
3. Стрижкова Л. А. Макроэкономический анализ и прогноз развития переходной экономики : дис. ... док. экон. наук : 08.00.05 / Л. А. Стрижкова. — М., 1997. — 432 с.
4. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку : кол. монографія / за ред. М. І. Скрипниченко. — К., 2012. — 720 с.
5. Геєць В. М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економік України й Росії (макроекономічний аспект) / В. М. Геєць // Фінанси України. — 2011. — № 3. — С. 3–18.
6. Мазаракі А. А. Імпорт та перспективи імпортозаміщення в Україні / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник // Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2012. — № 6. — С. 5–16.
7. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення / за ред. І. В. Крючкової. — К. : Основа, 2007. — 488 с.
8. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз / В. О. Точилін, Т. О. Осташко, О. В. Пустовойт та ін. ; за ред. В. О. Точиліна. — К., 2009. — 640 с.
9. Структурні зміни та економічний розвиток України / В. М. Геєць, Л. В. Шинкарук, Т. І. Артёмова та ін. ; за ред. Л. В. Шинкарука. — К., 2011. — 696 с.
10. Стрижкова Л. О ловушке импортопотребления / Л. Стрижкова, Л. Тишина // Экономист. — 2012. — № 5. — С. 18–30.
11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://minfin.com.ua>.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2014.

Melnyk T., Pugachevska K. Import consumption in Ukraine: scale and tendencies.

Background. The proposed article is devoted to the issue of the formation of an effective system of foreign trade regulation in Ukraine, especially its import component. Consideration of the problem is based on the analysis of import consumption in the Ukrainian economy.

Review of scientific sources in this area indicates that scientists conduct discussions on the impact of import on the economic development. The impact of tariff and non-tariff restrictions on the competitiveness of domestic products is investigated in a small number among the existing works. However, there is a need to explore the tendencies and consequences of increasing import consumption in the economy of Ukraine.

Results. Scientific literature has been analyzed on the subject of the interpretation of the term "import consumption". Definition of import consumption has been proposed and import consumption scope by the indexes of import dependence, export-orientation and

inward-orientation of industry has been estimated. Trends of the use of imported goods on goals of intermediate, final consumption and gross formation have been analyzed. The basic tendencies of import consumption in Ukraine's economy has been determined. Definition of import consumption as the use of imported goods in order to ensure economic processes associated with its use in various sectors of social production has been proposed.

Conclusion. *Thus, it may be noted that increasing import consumption has caused to domestic producers disappearance from internal market of Ukraine. The amount of import in intermediate consumption is increasing which tends to cause the increasing import dependency of industry in details, equipment etc. Exchange rate fluctation influences directly the cost of import product, that can be a stimulation factor for price competitiveness of domestic-produced items. The practical significance of the obtained results is the possibility of using the proposed articles of theoretical and practical developments to improve the regulation mechanism of import in Ukraine.*

Keywords: import consumption, import, intermediate consumption, final consumption, gross formation, import dependence, export-orientation.

REFERENCES

1. *Kamenshchik D. V.* Regulirovanie importnoj dejatel'nosti v Rossii v 1992–2002 gg. : dis. ... kand. jekon. nauk : 08.00.14 / D.V. Kamenshchik. — M., 2003. — 178 s.
2. *Suchkova N. A.* Importozameshhenie v prodovol'stvennom sektore Rossii : dis. ... kand. jekon. nauk : 08.00.14 / N. A. Suchkova. — M., 2009. — 171 s.
3. *Strizhkova L. A.* Makroekonomicheskij analiz i prognoz razvitija perehodnoj jekonomiki : dis. ... dok. jekon. nauk : 08.00.05 / L. A. Strizhkova. — M., 1997. — 432 s.
4. *Factory makroekonomichnoi' nestabil'nosti v systemi modelej ekonomichnogo rozvytku* : kol. monografija / za red. M. I. Skrypnychenko. — K., 2012. — 720 s.
5. *Gejec' V. M.* Postkryzovi perspektyvy ta problemy rozvytku ekonomik Ukrai'ny j Rosii' (makroekonomichnyj aspekt) / V. M. Gejec' // *Finansy Ukrai'ny*. — 2011. — № 3. — S. 3–18.
6. *Mazaraki A. A.* Import ta perspektyvy importozamishhennja v Ukrai'ni / A. A. Mazaraki, T. M. Mel'nyk // *Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu*. — 2012. — № 6. — S. 5–16.
7. *Konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrai'ny: stan i perspektyvy pidvyshhennja* / za red. I. V. Krjuchkovi'. — K. : Osnova, 2007. — 488 s.
8. *Rynky real'nogo sektora ekonomiky Ukrai'ny: strukturno-instytucional'nyj analiz* / V. O. Tochylin, T. O. Ostashko, O. V. Pustovojt ta in. ; za red. V. O. Tochylina. — K., 2009. — 640 s.
9. *Strukturni zminy ta ekonomichnyj rozvytok Ukrai'ny* / V. M. Gejec', L. V. Shynkaruk, T. I. Art'omova ta in. ; za red. L. V. Shynkaruka. — K., 2011. — 696 s.
10. *Strizhkova L.* O lovushke importopotreblenija / L. Strizhkova, L. Tishina // *Jekonomist*. — 2012. — № 5. — S. 18–30.
11. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrai'ny* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. *Ministerstvo finansiv Ukrai'ny* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://minfin.com.ua>.

УДК 331.556

БЛИЗНЮК Вікторія, к. е. н., старший науковий співробітник, завідувач відділу соціально-економічних проблем праці Інституту економіки та прогнозування НАН України

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СКЛАДОВІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Здійснено аналіз та структурування основних економічних та соціальних наслідків трудової міграції для країн-донорів та країн-реципієнтів робочої сили. Досліджено обсяг міжнародних переказів від трудових мігрантів та обґрунтовано вплив цих грошових потоків на економічний розвиток.

Ключові слова: міграція, трудові мігранти, грошові перекази, людський капітал, людський потенціал.

Близнюк В. Социально-экономические составляющие трудовой миграции. Осуществлен анализ и структурирование основных экономических и социальных последствий миграции для стран-доноров и стран-реципиентов рабочей силы. Исследованы объемы международных переводов от трудовых мигрантов и обосновано влияние этих денежных потоков на экономическое развитие.

Ключевые слова: миграция, трудовые мигранты, денежные переводы, человеческий капитал, человеческий потенциал.

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобалізації дедалі більше розширюється обмін людськими ресурсами на міждержавному рівні, основною компонентою якого є трудова міграція. Відтак, актуальне завдання сьогодення – реальна оцінка наслідків міграційних рухів, що має сприяти досягненню адекватності структури міграційних потоків потребам економіки і суспільства, розробці відповідних соціально-правових заходів, які запобігатимуть негативному впливу міграції на економічний розвиток. Економічна складова трудової міграції покладена в основу мотивів індивідів, які приймають рішення щодо зміни країни перебування та прикладання робочої сили, а також наслідків міграції, пов'язаних із соціально-економічним розвитком країн-донорів та країн-реципієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить наявність підвищеної уваги українських науковців до цієї проблеми. Сьогодні доволі активно проводяться дослідження ситуації у сфері трудової міграції, оцінки її наслідків для вітчизняного ринку праці. Особлива увага приділяється проблемам вигод і втрат від трудової міграції для економіки країни. Ці питання розглядаються у працях О. А. Малиновської [1], Е. М. Лібанової [2], О. В. Позняк [3], О. Р. П'ятковської [4] та ін.

© Близнюк В., 2014

Метою статті є визначення наявних наслідків трудової міграції для соціально-економічного розвитку країн-реципієнтів і країн-донорів.

Результати дослідження. Упродовж останніх трьох десятиріч внаслідок швидкої глобалізації значно посилюється міграційний тиск. Основними чинниками, що обумовлюють збільшення міграційних потоків, є:

- нерівність між країнами за реальною заробітною платою і рівнем життя, поглиблення майнової диференціації населення, збільшення кількості соціальних груп, які опинились за межею бідності, відсутність гідної праці на батьківщині;
- лібералізація економічної діяльності, функціонування транснаціональних корпорацій, утворення глобальних інтеграційних мереж, що призводить до інтернаціоналізації виробництва і географічного розширення торгівлі, потребує вільного переміщення людських ресурсів;
- демографічна криза і загальне старіння населення розвинених країн, демографічний вибух у країнах, що розвиваються; зростання масштабів урбанізації;
- здешевлення послуг транспорту і зв'язку, можливість взаємодії через глобальну мережу інтернет у режимі реального часу (on-line);
- поглиблення відмінностей між окремими країнами та регіонами в рівнях захисту прав і свобод громадян, стану особистої безпеки; політична нестабільність; громадянські, міжетнічні, збройні конфлікти, що обумовлюють зростання кількості біженців;
- загострення глобальних проблем людства, у тому числі ресурсозабезпечення, зміни клімату – потепління, спустошення, стихійні лиха, ризик затоплення та голоду.

Оцінки значення міграційних процесів для суспільного розвитку неоднозначні, адже міграція, що є невід'ємною та однією з найбільш характерних рис динамічного сучасного способу життя, має як позитивні наслідки (перерозподіл трудових ресурсів планети, вирівнювання ступеня економічного розвитку, подолання відмінностей у рівні життя народів різних країн, здійснення мігрантами грошових переказів у країни походження для споживання домогосподарств та інвестування, наближення, взаємопроникнення і взаємозбагачення культур тощо), так і негативні (зміна репродуктивної поведінки мігрантів, послаблення та розрив сімейних зв'язків, поширення утриманських настроїв серед членів сімей трудових мігрантів, втрата кваліфікованих працівників й інтелектуального потенціалу держави, декваліфікація спеціалістів, асиміляція та втрата етнічних ознак, культурної самоідентифікації, відсутність соціального захисту мігрантів, дискримінація, ксенофобія, зростання обсягів нелегальної міграції, примусової праці та торгівлі людьми).

В умовах скорочення і старіння населення імміграція постає головним джерелом розв'язання демографічних проблем. Іммігранти

здебільшого є особами працездатного і продуктивного віку. У регіонах з низьким природним приростом імміграція відіграє важливу роль у формуванні демографічного балансу та визначає перспективи національних ринків праці. Відповідно до частки міграції в демографічному балансі європейські країни розподіляються на шість груп (табл. 1) [5].

Таблиця 1

Розподіл країн Європи на групи відповідно до частки міграції в демографічному балансі

Показники	Група країн					
	I	II	III	IV	V	VI
	Латвія, Литва, Молдова, Румунія, Україна, Чеська Республіка	Білорусь, Болгарія, Угорщина, Росія, Естонія	Вірменія, Грузія, Польща	Андорра, Азербайджан, Македонія	Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Великобританія, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Кіпр, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сан-Маріно, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Туреччина, Фінляндія, Франція, Швейцарія	Німеччина, Греція, Італія, Словенія, Хорватія, Швеція
Природний приріст	Від'ємний	Від'ємний	Додатний	Додатний	Додатний	Від'ємний
Сальдо міграції	Від'ємне	Додатне	Від'ємне	Від'ємне	Додатне	Додатне
Демографічний баланс	Від'ємний	Від'ємний	Від'ємний	Додатний	Додатний	Додатний

До першої групи належать країни, де населення скорочується внаслідок низького природного приросту та від'ємного сальдо міграції. У другій групі міграційний притік перебивається природними втратами населення. Третя група – це країни з високим природним приростом і значною еміграцією, що спричиняє загальне скорочення чисельності населення. У четвертій групі природний приріст перебиває

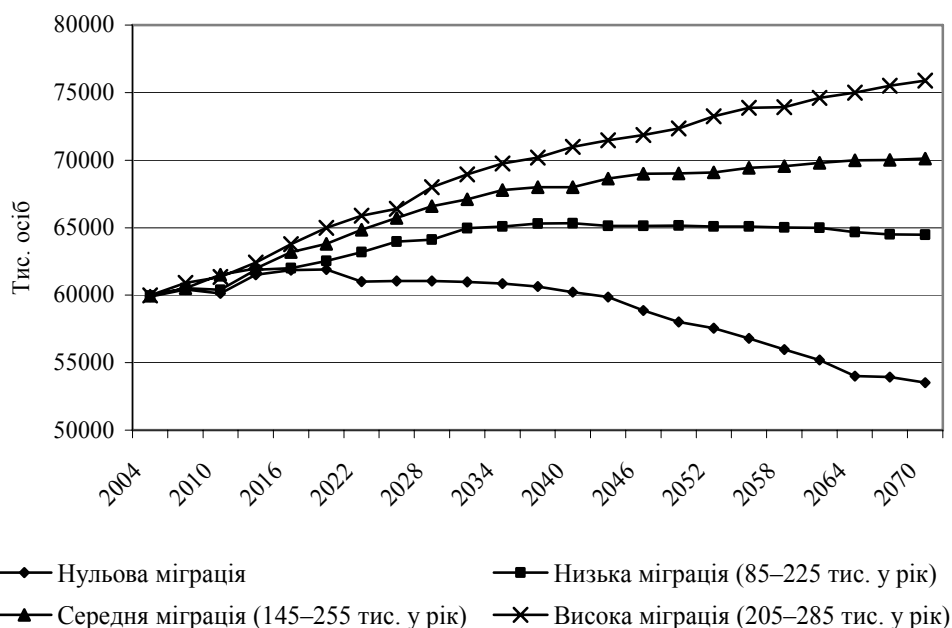
міграційний, відтік і загальна чисельність населення в них збільшується. Найбільшою є п'ята група з позитивним природним приростом та стабільним міграційним припливом населення. Шоста група – це країни, населення яких кількісно зростає лише завдяки імміграції.

Збільшення населення у країнах міграції відбувається не тільки шляхом імміграції на постійній основі, але й завдяки високому рівню народжуваності у мігрантів і, таким чином, кількісному зростанню майбутніх поколінь. На жінок-іноземок припадає 49 % народжень у Люксембурзі, 22.5 % народжень – у Швейцарії, 23.2 % – в Австралії, 15 % – у Великобританії [1]. Крім того, іммігранти полегшують податкове навантаження на майбутні покоління країн з низькою народжуваністю. Збільшення кількості осіб похилого віку у розвинених країнах призначення призводить до зростання обсягів пенсійних виплат. За даних умов навіть такі заходи, як зниження величини державних пенсій і підвищення податків на заробітну плату не в змозі кардинально вирішити проблеми витрат на пенсії. Найбільш ефективним виходом з цієї ситуації вбачається імпорт додаткових платників податків. Полегшення податкового навантаження може відбуватися двома шляхами: завдяки припливу іммігрантів працездатного віку, які є платниками податків, та збільшенню іммігрантами чисельності майбутнього населення, що братиме участь у розподілі податкового навантаження.

Міграційний перерозподіл розв'язує для Європи ряд проблем, серед яких деформація вікової структури через старіння населення і відповідне збільшення кількості громадян пенсійного віку та створення навантаження на державні фонди соціального забезпечення [5].

У Великобританії прогнозується, що майбутня кількість населення значно залежатиме від того, якою буде міграція. Природний приріст може ще деякий час забезпечувати незначне збільшення населення, але після 2025 р. він стане від'ємним, і без міграційного припливу скорочуватиметься. При порівняно низьких обсягах міграції (85–225 тис. осіб у рік) населення Великобританії збільшиться до 65 млн осіб і стабілізується на цьому рівні [6]. Варіанти прогнозу з високою (205–285 тис. осіб у рік) або середньою (145–255 тис. осіб у рік) міграцією передбачають більше чи менше зростання населення протягом усього століття (рис. 1).

Позитивним ефектом від відтоку працівників окремих кваліфікацій для країн походження є зменшення безробіття. У країнах, де ринок праці не здатен поглинути наявну кількість внутрішньої робочої сили, еміграція зумовлює полегшення фінансового тиску на державу і скорочує безробіття. Якщо система вищої освіти розширилась до межі, коли важко ефективно залучати випускників на ринок праці або існує незбіг між спеціальностями та реальними потребами економіки, втрати від еміграції незатребуваних спеціалістів мінімальні.

Рис. 1. Прогноз чисельності населення Великобританії за різних варіантів міграції [7]

Загальним негативним наслідком міграційних зрушень, спричинених дефіцитом робочої сили в окремих стратегічних галузях, інтенсивними технологічними змінами та зацікавленістю окремих країн у зменшенні витрат на формування людського потенціалу, є відтік висококваліфікованих працівників з країн походження. Основними чинниками міграції спеціалістів є несприятливі економічні умови, низька оплата праці, недостатнє фінансування наукового й освітнього секторів, нерозвиненість наукомістких галузей у країнах походження та натомість висока оплата праці, можливості фахової самореалізації, розвинена інфраструктура інноваційної діяльності та високі темпи науково-технічного прогресу у країнах призначення. Країна походження втрачає людський потенціал високої якості та кошти на його формування, гальмуючи таким чином економічний та інноваційний розвиток. ООН оцінює втрачені на освіту потенційних мігрантів кошти у 2 млрд дол. США у рік [8]. Країна призначення отримує людський потенціал високої якості та економить кошти на його формування, стимулюючи таким чином економічний та інноваційний розвиток. Відтік професіоналів призводить до загального зниження кваліфікації, погіршення якості людського потенціалу і, відповідно, зменшення інвестиційної привабливості країни.

Найбільш негативні наслідки спричиняє від'їзд невеликої групи вчених, чії досягнення визначають НТП у країні походження. Цей ефект багаторазово збільшується через те, що зазвичай ці науковці працюють

у студентських і аспірантських аудиторіях, і їх від'їзд позначається на формуванні майбутнього освітнього, інтелектуального та інноваційного потенціалу країни походження. Еміграція науковців, вчених, викладачів ВНЗ сприяє подальшій еміграції талановитих студентів. Такий розвиток подій загрожує руйнацією сформованих протягом десятиліть наукових шкіл та деградацією наукової сфери на національному рівні [9]. Навчання студентів за кордоном і надання їм можливості подальшого працевлаштування у країні призначення призводить до втрати потенційних кваліфікованих кадрів і зниження людського потенціалу у країнах походження.

Міграція працівників охорони здоров'я є невеликою часткою висококваліфікованої міграції, але втрата людського потенціалу у цій сфері може негативно позначитись на здатності країн походження надавати медичні послуги. Обсяг відтоку медичних працівників є особливо значним у деяких африканських країнах, наприклад, 75 % лікарів з Мозамбіку та 81 % медсестер з Ліберії працюють за кордоном. Відсутній належний рівень охорони здоров'я населення країн Африки призводить до подальшої деградації людського потенціалу цього регіону [10]. У *табл. 2* показано покриття дефіциту медичних працівників одних країн за рахунок інших [11].

Таблиця 2

Походження іноземних кваліфікованих медпрацівників [11]

Країна	Іноземні кваліфіковані медпрацівники, %	Провідні регіони-донори (частка в загальній кількості іноземних кваліфікованих медпрацівників, %)
Австралія	31.2	Великобританія (37.4)
		Азія (32.3)
		Нова Зеландія (9.1)
Канада	23.4	Великобританія (32.0)
		Південна Африка (11.1)
		Індія (10.6)
Швейцарія	22.0	Німеччина (58.4)
		Югославія (10.1)
		Бельгія (6.2)
Великобританія	17.4	Індія (21.2)
		Ірландія (15.0)
		Південна Африка (4.0)
США	29	Індія (20.3)
		Пакистан (12.1)
		Філіппіни (11.0)

Відтік висококваліфікованих спеціалістів призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету. Кваліфіковані працівники сплачують більше податків і вимагають меншої підтримки від державної системи соціального забезпечення.

Витрати на формування людського потенціалу країнами походження у разі міграції не окупаються.

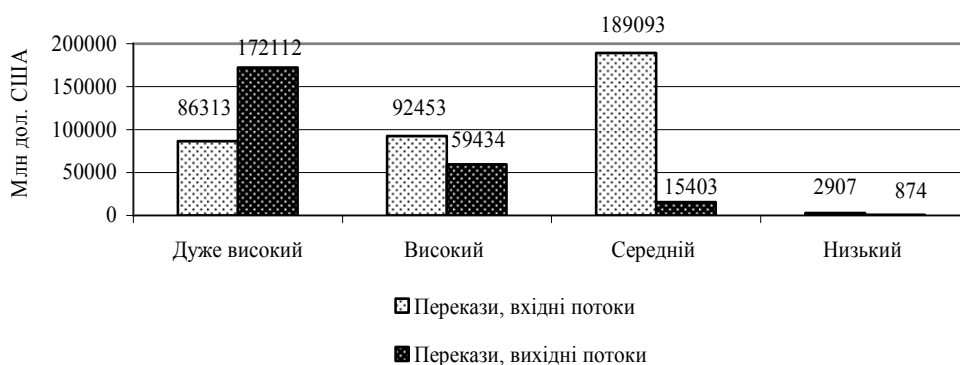
Водночас в окремих випадках перспектива еміграції може спричинити часткове підвищення людського потенціалу в країнах походження. Попит на висококваліфікованих працівників на міжнародному ринку праці стимулює потенційних емігрантів до підвищення кваліфікації і, таким чином, до формування людського потенціалу у країні походження. Феномен збільшення кількості освічених людей у країнах еміграції називається "оптимальною втечею мізків". Працівники можуть розраховувати на отримання більш високих доходів за кордоном, тому вони вмотивовані до отримання освіти. Допоки більшість цих осіб не емігрує, рівень освіти і людського потенціалу в країнах походження підвищується [12]. Дослідження міграції на Філіппінах доводять, що значна частка освічених філіппінців, вмотивованих перспективою еміграції, працевлаштовується всередині країни [13]. Емігранти також залишають певну кількість відносно престижних робочих місць у країні походження, можливість працевлаштування на яких стимулює підвищення кваліфікації наявного населення [14], що частково заохочує подальше формування людського потенціалу.

Значною мірою міграція є вибірковою і насамперед стосується найбільш молодих, динамічних і підготовлених. Так, упродовж 1990-х років темпи зростання міжнародної міграції осіб з професійною кваліфікацією приблизно у три рази перевищували темпи зростання міграції некваліфікованих робітників [15].

Трудова міграція супроводжується фінансовими трансфертами – грошовими переказами, інвестиціями, обсяги яких щороку зростають. Ефект трансфертів для сімей і країн походження мігрантів загалом оцінюється як позитивний, оскільки грошові перекази істотно впливають на зростання добробуту домогосподарств, дозволяють зменшити бідність і соціальну незахищеність їх отримувачів.

Особливо швидко зростають перекази до країн, що розвиваються (рис. 2), які є для них вагомим джерелом валютних надходжень. Країни, що, за класифікацією ООН, мають середній та низький дохід, отримали у 2012 р. 401 млрд дол. США від приватних осіб з-за кордону, тобто понад 75 % усіх переказів. Це на 5.3 % більше ніж попереднього року, у п'ять разів більше ніж у 2000 р., у сім разів більше ніж у 1995 р.

Значення переказів для країн, що розвиваються, яскраво підтверджує порівняння з іншими фінансовими потоками з-за кордону, зокрема, з прямими іноземними інвестиціями та фінансовою допомогою. У 2012 р. приватні перекази втричі перебільшували фінансову допомогу, що надійшла до цієї групи країн, і становили не менше половини прямих іноземних інвестицій. Впродовж останнього десятиліття для країн, що розвиваються, суми переказів можна порівняти з приблизно третинною заробітку від експорту.

Рис. 2. Міжнародні грошові перекази, по країнах за рівнем розвитку людського потенціалу, 2012 р. [16]

Традиційно найбільшими отримувачами переказів є країни з великою чисельністю населення, які є постачальниками численних мігрантів – Індія, Китай, Філіппіни та Мексика, куди у 2012 р. приватними особами було надіслано 69, 60, 24 та 23 млрд дол. США відповідно. Попри значно менші абсолютні суми відносно ВВП перекази найбільші у низці невеликих країн, серед яких лідирують Таджикистан, Ліберія, Киргизстан, Лесото та Молдова, де обсяги переказів становлять від чверті до майже половини ВВП.

Натомість країнами відправлення переказів є основні країни трудової імміграції як постійної, так і тимчасової, що водночас належать до найрозвиненіших у світі. Зокрема, у 2010 р. 17.2 % усіх переказів відправлено зі США, 9 % – з Саудівської Аравії, 7.2 % – зі Швейцарії, 5.2 % – з Німеччини, 3.8 % – з Іспанії, 3.3 % – з Кореї. Хоча більшість переказів надходять з багатих країн, проте 30–45 % – з країн середнього рівня добробуту. Наприклад, у 2012 р. 6 % переказів відправлено з Російської Федерації. Китай та Малайзія також входять до двадцятки основних країн-донорів [17].

Частка переказів у ВВП у країнах з дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу, за оцінками ООН, становить до 4 %, а в деяких країнах складає значну його частину (у Таджикистані – 45.5 %, Молдові – 38.3 %, Гондурасі, Йорданії, Гаїті – 20–30 %, Ямайці, Киргизстані, Сальвадорі, Непалі, Філіппінах, Гватемалі – 10–19 %). Для України цей показник визначено на рівні 3.9 % ВВП [16]. Точно встановити суми міжнародних грошових переказів практично неможливо, адже їх вагома частка (за експертними оцінками, до 50 %) переправляється через неофіційні канали та не обліковується.

Криза глобального ринку праці вплинула на масштаби і структуру міграцій, соціально-економічні характеристики зайнятості трудових мігрантів. Такі антикризові заходи, як політика протекціонізму та посилення імміграційного контролю, що запроваджують країни призна-

чення, а також звільнення, скорочення заробітної плати та погіршення умов праці, до яких вдаються роботодавці, збільшення обсягів примусової праці та торгівлі людьми роблять працівників-мігрантів ще уразливішими.

В умовах економічного зростання і розширення ринку праці відбувається формування, поступове поглиблення і розширення так званих "іммігрантських ніш зайнятості", до яких можна віднести насамперед найпростіші професії і некваліфіковану працю у сфері послуг, будівництві, сільському господарстві, а також працевіткі роботи в обробній промисловості за умов нижчого, порівняно з місцевими працівниками, рівня заробітної плати, відсутності або мінімуму соціальних гарантій. Натомість, в умовах фінансово-економічної кризи і звуження простору продуктивної зайнятості багато хто з представників місцевого населення змушений погоджуватися на менш престижні роботи, а також самостійно виконувати хатню роботу, тим самим витісняючи трудових мігрантів з ринку праці.

Неврегульований правовий статус (за письмовим трудовим контрактом працює лише третина найманих мігрантів, решта – за усною домовленістю) та нестабільний характер зайнятості зумовлюють низький рівень і навіть відсутність соціального захисту трудових мігрантів на робочому місці: соціальним страхуванням охоплено лише половину працюючих, а кожний п'ятий не має права на жоден вид соціального забезпечення чи пільг (включно з оплачуваною відпусткою). Дискримінація на ринку праці – проблема, з якою постійно стикаються мігранти під час працевлаштування. Іншими труднощами є неможливість забезпечення належних умов та гігієни праці, реалізації власних знань та навичок відповідно до освіти та кваліфікації, доступу до соціальних послуг, участі у суспільному житті.

На шляху регулювання міграційних потоків глобальна спільнота постійно стикається з конфліктом інтересів, який полягає у відмінності стратегій управління, спрямованих на окремого мігранта, та стратегій, що орієнтуються на широкий спектр інституційних учасників, безпосередньо зацікавлених у прогресі. Для забезпечення збалансованого підходу до запровадження заходів зі сприяння економічному розвитку та водночас досягнення цілей забезпечення гідної праці і соціальної справедливості необхідно розробляти узгоджені заходи міграційної політики, долучати до дослідницької, нормотворчої, консультаційної діяльності, соціального діалогу, технічного співробітництва та поширення інформації якомога більше інституційних учасників на глобальному, регіональному та національному рівнях.

Висновки. Аналіз сучасної мобільності населення свідчить, що величезна частина трудового потенціалу у світі залишається невикористаною, а суспільство поки що недостатньо володіє мобільністю як інструментом розвитку людського потенціалу та подолання фінансово-

економічної кризи. Це підтверджує і невисокий рівень суспільно необхідної мобільності, факти зміни кваліфікації працівників від вищої до нижчої. Необхідність співвіднесення власне мобільності населення з працею набуває особливого значення в сучасних умовах, оскільки мігранти, особливо з кризових регіонів, погоджуються практично на будь-яку працю й на будь-яку її оплату, незважаючи на свої професійно-кваліфікаційні характеристики.

Якщо мігранти не є власниками значного фінансового та людського капіталу, то це може суттєво знизити віддачу від капіталу, тобто потенційний ВВП у розрахунку на одиницю капіталу. Однак за умови, коли мігранти привносять у приймаючу країну значний капітал (або фінансовий, або людський), ситуація кардинально змінюється. Фінансові кошти, освіта, кваліфікація мігрантів перетворює їх у джерело економічного зростання приймаючої сторони, а вигаш від міграції значно перевищує її негативні наслідки. Таким чином, до економічних переваг міграції для країн-реципієнтів можна віднести: підвищення конкурентоспроможності товарів, що виробляються за рахунок зменшення витрат виробництва на більш дешеву робочу силу; забезпечення попиту на товари за рахунок додаткового населення, що стимулює зростання обсягів виробництва. Крім того, якщо працівники-мігранти працюють у неофіційному секторі економіки, вони не впливають на соціальну та пенсійну сфери.

Таким чином, баланс співвідношення переваг та недоліків трудової міграції встановлюється на користь приймаючої країни. За умов фінансово-економічної кризи та у посткризовий період вирішення проблем, пов'язаних як з поверненням трудових мігрантів у країни походження, так і з перебуванням мігрантів у країнах їх тимчасового працевлаштування (особливо у разі втрати робочих місць), потребує принципово нових заходів з боку як країн-донорів, так і країн-реципієнтів робочої сили. При розробці міграційної політики та проектуванні різних стратегій необхідно враховувати виклики загального характеру, а також національні, релігійні, місцеві умови у кожній окремій країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Малиновська О. А.* Міжнародні міграції та суспільні трансформації доби глобалізації / *О. А. Малиновська* // Демографія та соціальна економіка. — 2009. — № 11(1). — С. 5–9.
2. *Лібанова Е. М.* Трудова міграція населення прикордонних регіонів / *Е. Лібанова* // Транскордонне співробітництво / *І. Бондарчук* [та ін.] ; за заг. ред. *Б. Лессер, І. В. Розпутенко* ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т підвищення кваліфікації керівних кадрів. — К. : К.І.С., 2003. — С. 209–298.

3. *Позняк А.* Внешняя трудовая миграция в Украине как фактор социально-демографического и экономического развития, CARIM-East RR 2012/05, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2012. Науч.-исслед. отчет КАРИМ-Восток RR 2012/05. — Режим доступа : <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RU-05.pdf>.
4. *П'ятковська О. Р.* Вплив зовнішньої трудової міграції на добробут населення України / О. Р. П'ятковська // Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 верес. 2011 р.) / упоряд. О. А. Малиновська. — К. : НІСД, 2011. — 344 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Migration.new-7aaa8.pdf>.
5. *Лопухина Т.* Европейский дом: добро пожаловать — вход закрыт / Т. Лопухина // Русский Архипелаг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/euroadis/europa_dom.
6. *Коулмен Д.* Третий демографический переход / Д. Коулмен // Население и общество: электронная версия бюллетеня / Ин-т демографии Гос. ун-та "Высшая школа экономики" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://demoscope.ru/weekly/2007/0299/tema03.php>.
7. Stimulating Economies through Fostering Talent Mobility. World Economic Forum, 2010. — 55p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.weforum.org/pdf/ip/ps/TalentMobility.pdf>.
8. Human Development Report 2009. Overcoming barriers: Human Mobility and Development. United Nations Development Programme. — New York, 2009. — 217 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf.
9. *Глущенко Г. И.* Влияние международной трудовой миграции на развитие мирового и национального хозяйств : дисс. ... д-ра экон. наук : 08.00.14 / Глущенко Галина Ивановна. — Пенза, 2009. — 388 с.
10. World Migration Report 2010. The Future of Migration: Building Capacities for Change. International Organization for Migration. Geneva, 2010. 272 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://tuta.neru9.com/iccn.org/ge/pdf/eng/world/2011/WMR_2010_ENGLISH.pdf.
11. *Гапонова А.* Международная миграция высококвалифицированных специалистов: направления, масштабы, регулирование / А. Гапонова // Население и общество : электронная версия бюл. / Ин-т демографии гос. ун-та "Высшая школа экономики" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0441/analit07.php>.
12. *Stark O.* Rethinking the Brain Drain / O. Stark. — Calgary : University of Calgary, Department of Economics, 2003.
13. *Kristina A. Schapiro.* Migration and Educational Outcomes of Children. Human Development Research Paper 2009/57 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009/.../HDRP_2009_57.pdf.
14. *Населення України.* Трудова еміграція в Україні. — К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. — 233 с.

15. Доклад о работе тринадцатой сессии (21–25 марта 2011 г.). — Экономический и Социальный Совет ООН, 2011. — С. 21.
16. Доклад о развитии человека 2009. Преодоление барьеров: человеческая мобильность и развитие / пер. с англ.; ПРООН. — М. : Весь мир, 2009. — С. 162.
17. Малиновська О. А. Перекази мігрантів з-за кордону: обсяги, канали, соціально-економічне значення. — К. : НІСД, 2013. — 67 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2014.

Blyznyuk V. Socio-economic component of labour migration.

Background. The proposed scientific article is devoted to the actual problems of migration as a carrier of human potential. Consideration of this process is based on the definition of the economic and social consequences for countries of origin and destination.

The researches of national scientists focus on determining the costs and benefits of migration to the economy. However, despite the dynamics of migration processes, there is an urgent task of studying the consequences of migration for economic development of origin and destination countries that forms the basis of research objective.

Results. Estimates of the value of migration for social development are ambiguous, because migration is characterized both by positive effects, including: reallocation of labor resources of the planet, leveling the economic development, overcoming differences in living standards in different countries, implementation of migrant remittances to countries of origin for household consumption and investment, approximation and mutual interpenetration of cultures, etc. and by negative: changing reproductive behavior of migrants, weakening and breaking family ties, distributing dependency mood among family members of migrant workers, the loss of skilled workers and intellectual potential, deskilling of specialists, assimilation and loss of ethnic signs of cultural identity, lack of social protection of migrants, discrimination, xenophobia, increased illegal immigration, forced labor and trafficking.

Conclusion. Thus, it should be noted that the development of migration policy and planning of various development strategies must take into account the general migration challenges, as well as national, religious, local conditions in each country.

Keywords: Migration, labour migrants, money transfer, human capital, human potential.

REFERENCES

1. Malynovs'ka O. A. Mizhnarodni migracii' ta suspil'ni transformacii' doby globalizacii' / O. A. Malynovs'ka // Demografija ta social'na ekonomika. — 2009. — № 11(1). — С. 5–9.
2. Libanova E. M. Trudova migracija naselennja prykordonnyh regioniv / E. Libanova // Transkordonne spivrobotnyctvo / I. Bondarchuk [ta in.] ; za zag. red. B. Lesser, I. V. Rozputenko ; Nac. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukraïny, In-t pidvyshhennja kvalifikacii' kerivnyh kadriv. — K. : K.I.S., 2003. — S. 209–298.
3. Poznjak A. Vneshnjaja trudovaja migracija v Ukraine kak faktor social'no-demograficheskogo i jekonomicheskogo razvitija, CARIM-East RR 2012/05, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute, 2012. Nauch.-issled. otchet KARIM-Vostok RR 2012/05. — Rezhim dostupu : <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RU-05.pdf>.

4. P'jatkovs'ka O. R. Vplyv zovnishn'oi' trudovoi' migracii' na dobrobut naselennja Ukrai'ny / O. R. P'jatkovs'ka // Social'no-ekonomichni ta etnokul'turni naslidky migracii' dlja Ukrai'ny : zb. materialiv nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27 veres. 2011 r.) / uporjad. O. A. Malynovs'ka. — K. : NISD, 2011. — 344 s. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Migration.new-7aaa8.pdf>.
5. Lopuhina T. Evropejskij dom: dobro pozhalovat' — vhod zakryt / T. Lopuhina // Russkij Arhipelag [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupu : http://archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/europa-dis/europa_dom.
6. Koulmen D. Tretij demograficheskij perehod / D. Koulmen // Naselenie i obshhestvo: jelektronnaja versija bjulletenja / In-t demografii Gos. un-ta "Vysshaja shkola jekonomiki" [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupu : <http://demoscope.ru/weekly/2007/0299/tema03.php>.
7. *Stimulating Economies through Fostering Talent Mobility*. World Economic Forum, 2010. — 55p. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.weforum.org/pdf/ip/ps/TalentMobility.pdf>.
8. *Human Development Report 2009. Overcoming barriers: Human Mobility and Development*. United Nations Development Programme. — New York, 2009. — 217 p. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : hdr.undp.org/en/media/HDR_2009_EN_Complete.pdf.
9. Glushhenko G. I. Vlijanie mezhdunarodnoj trudovoj migracii na razvitie mirovogo i nacional'nogo hozjajstv : diss. ... d-ra jekon. nauk : 08.00.14 / Glushhenko Galina Ivanovna. — Penza, 2009. — 388 s.
10. *World Migration Report 2010. The Future of Migration: Building Capacities for Change*. International Organization for Migration. Geneva, 2010. 272 p. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://tuta.neru9.com/iccn.org.ge/pdf/eng/world/2011/WMR_2010_ENGLISH.pdf.
11. Gaponova A. Mezhdunarodnaja migracija vysokokvalificirovannyh specialistov: napravlenija, masshtaby, regulirovanie / A. Gaponova // Naselenie i obshhestvo : jelektronnaja versija bjul. / In-t demografii gos. un-ta "Vysshaja shkola jekonomiki" [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0441/analit07.php>.
12. Stark O. *Rethinking the Brain Drain* / O. Stark. — Calgary : University of Calgary, Department of Economics, 2003.
13. Kristina A. Schapiro. *Migration and Educational Outcomes of Children*. Human Development Research Paper 2009/57 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2009/.../HDRP_2009_57.pdf.
14. *Naselennja Ukrai'ny. Trudova emigracija v Ukrai'ni*. — K. : In-t demografii' ta soc. doslidzh. im. M.V. Ptuchy NAN Ukrai'ny, 2010. — 233 s.
15. *Doklad o rabote trinadcatoj sessii (21–25 marta 2011 g.)*. — Jekonomicheskij i Social'nyj Sovet OON, 2011. — S. 21.
16. *Doklad o razvitii cheloveka 2009. Preodolenie bar'erov: chelovecheskaja mobil'nost' i razvitie* / per. s angl.; PROON. — M. : Ves' mir, 2009. — S. 162.
17. Malynovs'ka O. A. Perekazy migrantiv z-za kordonu: obsjagy, kanaly, social'no-ekonomichne znachennja. — K. : NISD, 2013. — 67 s. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.niss.gov.ua>.

УДК 339.924

ГУДИМ Катерина, к. е. н., доцент Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Визначено роль ТНК у формуванні процесів транснаціоналізації через глобальні стратегії, які об'єднують національні економіки й національні ринки. Проаналізовано сучасні тенденції економічних перетворень під впливом процесів транснаціоналізації. Окреслено перспективи розвитку світової економіки, які в сучасних умовах формуються ТНК.

Ключові слова: ТНК, процеси транснаціоналізації, національні ринки, глобальні стратегії, диверсифіковані ресурси.

Гудым Е. Транснационализация как фактор глобализации. Определена роль ТНК в формировании процессов транснационализации посредством глобальных стратегий, которые объединяют национальные экономики и национальные рынки. Проанализированы современные тенденции экономических преобразований под влиянием процессов транснационализации. Обозначены перспективы развития мировой экономики, которые в современных условиях формируются ТНК.

Ключевые слова: ТНК, процессы транснационализации, национальные рынки, глобальные стратегии, диверсифицированные ресурсы.

Постановка проблеми. Останніми роками збільшуються масштаби прямого іноземного інвестування, що пов'язано з динамічним розвитком міжнародних корпорацій, переважна більшість яких є транснаціональними. За статистикою ООН, нині існує близько 40 000 транснаціональних компаній, значення яких у формуванні сучасної світової економіки є ключовим, оскільки вони створюють реальні передумови становлення міжнародного виробництва з єдиним інформаційним простором, міжнародним ринком капіталу та робочої сили, науково-технічних послуг.

Транснаціональні корпорації (ТНК) контролюють до половини світового промислового виробництва, близько 70 % зовнішньої торгівлі. Загальна сума їх іноземних інвестицій становить близько 2 трлн дол. США. Сучасні ТНК володіють приблизно 95 % світових патентів і ліцензій. Тому тенденції структурних перетворень економіки неможливо розглядати окремо від процесів транснаціоналізації. Провідним аспектом цього дослідження є визначення перспектив та наслідків економічних перетворень під впливом транснаціоналізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам формування, розвитку та визначення економічних ефектів глобалізації присвячено праці таких провідних українських та іноземних вчених і практиків, як: Ю. Макогон, Т. Орехова, К. Лисенко, І. Шульга, М. Черноусова, Н. Ємельянова, Н. Мешко [1–3]. Науковці акцентують увагу на активізації діяльності ТНК, що додає інтеграційним процесам у світовій економіці нового імпульсу, насамперед через прагнення їх закордонних філій стати органічною частиною економік приймаючих країн, "вростаючи" у національні ринки.

Основні проблеми та напрями ефективності функціонування ТНК у контексті міжнародної інтеграції у своїх працях досліджували вчені: Н. Верхоглядова, І. Сазонець, Т. Циганкова, М. Яглов та ін. [4–8]. Науковці Ю. Козак, В. Ковалевський, С. Лебедева, М. Бикова, Н. Логвінова, О. Воронова основну увагу приділяють питанням типологічної та регіонально-інтеграційної структури країн світу, аналізу наслідків впровадження стратегій економічного розвитку країн світу та макро-регіональних інтеграційних об'єднань [9].

Подальше дослідження процесів транснаціоналізації охоплює проблеми позитивних та негативних наслідків структурних перетворень світової економіки. Особливим аспектом є трансформація форм і систем взаємодії стратегічно важливих секторів економіки.

Основна **мета** дослідження – вивчення сучасних процесів функціонування ТНК, визначення тенденцій структурних перетворень економіки під впливом транснаціоналізації та окреслення перспективних шляхів розвитку цих процесів.

Матеріали і методи. Для реалізації поставлених завдань використано сучасні методи та технології збору й обробки матеріалів, статистичні, аналітичні, абстрактно-логічні методи, сучасні технології із застосуванням інформаційних систем (наприклад, Internet) та електронних ресурсів.

Результати дослідження. Історична генеза процесів транснаціоналізації охоплює чотири основних етапи. ТНК першого покоління (кінець XIX ст.) розпочинали свою діяльність як колоніально-сировинні. Основною їх перевагою був доступ до природних ресурсів або до преференційних ринків збуту. ТНК другого покоління (період між двома світовими війнами) сформовано міцний зв'язок з виробництвом військово-технічної продукції. Третє покоління ТНК (1960-ті роки) широко використовує досягнення науково-технічної революції, набуваючи організаційно-економічних форм концернів і конгломератів, що органічно поєднують елементи національного і зарубіжного виробництва. На початку 1980-х років поступово формуються глобальні ТНК четвертого покоління, їх визначальними рисами є планетарне бачення ринків і функціонування в умовах глобальної конкуренції.

Активізація діяльності ТНК, що спостерігається сьогодні, додала інтеграційним процесам у світовій економіці нового імпульсу, насамперед тому, що їх закордонні філії прагнуть стати органічною частиною національної економіки приймаючих країн, "вростаючи" у національні ринки інших країн. Розвиток міжнародного виробництва супроводжується помітними змінами в методах організаційної діяльності ТНК. Якщо в 1980-ті роки ТНК віддавали перевагу створенню нових закордонних філій, то в другій половині 1990-х сформувалась тенденція до підвищення ролі трансграничних злиттів і поглинань іноземних компаній. Більшість трансграничних угод припадає на 100 найбільших ТНК.

У своїй діяльності ТНК вдаються також до створення стратегічних альянсів з компаніями закордонних країн. Здебільшого стратегічні альянси між ТНК виявляються тривалими й охоплюють різні стадії усього виробничого циклу: від наукових розробок до спільного виробництва й збуту. Додаткову економію дає скорочення адміністративних витратків на утримання управлінського апарату.

Так, у США 15 % виробництва автомобілів – це продукція чисто японських або американо-японських компаній; 62 % японських відеоманітофонів і майже 70 % телевізорів виготовляється з фірмовими знаками всесвітньо відомих японських компаній далеко за межами країни (не тільки в країнах Південно-Східної Азії, але й у Латинській Америці); 5 % виробничих потужностей Японії, 20 % – США, від 30 до 40 % – Західної Європи розміщені за межами національних кордонів [1; 2].

За оцінками ЮНКТАД, у 2011 р. у світі налічувалося близько 79 тис. ТНК і приблизно 790 тис. їх іноземних філій. При цьому сумарний обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ), здійснених ними, перевищував 15 трлн дол. США, а сукупний обсяг продажів становив 31 трлн дол. США. Валова продукція іноземних філій цих корпорацій оцінюється в 7 515 млн дол. США і зросла за останні 30 років у 10 разів, частка доданої вартості, створеної іноземними філіями в усіх країнах світу, в 2011 р. становила 11 % від світового ВВП, а кількість працівників зросла до 102 млн, порівняно з 25 млн у 1990 р. [1; 2].

На сучасному етапі розвитку ТНК контролюють більше половини світового промислового виробництва, близько 2/3 світової торгівлі, 4/5 кількості патентів і ліцензій на нову техніку, технології та ноу-хау. Під контролем ТНК перебуває 90 % світового ринку пшениці, кави, кукурудзи, лісоматеріалів, тютюну, джуту, залізної руди, 85 % ринку міді, бокситів, 80 % – чаю, олова, 75 % – бананів, натурального каучуку та сирової нафти. Саме ТНК володіють близько 95 % кількості виданих у всьому світі патентів і ліцензій. Частка ТНК у платежах, які пов'язані з переданням технологій, становить більше 80 % у США та Великобританії і 90 % – у Німеччині [2].

ТНК відіграють провідну роль у подальшій інтернаціоналізації економіки шляхом проведення глобальних стратегій, які об'єднують національні економіки й національні ринки. Саме вони визначають нові тенденції у вивезенні капіталу. ТНК повною мірою забезпечують інтегроване використання диверсифікованих ресурсів, володіють механізмом гнучкої адаптації до мінливих зовнішніх умов, відзначаються мобільністю організаційно-управлінської структури.

Ефективність зовнішньоекономічної експансії як засобу пом'якшення кон'юнктурних коливань оцінюється досить високо й вважається вищою, ніж та, яку забезпечують національні прийоми зниження економічного ризику, що великою мірою залежать від регіону, в який інвестує фірма. Наприклад, провідний мотив прямих інвестицій японських компаній у закордонні країни – забезпечення доступу до ринків цих країн, причому нерідко такі інвестиції в ту чи іншу країну є "трампліном" для проникнення в інші країни регіону.

ТНК розвинених країн, постійно збільшуючи масштаби міжнародного виробництва, утворили економічний простір, що в економічній літературі називають другою, або "зовнішньою", економікою [1–3]. За своїм виробничим, науково-технічним і фінансовим потенціалом "друга економіка" США вважається беззаперечним лідером, бо істотно перевершує аналогічні сфери господарювання інших країн Західної Європи та Японії.

Для характеристики проникнення кожної ТНК в економіку інших країн введено індекс транснаціоналізації компаній (1990 р., ЮНКТАД). Цей сукупний показник складається з трьох компонентів і розраховується за такою формулою:

$$I_{\text{тр}} = \frac{A_3 / A_{\text{заг}} + П_3 / П_{\text{заг}} + Ш_3 / Ш_{\text{заг}}}{3} 100 (\%),$$

де $I_{\text{тр}}$ – індекс транснаціоналізації;

A_3 – закордонні активи компанії, грошові од.;

$A_{\text{заг}}$ – загальні активи компанії, грошові од.;

$П_3$ – обсяг продажу товарів і послуг закордонними філіями, грошові од.;

$П_{\text{заг}}$ – загальний обсяг продажу товарів і послуг, грошові од.;

$Ш_3$ – закордонний штат компанії, осіб;

$Ш_{\text{заг}}$ – загальний штат компанії, осіб.

Цей індекс ґрунтується на зіставленні розмірів господарської діяльності компанії на батьківщині й за кордоном. На сучасному етапі розвитку середній індекс транснаціоналізації становить 60 %, причому останнє його підвищення відбувається за рахунок збільшення величини закордонних активів [1]. Індекс транснаціоналізації ЮНКТАД

з часом стали використовувати також для характеристики масштабів "зовнішньої економіки". Наявність такої "зовнішньої економіки" – важливий засіб підвищення ефективності власного бізнесу, а також зміцнення позицій своєї країни в міжнародній системі.

Індекс транснаціоналізації економіки України характеризується позитивною динамікою з 2004 по 2012 роки. Його значення зросло майже у 3 рази, що обумовлено збільшенням обсягів іноземних ТНК, які розміщують свої дочірні підприємства і філії в Україні (рис. 1) [1].

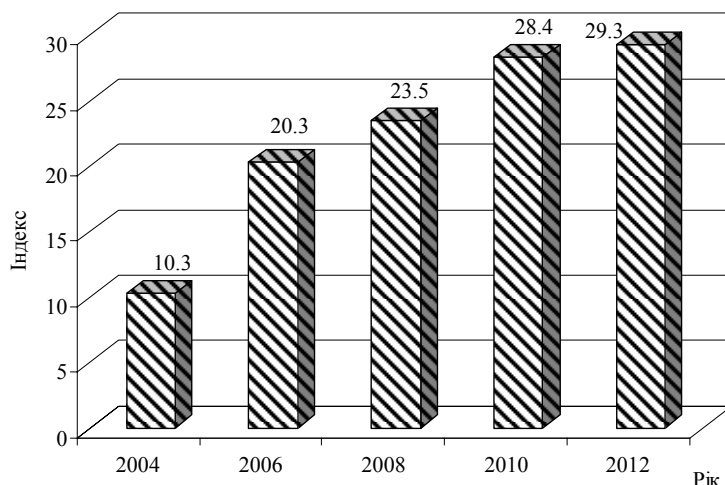

Рис. 1. Динаміка транснаціоналізації економіки України (розроблено автором)

В Україні найбільшими ТНК, які вклали значні фінансові ресурси, є PepsiCo з обсягом інвестиційних коштів у 250 млн дол. США, "Київстар GSM" – 240 млн дол. США, Coca-Cola – 230 млн дол. США та ін. Дані щодо вкладання інвестицій за 2012 р. найбільшими транснаціональними інвесторами України наведено у табл. 1. Лідуючі позиції у 2012 р. займають такі корпорації, як McDonald Corporation, Nestlé S.A., British American Tobacco та ін.

Транснаціональні корпорації, що базуються у великих індустріальних країнах, за абсолютним обсягом іноземних активів випереджають компанії, які функціонують у малорозвинених державах. Водночас деякі ТНК, що працюють у малих індустріальних країнах і мають менш місткий внутрішній ринок, характеризуються більш високим індексом транснаціоналізації, оскільки їх іноземні активи займають відносно високі позиції в загальному обсязі активів. До найбільш поширених транснаціональних галузей відносять засоби масової інформації, виробництво продовольства й напоїв, будівництво, хімічну й фармацевтичну промисловість, виробництво електроніки й електроустаткування (див. табл. 1) [2].

Найбільші ТНК, які інвестували у дочірні компанії, філії та спільні підприємства в Україні у 2012 р.

Корпорація	Країна	Галузь	Обсяги вкладень, млн грн
McDonald's Corporation	США	Харчова промисловість	198.3
Nestlé S.A.	Швейцарія	Харчова промисловість	178.5
British American Tobacco	Велика Британія	Тютюнова промисловість	166.8
British Petroleum	Велика Британія	Нафтогазова промисловість	142.6
Procter&Gamble	США	Хімічна промисловість	135.1
Shell	Нідерланди	Нафтогазова промисловість	124.9
Coca-Cola	США	Харчова промисловість	121
Unilever	Велика Британія Нідерланди	Харчова промисловість та побутова хімія	115.5
PepsiCo	США	Харчова промисловість	112.3

У рамках ТНК спостерігається концентрація зовнішньоторговельних зв'язків, що сприяє зміні їх структури через витіснення зі світового ринку середніх і дрібних експортерів та імпортерів. Під впливом науково-технічного прогресу, що підсилюється інтернаціоналізацією капіталу й виробництва, капітал ТНК сконцентрувався у сфері послуг і наукомістких галузей обробної промисловості. Особливо це характерно для окремих країн, що розвиваються, у Південно-Східній Азії та Латинській Америці, де мають місце значні розміри вкладеного міжнародними корпораціями капіталу. Наприклад, більше 2/3 експорту електронної та електротехнічної продукції, виробленої у Малайзії, Сінгапурі, Мексиці, на Філіппінах, здійснюється філіями ТНК. Унаслідок розширення поставок продукції наукомістких галузей змінюється структура експорту цих країн, що сприяє їх просуванню на більш гідне місце в міжнародному поділі праці.

Технологія стала однією з найважливіших переваг ТНК, оскільки на сучасному етапі вона є визначальним чинником економічного зростання. Основний обсяг виробництва й поширення технологій припадає на ТНК. Внутрішньофірмове передання технологій сприяє підвищенню технологічного рівня закордонних філій. Іноземна держава безкоштовно одержує нову технологію, що сприяє розвитку тієї або іншої галузі господарства, підвищенню її конкурентоспроможності, поліпшенню якості й розширенню асортименту продукції, яка випускається в країні, у тому числі й на експорт. Крім того, ТНК навчають місцеві кадри, особливо в країнах, що розвиваються [4; 5, с. 145–488].

У країнах Азії, де відбувається швидке підвищення життєвого рівня населення й збільшується його купівельна спроможність, філії ТНК переорієнтовуються на обслуговування місцевих ринків. Так, підвищенню обсягу закупівель комплектуючих частин закордонними філіями ТНК сприяє й політика ряду держав, що розвиваються, спрямована на збільшення частки національних компонентів і матеріалів у вартості готової продукції, яка випускається філіями. До діяльності ТНК за кордоном залучається велика кількість середніх і дрібних іноземних компаній: постачальників, агентів, дилерів, які значною мірою залежать від закордонних філій ТНК. Отже, філії ТНК впливають на розвиток експорту й імпорту приймаючих країн, ще більше об'єднуючи економіки різних держав [7, с. 100–112].

Розвиток сучасної світової економіки спрямований на створення єдиного економічного простору, де основними суб'єктами господарських відносин стають уже не країни, а багатонаціональні компанії та їх альянси. При цьому спостерігається явна тенденція до їх укрупнення, про що свідчить зростання обсягів угод про міжнародні злиття і поглинання суб'єктів економіки. Такі великі олігополістичні структури дедалі більше пануватимуть у світовій економіці, що свідчить про поділ праці не стільки між країнами, скільки між ТНК.

За 10 місяців 2012 р. в Україні в різних секторах економіки здійснено 130 угод злиття і поглинання на загальну суму приблизно у 4.08 млрд дол. США (найбільша інвестиційна активність спостерігалася в енергетиці (31 % усіх залучених коштів), металургії (24 %), на аграрному ринку (16 %) та ринку нафти і газу (12 %), і лише 5.33 млрд дол. США – в операції боргового фінансування. [8, с. 962–964].

Незважаючи на кількісний показник, операції кредитування становлять усього 16 % від загальної кількості операцій. Тобто зі 155 угод із залучення капіталу тільки 25 операцій були з боргового кредитування. Здебільшого банки в Україні (особливо іноземні) перебувають на стадії реалізації власних активів, не обтяжуючи себе новими дебіторськими заборгованостями (табл. 2) [3, с. 275–283].

Таблиця 2

Структура та динаміка українського ринку злиттів і поглинань [2]

Галузь	Кількість угод				2012 до 2009, %
	2009	2010	2011	2012	
Промисловість	20	30	20	22	110.0
АПК	36	20	35	30	83.3
Будівництво	–	13	–	10	–
Фінансовий сектор	10	12	10	11	110.0
Сектор телекомунікацій	5	8	5	6	120.0
Інші	29	17	30	33	113.8

Основними напрямками концентрації інтересів ТНК, зокрема щодо української економіки, є АПК, промисловість та фінансовий ринок. Це обумовлено ступенем ефективності функціонування цих секторів економіки та їх статусом стратегічно важливих для формування валового продукту будь-якої економіки. Враховуючи розвиток науково-технічного прогресу (НТП), ці галузі є не тільки стратегічно важливими, але й перспективними щодо реалізації інвестиційних програм.

На вітчизняному ринку активно працюють такі відомі ТНК, як Coca-Cola, Samsung, Toyota, Nestle, Nokia, Metro Cash&Carry, Hewlett-Packard, British American Tobacco та ін. (табл. 3).

Таблиця 3

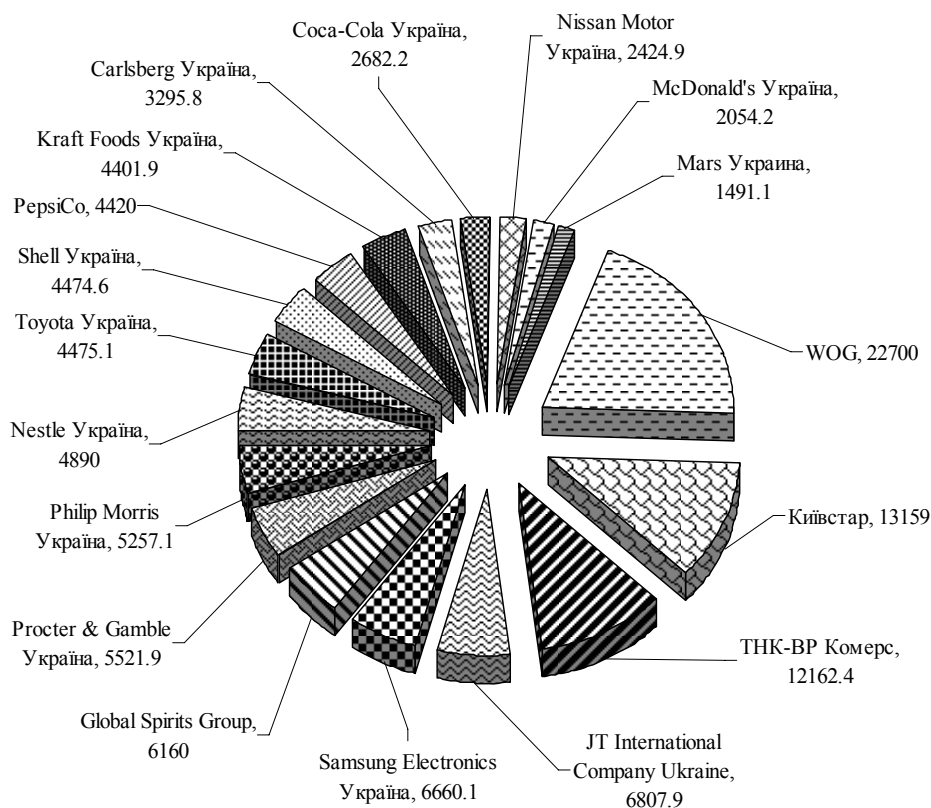
Економічна експансія ІІІ ТНК в Україні за галузями [1]

Рейтинг	Компанія	Галузь	Прибуток 2012, млн грн
6	WOG	Нафтогазова промисловість	6.5
19	Київстар	Телекомунікаційні послуги	4093.1
20	ТНК-ВР Комерс	Нафтогазова промисловість	-399.4
43	JT International Company Ukraine	Тютюнова промисловість	457
47	Samsung Electronics Україна	Торговельна	32.3
50	Global Spirits Group	Алкогольна промисловість	400
57	Procter & Gamble Україна	Хімічна промисловість	195.1
59	Philip Morris Україна	Сільськогосподарська промисловість	1098.4
66	Nestle Україна	Харчова промисловість	60
72	Toyota Україна	Машинобудування	254.6
73	Shell Україна	Нафтогазова промисловість	73.6
75	PepsiCo	Харчова промисловість	250
76	Kraft Foods Україна	Сільськогосподарська промисловість	452.4
98	Carlsberg Україна	Сільськогосподарська промисловість	531.7
113	Coca-Cola Україна	Харчова промисловість	-43.6
124	Nissan Motor Україна	Машинобудування	19.2
140	McDonald's Україна	Харчова промисловість	131.1
177	Mars Україна	Торговельна	119.9

Інтереси ТНК обумовлено економічними вигодами. Прибутковість сфер господарської діяльності, зазначених у табл.3, дає можливість спрогнозувати, що ТНК будуть поглиблювати ступінь своєї участі

у цих напрямках. Масштаби присутності провідних ТНК в економіці України наочно представлено на рис. 2.

Рис. 2. Структура виручки від реалізації (млн грн), що отримують ТНК, присутні на українському ринку

Структура виручки від реалізації товарів, робіт, послуг провідних ТНК свідчить про інтенсивність їх функціонування. Найбільшу активність ТНК демонструють у галузях нафтогазової, хімічної, сільськогосподарської та харчової промисловості, телекомунікаційних послуг [9, с. 95–115; 10].

Висновки. Сучасні процеси транснаціоналізації мають динамічну тенденцію розвитку. Це впливає на процеси функціонування та інтеграції світової економіки. В результаті розвитку продуктивних сил та інтернаціоналізації усіх сфер суспільного життя, встановлення безпосередніх сталих зв'язків між суб'єктами різних країн, виробничий процес в одній країні стає складовою частиною процесу, який відбувається в інтернаціональному або світовому масштабах.

Діяльність міжнародних корпорацій впливає на економіку як країни базування, так і приймаючих країн. Країна базування одержує

позитивний економічний ефект завдяки більш ефективному використанню наявного капіталу, а приплив нового капіталу забезпечує зростання економічних показників приймаючої країни.

Водночас у країні-реципієнті діяльність ТНК призводить до скорочення зайнятості населення, ухилення від сплати податків за допомогою закордонних філій, що завдає шкоди державному бюджету і, як наслідок, зменшує можливості фінансування соціальних та інших програм у країні базування. Маючи колосальні виробничі й фінансові ресурси, ТНК здатні захопити ключові позиції в економіці, загрожуючи економічній безпеці приймаючих країн, і навіть можуть здійснювати політичний тиск на їх уряди. Нерідко ТНК поглинають національний капітал або витісняють його з прибуткових галузей.

Міжнародні корпорації розміщують різні стадії єдиного технологічного процесу в різних країнах, тобто між її закордонними філіями та головною компанією відбувається інтенсивний товарообмін. Однак ціни в межах внутрішньокорпоративної торгівлі (трансфертні), як правило, істотно відрізняються від ринкових. Маніпулюючи рівнем трансфертних цін, ТНК прагнуть до ухилення від оподаткування, мінімізування розміру мита, нелегального переказу прибутків за кордон тощо, що підриває ефективність економічної політики держави. Крім того, оскільки на внутрішньокорпоративну торгівлю припадає значна частина всієї світової торгівлі, то трансфертні ціни перевертають реальні дані про її структуру й динаміку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 200 крупнейших компаний Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://forbes.ua/ratings/2>.
2. Fortune global 500 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2013/full_list/?iid=G500_sp_ful.
3. Трансформація процесу транснаціоналізації в умовах зростання невизначеності глобального економічного середовища : монографія / Ю. В. Макогон та ін. ; за ред. Т. В. Орехової. — Д. : Норд Прес, 2011. — 652 с.
4. Верхоглядова Н. І. Визначення напрямів стимулювання експортного потенціалу Дніпропетровського регіону (на основі анкетування підприємств регіону) / Н. І. Верхоглядова, Г. В. Дугінець, Ю. В. Орловська // Вісн. Дніпропетров. ун-ту. — 2010. — Вип. 2. — Т. 18. — № 10/2. — С. 3–8. — (Серія "Світове господарство і міжнародні економічні відносини").
5. Сазонець І. Л. Сутність та основні концепції діяльності ТНК в умовах глобалізації / І. Л. Сазонець, Ю. М. Варич. — Донецьк : Юго-Восток, 2009. — 275 с.
6. Доклад о торговле и развитии, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2012_ru.pdf.

7. Циганкова Т. М. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ : монографія / Т. М. Циганкова. — К. : КНЕУ, 2006. — 576 с.
8. Яглов М. В. Сельське господарство України в умовах членства в ВТО / М. В. Яглов // Проблеми і перспективи розвитку співробітництва між країнами Юго-Східної Європи в межах Чорноморського економічного співробітництва і ГУАМ : зб. науч. трудов. — ДонНУ. — Донецьк. — 2008. — Т. 2. — С. 962 – 965.
9. Економіка зарубіжних країн : навч. посіб. – Вид. 4-е, перероб. та доп. / Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський, С. Н. Лебедева, М. Є. Бикова, Н. С. Логвінова, О. В. Воронова. — К. : Центр учбов. л-ри, 2013. — 292 с.
10. *Europe: European Union: Economy overview* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [www. cia.gov](http://www.cia.gov).

Стаття надійшла до редакції 12.03.2014.

Gudym K. Transnationalization as a factor of globalization.

Background. Proposed article is devoted to the actual question of studying economical transformation tendencies under the transnationalization influence. The issue was considered on the basis of studying processes of integration using diversification recourses, an analysis of flexible adaptation mechanism to the outside changeable conditions that are characterized with mobile structure of TNC management structures.

Review of scientific sources in this direction shows that the conception of undoubted globalization of modern financial and economical, production, trading relations in world economics is formed. TNC and their development and functioning strategies are a powerful catalyst there.

The majority of works are devoted to studying modern tendencies of TNC's economic activities and the results of their influence to the development of social-economic society relationships. Both positive and negative aspects are defined. The conclusion remains undoubted: process of transnationalization becomes an integral part of modern economic transformations functionality. This is **purpose of the research**.

Results. TNC play the leading role in transnationalization processes by carrying globalization strategies which unite national economics and national markets. TNC define the new tendencies of the structural transformation of world economics. They provide integral using of diversification recourses and own the mechanism of flexible adaptation to the outside conditions.

Conclusion. The modern transnational process have dynamical development tendency. The country gets positive economical result due to more effective capital usage, and investment of new capital provides rising economical data of recipient country. At the same time the TNC's activity causes population unemployment at recipient country, tax evasion using foreign branches, that damages the government budget and, as a result, shortening possibility of financing the social and other programs in the basing country.

Keywords: TNC, processes of transnationalization, national markets, global strategies, recourses diversification.

REFERENCES

1. 200 krupnejshih kompanij Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : [http://forbes. ua/ratings/2](http://forbes.ua/ratings/2).

2. *Fortune* global 500 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2013/full_list/?iid=G500_sp_ful.
3. *Transformacija* procesu transnacionalizacii' v umovah zrostantnja nevyznachenosti global'nogo ekonomichnogo seredovyshha : monografija / Ju. V. Makogon ta in. ; za red. T. V. Orjehovoi'. — D. : Nord Pres, 2011. — 652 s.
4. *Verhogljadova N. I.* Vyznachennja naprjamiv stymuljuvannja eksportnogo potencialu Dnipropetrovs'kogo regionu (na osnovi anketuvannja pidpryjemstv regionu) / N. I. Verhogljadova, G. V. Duginec', Ju. V. Orlovs'ka // *Visn. Dnipropetrov. un-tu.* — 2010. — Vyp. 2. — T. 18. — № 10/2. — S. 3–8. — (Serija "Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny").
5. *Sazonec' I. L.* Sutnist' ta osnovni koncepcii' dijial'nosti TNK v umovah globalizacii' / I. L. Sazonec', Ju. M. Varych. — Donec'k : Jugo-Vostok, 2009. — 275 s.
6. *Doklad* o torgovle i razvitii, 2012 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2012_ru.pdf.
7. *Cygankova T. M.* Global'na torgova systema: rozvytok instytutiv, pravyl, instrumentiv SOT : monografija / T. M. Cygankova. — K. : KNEU, 2006. — 576 s.
8. *Jaglov M. V.* Sel's'koe hozjajstvo Ukrainy v uslovijah chlenstva v VTO / M. V. Jaglov // *Problemy i perspektivy razvitija sotrudnichestva mezhdru stranami Jugo-Vostochnoj Evropy v ramkah Chernomorskogo jekonomicheskogo sotrudnichestva i GUAM* : sb. nauch. trudov. — DonNU. — Donec'k. — 2008. — T. 2. — S. 962 – 965.
9. *Ekonomika zarubizhnyh kraj'n* : navch. posib. – Vyd. 4-e, pererob. ta dop. / Ju. G. Kozak, V. V. Kovalevs'kyj, S. N. Lebedeva, M. Je. Bykova, N. S. Logvinova, O. V. Voronova. — K. : Centr uchbov. l-ry, 2013. — 292 s.
10. *Europe: European Union: Economy overview* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : [www. cia.gov](http://www.cia.gov).

ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 303.7:658.821

МІЩЕНКО Анна, аспірант кафедри фінансового аналізу і контролю КНТЕУ

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

Запропоновано механізм формування трирівневої системи показників конкурентоспроможності підприємства торгівлі. Практичне застосування такої системи для виявлення конкурентних переваг забезпечить сприятливі умови для максимально верифікативного ідентифікування конкурентних переваг підприємства торгівлі.

Ключові слова: система показників конкурентоспроможності, конкурентні переваги, інтегральний показник конкурентоспроможності.

Мищенко А. Система показателей конкурентных преимуществ предприятия торговли. Предложен механизм формирования трехуровневой системы показателей конкурентоспособности предприятия торговли. Практическое использование разработанной системы обеспечит благоприятные условия для максимально верифицированной идентификации конкурентного преимущества предприятия торговли.

Ключевые слова: система показателей конкурентоспособности, конкурентное преимущество, интегральный показатель конкурентоспособности.

Постановка проблеми. Сучасні еволюційні процеси ринкового середовища особливо загострюють конкуренцію у всіх її проявах. Насамперед це стосується стабільності функціонування та економічного зростання підприємств торгівлі, оскільки саме торгівля є найбільш динамічною галуззю, що сприймає модифікаційні процеси бізнес-середовища. Так, обсяг обороту роздрібної торгівлі за січень 2014 р. становив 64761.8 млн грн, тобто порівняно з січнем 2013 р. він зріс на 8.8 %, а з січнем 2012 р. – на 14.2 %, що свідчить про стрімке посилення ролі господарської діяльності підприємств торгівлі. Боротьба за лідерські конкурентні позиції ведеться за багатьма напрямками між великою кількістю суб'єктів торговельної діяльності в умовах якісних трансформацій, пов'язаних зі стрімким розвитком роздрібних торговельних мереж європейського стандарту, великих оптових і роздрібних утворень,

корпоративної торговельної мережі, інтернет-торгівлі, що загалом ускладнює конкурентне середовище. Особливо інтенсивно розвиваються корпоративні торговельні мережі, які вирізняються найбільшою часткою ринку за кількістю магазинів у своїй структурі, динамікою відкриття та обсягом товарообороту. Нині за такими критеріями лідерами на вітчизняному ринку є: "АТБ-маркет" (понад 800 магазинів), "Сільпо" (247 магазинів), "Фора" (193 магазини), "Фуршет" (близько 120 магазинів), "Еко-маркет" (104 магазини), "Велика кишеня" (26 магазинів мережі – 40 супер- і 6 гіпермаркетів). Щороку спостерігається позитивна динаміка у збільшенні кількості структурних одиниць цих торговельних мереж, що посилює конкурентний клімат у бізнес-середовищі їх функціонування.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблеми аналізу конкурентоспроможності підприємств досліджено в працях багатьох відомих зарубіжних та вітчизняних науковців: Г. Азоєва [1], М. Барної [2], І. Бланка [3], І. Височин [4], В. Лагутіна [5], А. Мазаракі [6], Р. Фатхундинова [7]. Проте еволюційні особливості функціонування підприємств торгівлі у сучасних інтеграційних умовах потребують формування нових уніфікованих методичних підходів, спрямованих на формування сприятливого конкурентного клімату у бізнес-середовищі, що й актуалізує тему дослідження.

Мета дослідження – розробка пропозицій щодо ідентифікування факторів, які створюють конкурентні переваги, та виявлення недоліків у діяльності підприємства, що можуть перешкоджати цьому.

Результати дослідження. Ідентифікувати власні конкурентні фактори пропонується шляхом формування системи показників конкурентоспроможності, що є одним з основних завдань комплексного компаративного аналізу господарської діяльності підприємства торгівлі (далі – ПТ).

Особливістю побудови такої системи показників комплексного компаративного аналізу є включення до неї елементів, які характеризують результативність та ефективність функціонування ПТ. Це забезпечується сформованою системою показників (*табл. 1*), притаманних аналізу господарської діяльності саме підприємства торгівлі.

З метою формування системи показників конкурентоспроможності, яка б характеризувалась максимальною верифікативністю, введенням до неї тільки тих елементів, що створюють квантифікаційний вплив на результативність та ефективність діяльності підприємства, необхідно виключити всі показники, що дублюють один одного та не впливають на досліджуваний об'єкт. Лише профільована таким чином система показників являтиме собою уніфіковану систему конкурентних показників комплексного компаративного аналізу, яка водночас слугуватиме індикатором конкурентних переваг ПТ.

Конкурентні переваги підприємства торгівлі в дослідженні розглядаються як фактори чи комбінація факторів, які роблять діяльність підприємства більш успішною, ніж у конкурентів.

Таблиця 1

Розрахунок ступеня кореляції показників конкурентоспроможності підприємств торгівлі

Показники		"АТБ"	"Сільпо"	"Фора"	"Фуршет"	
РЕСУРСОВИКОРИСТАННЯ						
Коефіцієнт	придатності ОЗ	0.69	0.71	0.7	0.72	
	приросту ОЗ	0.22	0.18	0.18	0.16	
	зносу ОЗ	0.01	0.02	0.02	0.02	
	оновлення ОЗ	0.68	0.49	0.71	0.7	
	вибуття ОЗ	0.6	0.48	0.59	0.61	
Фондозабезпечення		0.9	0.96	0.8	0.95	
Фондовіддача		0.94	0.87	0.91	0.94	
Фондомісткість		0.88	0.9	0.89	0.99	
Коефіцієнт	обороту з прийому персоналу	0.78	0.72	0.65	0.74	
	обороту з вибуття персоналу	0.78	0.8	0.67	0.8	
	загального обороту персоналу	0.98	0.97	0.9	0.97	
	плинності кадрів	0.6	0.59	0.68	0.66	
	постійності складу персоналу	0.74	0.78	0.68	0.77	
Продуктивність праці		0.73	0.77	0.8	0.8	
Трудомісткість		0.59	0.7	0.68	0.74	
ВИТРАТ						
Коефіцієнт	частки	матеріальних витрат у загальних витратах	0.43	0.41	0.43	0.39
		амортизаційних витрат у загальних витратах	0.78	0.79	0.65	0.75
		відрахувань на соціальні заходи в загальних витратах	0.8	0.77	0.81	0.82
		витрат на оплату праці в загальних витратах	0.79	0.84	0.8	0.79
		відносного рівня загальних витрат	0.69	0.7	0.69	0.72
	рівня витрат відносно обсягу товарообороту	0.64	0.65	0.7	0.7	
	темпу зміни рівня загальних витрат	0.71	0.8	0.8	0.74	
	НАВАНТАЖЕНОСТІ					
Коефіцієнт	навантаження	економічного потенціалу	0.39	0.41	0.38	0.44
		основних засобів	0.83	0.8	0.82	0.83
		необоротних активів	0.7	0.72	0.76	0.79
	оборотності	оборотних активів	0.77	0.8	0.79	0.78
		дебіторської заборгованості	0.75	0.76	0.71	0.74
		кредиторської заборгованості	0.77	0.83	0.8	0.82
		грошових коштів	0.7	0.71	0.68	0.72
		власного капіталу	0.55	0.6	0.6	0.56
		оборотного капіталу	0.61	0.64	0.69	0.69
Тривалість операційного циклу		0.7	0.75	0.68	0.75	

Показники		"АТБ"	"Сільпо"	"Фора"	"Фуршет"
ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ І ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ					
Коефіцієнт	термінової платоспроможності	0.73	0.79	0.8	0.77
	проміжної платоспроможності	0.07	0.06	0.06	0.07
	загальної платоспроможності	0.85	0.84	0.79	0.86
	концентрації власного капіталу	0.79	0.81	0.8	0.83
	маневреності	0.69	0.76	0.7	0.74
	накопиченої амортизації	0.8	0.77	0.8	0.82
	мобільності оборотних активів	0.8	0.8	0.76	0.8
	капіталізації	0.71	0.8	0.8	0.74
	заборгованості	0.73	0.79	0.8	0.79
	фінансового левериджу	0.8	0.79	0.81	0.82
мультиплікації капіталу	0.93	0.9	0.94	0.96	
РЕНТАБЕЛЬНОСТІ					
Рентабельніст ь	власного капіталу	0.74	0.76	0.76	0.75
	господарської діяльності	0.83	0.85	0.87	0.88
	операційної діяльності	0.8	0.87	0.81	0.84
	загальних витрат	0.87	0.85	0.88	0.87
	активів	0.83	0.8	0.82	0.83
	оборотних активів	0.81	0.84	0.81	0.8
Віддача реінвестованого прибутку щодо власного капіталу		0.7	0.73	0.71	0.74

Примітка. ОЗ – основні засоби.

При цьому кожен елемент пропонується досліджувати відносно його місця у системі показників конкурентоспроможності комплексного компаративного аналізу ПТ, з позицій ступеня їх корелювання саме з інтегральним показником конкурентоспроможності (далі – ІПК) підприємства, оскільки ІПК відображає потенціал конкурентоспроможності підприємства, а отже, синтезує під час розрахунку показники всіх векторів діяльності підприємства. Ті показники, що матимуть найвищу щільність зв'язку з ІПК підприємства, увійдуть до системи показників конкурентоспроможності і трактуватимуться як конкурентні фактори підприємства торгівлі.

Ступінь корелювання елементів системи параметрів з ІПК оцінювався попарно, оскільки зв'язки між ними є стохастичними, характеризуються взаємодією середніх значень факторної та результативної ознак, відповідно є кореляційно-регресійними зв'язками, отже, досліджувалися за допомогою парного кореляційно-регресійного аналізу.

Щільність зв'язку між елементами системи параметрів та інтегральним показником конкурентоспроможності підприємства торгівлі оцінено за допомогою лінійного коефіцієнта кореляції (див. табл. 1).

В економічній літературі існує багато підходів до критеріальної інтерпретації коефіцієнта кореляції. Проте, маючи на меті ідентифікувати сильні та слабкі сторони господарської діяльності ПТ, можна зробити висновок, що інтерпретовані отримані результати у вигляді

встановленого ступеня кореляції є відносно умовними, тобто потребують удосконалення у частині їх кількісного інтерпретаційного оцінювання. Для цього пропонується розширити градацію величин коефіцієнта кореляції, додавши до існуючих позицій уточнені значення (табл. 2). Таке уточнення дозволить з максимальною верифікативністю інтерпретувати оцінені ступені кореляції як: дійсні та потенційні конкурентні переваги, слабкі сторони діяльності та реальні загрози щодо подальшого функціонування підприємства торгівлі на ринку.

Таблиця 2

Дескриптивна характеристика величини коефіцієнта кореляції*

Значення (по модулю)	Критеріальна інтерпретація кореляції
≥ 0.2	Дуже слабка
≥ 0.5	Слабка
≥ 0.6	Помірна
≥ 0.7	Середня
≥ 0.8	Значна
≥ 0.9	Висока
< 0.9	Дуже висока

*Розроблено автором

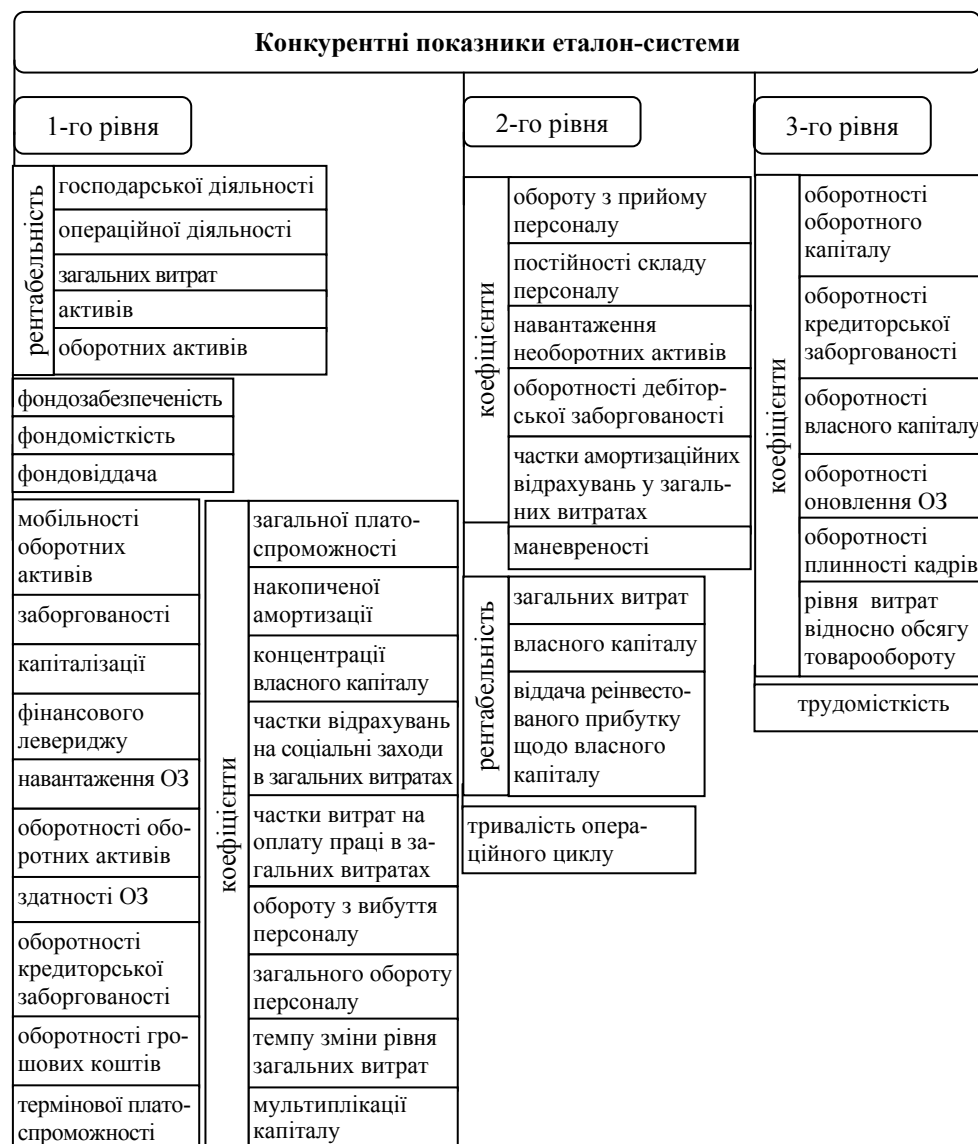
Запропонована градація величин коефіцієнта кореляції є необхідною умовою безпосереднього формування системи конкурентних показників комплексного компаративного аналізу. Для цього кожен елемент групи показників конкурентоспроможності (див. табл. 1) аналізується щодо встановлення ступеня їх кореляції з інтегральним показником конкурентоспроможності для всіх підприємств-конкурентів, що досліджуються. Таке дослідження проведено серед торговельних мереж "АТБ", "Сільпо", "Фора" та "Фуршет" для формування еталонної системи показників конкурентоспроможності (див. табл. 1).

Серед розрахованих ступенів кореляції всіх показників з ПК для кожної торговельної мережі обрано найвищі значення (за критеріальною інтерпретацією (див. табл. 2): середня, значна, висока та дуже висока кореляція) за кожною позицією, які загалом генерують еталонну систему конкурентних показників ПТ. Йдеться про формування кількарівневої еталонної системи конкурентних показників комплексного компаративного аналізу господарської діяльності підприємства торгівлі, до якої включатимуться всі показники, інтерпретаційне значення кореляції яких знаходиться в межах від середнього до дуже високого. Тобто перший рівень системи конкурентних показників об'єднує елементи з найвищим рівнем кореляції; другий – елементи зі щільністю зв'язку, хоч і не максимальною, проте наближеною до такого значення; третій – елементи із середнім рівнем кореляції.

Відповідно до сформованої системи конкурентних показників максимально наближеними до еталону є результати торговельної мережі "Фуршет" та "Сільпо". Тобто такі дані свідчать, що найпотужніший

конкурент для "Фуршет" – мережа супермаркетів "Сільпо", а отже, особливу увагу менеджменту "Фуршет" слід приділити тим векторам діяльності, що максимально наближені до еталонних значень у "Сільпо", оскільки саме вони є реальними загрозами в перевищенні конкурентоспроможності за такими напрямками.

Еталон-система конкурентних показників комплексного компаративного аналізу, сформована на основі показників (рисунк), вичерпно характеризує всі вектори діяльності підприємства торгівлі, що забезпечують відповідний рівень результативності його функціонування в бізнес-середовищі.

Еталон-система конкурентних показників комплексного компаративного аналізу підприємства торгівлі (розроблено автором)

За виділеними рівнями еталон-система визначає як слабкі сторони діяльності підприємства, так і потенційно сильні (відповідно до рівнів системи параметрів). Таке розмежування необхідне для підвищення ефективності системи менеджменту ПТ, що має на меті зміцнення позицій підприємства на ринку та його економічне зростання. Так, сильні сторони ПТ (показники першого рівня), виявлені системою конкурентних показників, пропонується трактувати як його конкурентні переваги, що забезпечують відповідний рівень конкурентоспроможності серед інших підприємств торгівлі за досліджуваний період.

Елементи другого рівня системи показників у подальшому пропонується досліджувати за системою менеджменту ПТ як потенційно можливі конкурентні переваги: значення ступеня їх кореляції з інтегральним показником є не найвищими, проте наближаються до такого рівня.

Показники третього рівня ідентифікують слабкі ланки діяльності ПТ і вимагають негайного втручання системи менеджменту підприємства щодо посилення їх значень.

При побудові системи показників комплексного компаративного аналізу відкривається можливість наочного оцінювання потенціалу підприємства торгівлі серед конкурентів: оскільки показники першого рівня виявляють конкурентні фактори ПТ, то, відповідно, перший рівень показників має містити найбільшу кількість елементів. Тобто, чим більше показників містить перший рівень, тим міцніші позиції підприємства торгівлі в конкурентному середовищі, і тим вищі шанси у нього продовжити таку тенденцію в найближчій перспективі.

Висновки. Для досягнення мети отримання підприємством торгівлі лідерських позицій у конкурентному бізнес-середовищі системі менеджменту необхідно постійно підвищувати елементи другого та третього рівнів до позицій вищих ланок. Такий підхід дозволить зміцнити кожен елемент системи конкурентних показників з можливістю виходу їх на вищий рівень, створюючи міцне підґрунтя для підвищення інтегрального показника конкурентоспроможності ПТ у майбутньому, що є основним стратегічним напрямом функціонування підприємства на ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Азоев Г. Л.* Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г. Л. Азоев. — М. : ПРЕСС, 2009. — 354 с.
2. *Барна М. Ю.* Конкурентне середовище роздрібних торговельних підприємств: механізми та шляхи розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / М. Ю. Барна. — Л. : Укоопспілка; ЛКА, 2008. — 20 с.
3. *Фінансова стратегія підприємства : монографія / І. О. Бланк, Г. В. Ситник, О. В. Корольова-Казанська, І. Г. Ганечко.* — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. — 147 с.
4. *Височин І.* Інформаційне забезпечення управління товарооборотом підприємств роздрібно торгівлі / І. Височин // Схід. — 2011. — № 7 (114). — С. 3–7.
5. *Лагутін В. Д.* Ринок, конкуренція і вартість в умовах сучасного економічного розвитку / В. Д. Лагутін // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. — спец. вип. [Методологічні проблеми сучасної політичної економії] / ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2014. № 4

- М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана"; відп. ред. О. О. Беляєв. — К. : КНЕУ, 2011. — С. 114–121.
6. Мазаракі А. А. Торговельне підприємство: стратегія, політика, конкурентоспроможність : монографія / А. А. Мазаракі, Д. М. Пшеслінський, І. В. Смолін. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. — 384 с.
  7. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации / Р. А. Фатхутдинов. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Эксмо, 2005. — 544 с.
  8. Шимко О. В. Розвиток конкуренції у сфері торгівлі як необхідна умова ефективного функціонування споживчого ринку / О. В. Шимко // Економічні науки : зб. наук. пр./ Луцьк. нац. техн. ун-т. — 2012. — № 9 (33). — Ч. 3. — С. 462–469. — (Серія "Облік і фінанси").
  9. Портал групи компаній "Fozzy-group" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fozzy.ua/ua>.
  10. Портал національних торгових мереж України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.storefood.com.ua>.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2014.

Mischenko A. System of indicators of trade enterprise competitive advantages.

Background. The proposed scientific article is devoted to topical issues of effective functioning of commercial enterprises in the struggle for leading position in competitive business environment. The issue is studied on the basis of practical experience of the famous Ukrainian commercial networks in the process of their adaptation to modern market transformation.

Review of scientific sources in this direction indicates that among scientists the discussions are being conducted about the problems of analysis of competitiveness of commercial enterprises with a purpose to ensure stability of economic management of enterprises and to ensure their economic growth in prospect. But a small part of existing scientific works is devoted to the development of unified methodological tools for identification of competitive advantages, which are adapted for use by all commercial enterprises, independently of their scale.

Purpose of the research is development of proposals regarding maximally accurate identification of factors, which create competitive advantages and identification of the weaknesses of the commercial enterprise's activity, that can prevent this.

Results. The article proposes to use the formation mechanism of the 3-tiered system of competitiveness indicators of commercial enterprise. Developed system contains indicators of the complex comparative analysis of the economic activity, which is tightly correlated with integral competitiveness indicator of commercial enterprise.

To form the system of competitiveness indicators, which would be characterized with the maximal precision, the inclusion of those elements, that create quantificational influence on the enterprises activity efficiency, must exclude those that duplicate one another and have no influence on researched object.

It's proposed to research each element of the system about its belonging to the group of competitiveness indicators of the complex comparative analysis of commercial enterprise from positions of their correlation degree, namely, with integral competitiveness indicator of commercial enterprise, because it reflects enterprise's potential to be competitive. Those indicators of the system, that will have the highest density of connection with integral competitiveness indicator of the enterprise, are included to the system of competitiveness indicators and are treated as competitive factors of commercial enterprise.

Conclusion. Structural elements of the modeled system widely characterize all vectors of the economic activity, whose detailed analysis provides efficiency of the enterprise's functioning generally and its economic growth as guarantor of stability of position in the market business environment. The practical application of the proposed mechanism of detection of competitive advantages provides favorable conditions for maximum precise definition of competitive advantages of commercial enterprise.

Keywords: the system of indicators of competitiveness; competitive advantages; integral indicator of competitiveness.

REFERENCES

1. *Azoev G. L.* Konkurencija: analiz, strategija i praktika / G. L. Azoev. — M. : PRESS, 2009. — 354 s.
2. *Barna M. Ju.* Konkurentne seredovyshhe rozdribnyh torgovel'nyh pidpryjemstv: mehanizmy ta shljahy rozvytku : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk / M. Ju. Barna. — L. : Ukoopspilka; LKA, 2008. — 20 s.
3. *Finansova strategija pidpryjemstva : monografija* / I. O. Blank, G. V. Sytnyk, O. V. Korol'ova-Kazans'ka, I. G. Ganechko. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2009. — 147 s.
4. *Vysochyn I.* Informacijne zabezpechennja upravlinnja tovarooborotom pidpryjemstv rozdribnoi' torgivli / I. Vysochyn // Shid. — 2011. — № 7 (114). — S. 3–7.
5. *Lagutin V. D.* Rynok, konkurencija i vartist' v umovah suchasnoho ekonomichnoho rozvytku / V. D. Lagutin // Formuvannja rynkovoï ekonomiky : zb. nauk. pr. — spec. vyp. [Metodologichni problemy suchasnoi' politychnoi' ekonomii] / M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, DVNZ "Kyï'v. nac. ekon. un-t im. V. Get'mana" ; vidp. red. O. O. Bjelajev. — K. : KNEU, 2011. — S. 114–121.
6. *Mazaraki A. A.* Torgovel'ne pidpryjemstvo: strategija, polityka, konkurentospromozhnist' : monografija / A. A. Mazaraki, D. M. Psheslins'kyj, I. V. Smolin. — K. : Kyï'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2010. — 384 s.
7. *Fathutdinov R. A.* Upravlenie konkurentosposobnost'ju organizacii / R. A. Fathutdinov. — 2-e izd., ispr. i dop. — M. : Jeksmo, 2005. — 544 s.
8. *Shymko O. V.* Rozvytok konkurencii u sferi torgivli jak neobhidna umova efektyvnogo funkcionuvannja spozhyvchogo rynku / O. V. Shymko // Ekonomichni nauky : zb. nauk. pr./ Luc'k. nac. tehn. un-t. — 2012. — № 9 (33). — Ch. 3. — S. 462–469. — (Serija "Oblik i finansy").
9. *Portal* grupy kompanij "Fozzy-group" [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.fozzy.ua/ua>.
10. *Portal* nacional'nyh torgovyh merezh Ukrainy [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.storefood.com.ua>.

УДК 339.138

ЮСУПОВА Ольга, аспірант кафедри маркетингу та реклами КНТЕУ

СТИМУЛЮВАННЯ ПОКУПЦІВ У РОЗДРІБНІЙ ТОРГІВЛІ

Проаналізовано засоби стимулювання покупців, запропоновані вітчизняними і зарубіжними науковцями та спеціалістами-практиками. Існуючі класифікації доповнено та адаптовано для підприємств роздрібно́ї торгівлі. Запропоновано маркетингову класифікацію супутніх торговельних послуг.

Ключові слова: стимулювання продажів, стимулювання покупців, роздрібна торгівля, знижки, супутні торговельні послуги, благодійне стимулювання продажів.

© Юсупова О., 2014

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2014. № 4 53

Юсупова О. Стимулирование покупателей у розничной торговле. Проанализированы средства стимулирования покупателей, предложенные отечественными и зарубежными учеными и специалистами-практиками. Существующие классификации дополнены и адаптированы для предприятий розничной торговли. Предложена маркетинговая классификация сопутствующих торговых услуг.

Ключевые слова: стимулирование продаж, стимулирование покупателей, розничная торговля, скидки, сопутствующие торговые услуги, благотворительное стимулирование продаж.

Постановка проблеми. Мотивація покупців, як і робота з власним персоналом, є важливою складовою стимулювання продажів товарів на підприємстві торгівлі (далі – ПТ). Детальна класифікація засобів стимулювання покупців дозволяє проводити більш глибокий аналіз їх використання. Крім того, застосування різних засобів стимулювання покупців торговельними підприємствами на практиці потребує наявності узагальненого та систематизованого переліку цих засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання класифікації засобів стимулювання збуту, в тому числі стимулювання споживачів, у своїх працях висвітлювали такі вітчизняні та зарубіжні вчені і практики, як Дж. Бернет, С. Моріарті [1], А. Дейан, А. Троядек, Л. Троядек [2], Д. Каммінс [3], А. Клімін [4], Ф. Котлер [5], Т. Примак [6], Є. Ромат [7]. І хоча класифікації, надані цими авторами, є універсальними, більше уваги в них приділено засобам стимулювання збуту підприємствами-виробниками, а ПТ розглядаються радше як партнери та посередники. Л. Чорна [8] та В. Ярних [9] досліджують саме стимулювання покупців підприємствами роздрібною торгівлі, проте праця Л. Чорної присвячена тільки ціновому стимулюванню, а класифікація В. Ярних не відображає всіх відмінностей стимулювання покупців ПТ від стимулювання споживачів виробничими підприємствами.

Таким чином, **метою** дослідження є аналіз, доповнення та адаптація сучасних класифікацій засобів стимулювання покупців для підприємств роздрібною торгівлі.

Результати дослідження. Класифікація засобів стимулювання покупців вимагає насамперед визначення та розмежування сутності понять "стимулювання збуту", "стимулювання продажів", "стимулювання споживачів" або "стимулювання покупців", які є ключовими для цього дослідження.

Більш поширеним та частіше вживаним є термін "стимулювання збуту". Стимулювання збуту Дж. Бернет та С. Моріарті визначають як складову маркетингових комунікацій, що "передбачає пов'язані з продажами ініціативи, спрямовані на збудження специфічно вимірюваної дії або зворотної реакції відносно певного товару або послуги" [1, с. 401]. Стосовно стимулювання збуту на підприємствах торгівлі Л. Чорна, В. Ярних, Д. Варфоломеева, С. Шестов у своїх працях [8–10] викорис-

товують поняття "стимулювання продажу" та "стимулювання продажів". Ці поняття тісно пов'язані між собою і мають велику кількість спільних рис, проте слід наголосити на деяких відмінностях між ними.

Науковці Дж. Бернет, С. Моріарті, А. Дейан, А. Троадек, Л. Троадек, Ф. Котлер, Т. Примак, Є. Ромат [1; 2; 5–7] стимулювання збуту поділяють на три складові: стимулювання споживачів, стимулювання власного персоналу та стимулювання торгівлі. Під останнім розуміється стимулювання ПТ, що виступають посередниками між виробником та споживачем. Оскільки посередниками є підприємства роздрібною торгівлі (далі – ПРТ), які реалізують товари тільки покупцю, стимулювання продажів ПРТ має лише дві складові: стимулювання покупців та стимулювання власного персоналу. В цій статті розглянуто засоби стимулювання покупців (далі – ЗСП).

Деякі автори замість терміна "засоби" як ідентичні застосовують терміни "методи" [10] або "методики" [3]. У цій статті вживатиметься термін "засоби", який використано у працях Є. Ромата [7] та Ф. Котлера в перекладі В. Боброва [5].

Усі ЗСП А. Дейан, А. Троадек, Л. Троадек пропонують розподіляти за трьома групами пропозицій: у грошовій, натуральній, активній формах [2]. *Пропозиції у грошовій формі* передбачають певне зменшення ціни (надання знижки з ціни) на товар або набір товарів, тому засоби цієї групи також можна назвати ціновим стимулюванням покупців. Відповідно всі інші групи є неціновим стимулюванням. *Пропозиції у натуральній формі та пропозиції в активній формі* В. Ярних визначає як натуральне та активне стимулювання відповідно [9]. До цих трьох груп Т. Примак та В. Ярних додають четверту – сервіс [6] або "послужливе стимулювання" [9]. Пропонуємо для позначення останньої групи використовувати термін "*супутні торговельні послуги*", запозичений зі сфери організації торгівлі. До супутніх у сфері організації торгівлі науковці відносять послуги, які опосередковано пов'язані з процесом придбання товару [11, с. 564]. Відсутність супутніх послуг у переліках засобів стимулювання споживачів, запропонованих багатьма авторами, є зрозумілою, якщо йдеться про стимулювання збуту виробничим підприємством, адже, на відміну від ПРТ, воно не має прямого контакту з покупцем, і відтак, не може запропонувати йому супутніх послуг.

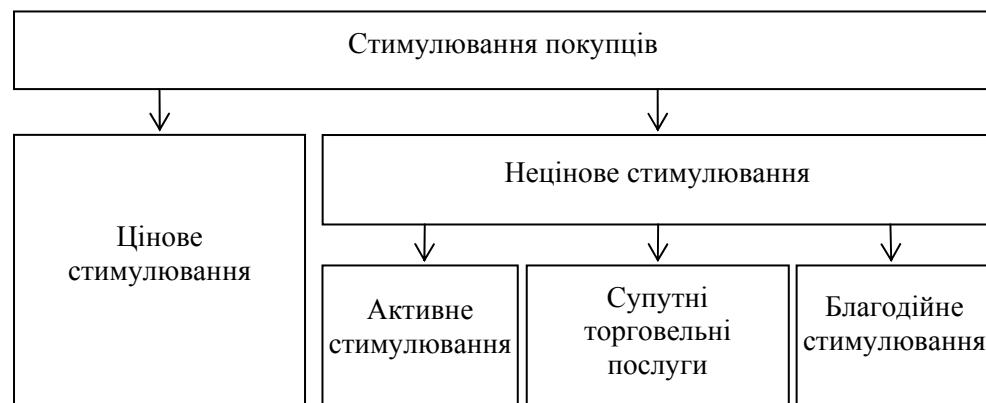
З іншого боку, використання пропозицій у натуральній формі притаманне саме виробничим підприємствам, адже являє собою надання споживачам так званих премій (подарунків) або зразків. При цьому як премії не варто розглядати додаткову одиницю товару або доповнюючий товар. Преміями та подарунками, як вважають Дж. Бернет, С. Моріарті, Дж. Каммінс та Р. Маллін, можуть бути подарункова упаковка, іграшки для дітей в упаковках із сухими сніданками, косметички при придбанні косметики тощо [1; 3]. Тобто премії не продаються підпри-

ємством окремо, а замовляються й виробляються виключно з метою стимулювання продажу певного товару. Такі ЗСП не є характерними для ПРТ. Так само не характерне для них і стимулювання продажів за допомогою зразків продукції, які можуть виготовлятися лише підприємствами-виробниками і розповсюджуватись для досягнення їх маркетингових цілей. Отже, запропоновано не розглядати групу пропозицій у натуральній формі серед засобів стимулювання покупців підприємствами роздрібною торгівлі.

У класифікаціях ЗСП А. Дейана, А. Троадек, Л. Троадек, Т. Примак та В. Ярних не відображено такий вид стимулювання покупців, як благодійне стимулювання продажів (*charitable sales promotion, donation promotions*). Як правило, під благодійним стимулюванням продажів розуміють акції, за яких купівля товару або використання послуги принесуть певну користь благодійній організації чи сприятимуть досягненню благодійної цілі [12]. І хоча зарубіжними авторами такі акції розглядаються як один із засобів стимулювання продажів, що порівнюється з традиційними, вітчизняними науковцями цей засіб ще не введено у науковий обіг. Отже, благодійне стимулювання не належить до жодної із трьох зазначених груп ЗСП і має розглядатись окремо – як четверта група.

Таким чином, удосконалена класифікація засобів стимулювання покупців роздрібними торговельними підприємствами складається з чотирьох груп, які об'єднують засоби стимулювання покупців за типом вигоди, яку вони отримують (*рис. 1*).

Рис. 1. Удосконалена класифікація засобів стимулювання покупців підприємствами роздрібною торгівлі за типом вигоди (розроблено автором)

Переліки ЗСП у рамках кожної групи, запропоновані різними авторами, наведено в *таблиці*.

Класифікації засобів стимулювання покуців

Група ЗСП	Автори				
	А. Дейан, А. Троадек та Л. Троадек [2]	Дж. Каммінс, Р. Маллін [3]	Т. Примак [6]	Є. Ромат [7]	В. Ярних [9]
Цінове стимулювання	Пряме зниження цін. Купони. Спеціальні ціни або дрібнооптовий продаж. Поєднаний продаж. Зарахування ціни старого товару	Сезонні знижки. Зниження магазинної ціни. Купони. Програми лояльності. З'єднані упаковки. Мультипокупки. Пакетні пропозиції	Прості цінові знижки. Купонаж. Спеціальні ціни або дрібнооптовий продаж. Поєднаний продаж. Зарахування ціни старого товару	Сезонні знижки. Святкові знижки. Знижки в певний час або день тижня. Знижки на застарілі моделі. Знижки "миттєвих розпродажів". Знижки з приводу негоди. Знижки визначеним категоріям споживачів. Купони. Знижки постійним клієнтам. Дисконтні картки. Знижки за умов придбання певної кількості товару. Товарообмінний залік	Пряме зниження цін. Дисконтні картки. Зниження ціни за упаковку. Знижка на другу одиницю товару. Поєднаний продаж. Зарахування ціни старого товару
Активне стимулювання	Конкурси. Лотереї. Ігри	Конкурси. Моментальні виграші. Ігри	Конкурси. Лотереї. Ігри	Конкурси, лотереї та вікторини	Конкурси. Лотереї. Ігри
Супутні послуги	–	–	Гарантійне обслуговування. Наявність сервісних центрів. Доставка товару споживачеві. Фасування та упаковка під замовлення	Види "підкріплення" товару	Замовлення товару додому. Доставка товару до машини. Упаковка товару. Подарункові сертифікати
Благодійне стимулювання	–	Благодійні промоакції	–	–	–

Як видно з *таблиці*, найбільшою за кількістю засобів є група цінового стимулювання. Відповідно в цій групі найбільша кількість відмінностей між класифікаціями різних авторів. Найменше відмінностей спостерігається в групі пропозицій в активній формі. Супутні торговельні послуги розглядаються не всіма авторами. Найбільш повний та детальний перелік супутніх послуг наводить Т. Примак. Благодійне стимулювання, що згадується лише в праці Дж. Каммінса, Р. Малліна [3], не поділяється на види.

Деякі із ЗСП, розглянуті у проаналізованих працях, не наведено в *таблиці*, оскільки їх можуть застосовувати лише підприємства-виробники, а не підприємства роздрібною торгівлі, хоча іноді їх залучення має сенс. Зокрема, це відстрочені відшкодування, збільшення фасування, обмін на товар конкурента тощо.

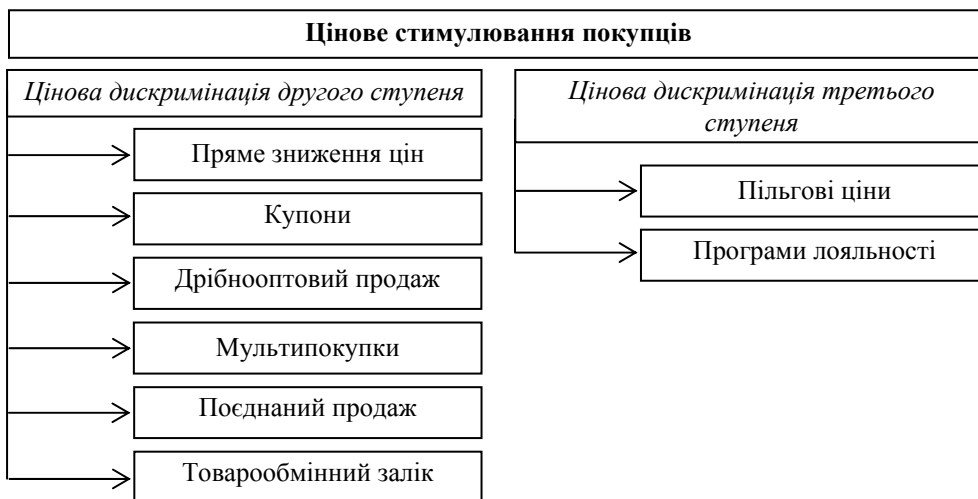
Розглянемо детальніше кожну з груп засобів стимулювання покупців, які застосовуються підприємствами роздрібною торгівлі.

Усі цінові ЗСП передбачають цінову дискримінацію другого та третього ступенів. Цінова дискримінація – це продаж одного і того ж товару за різними цінами за умови, що різниця в ціні не пов'язана з різними затратами [13]. Існує три ступені цінової дискримінації. Перший є випадком ідеальним і недосяжним на практиці, оскільки вимагає встановлення ціни для кожного покупця окремо, відповідно до його готовності заплатити. Другий і третій ступені передбачають встановлення різних цін для різних груп покупців, що досягається за допомогою різноманітних засобів цінового стимулювання.

Цінова дискримінація другого ступеня застосовується, коли неможливо самостійно виділити групи споживачів з різною еластичністю попиту. В таких випадках поділ покупців на групи відбувається опосередковано: знижка надається за певних обставин або при виконанні деяких умов. Таким чином, покупці здійснюють "самовідбір", погоджуючись чи не погоджуючись виконувати задані умови або купувати товар за даних обставин. Більшість ЗСП у грошовій формі передбачають цінову дискримінацію другого ступеня. Цінова дискримінація третього ступеня здійснюється, коли у підприємства є можливість поділити покупців на групи за певною ознакою (вік, соціальний статус тощо), яка дозволить робити висновки про їх спроможність і готовність заплатити. Наприклад, підприємство може надавати знижку лише студентам, які зазвичай більш чутливі до цін.

Засоби цінового стимулювання запропоновано поділити за ступенем дискримінації на дві групи (*рис. 2*).

До групи цінової дискримінації другого ступеня пропонується відносити прості знижки, купони, дрібнооптовий продаж, поєднаний продаж, товарообмінний залік.

Рис. 2. Класифікація засобів цінового стимулювання покупців підприємствами роздрібної торгівлі за ступенем дискримінації
(розроблено автором)

Найбільш простий та поширений засіб цінового стимулювання – пряме зниження цін. Розглядаючи один і той самий засіб стимулювання споживачів, Т. Примає у своїй праці використовує термін "прості цінові знижки", Дж. Каммінс та Р. Маллін – "зниження магазинної ціни", а А. Дейан, А. Троадек, Л. Троадек, В. Ярних – "пряме зниження цін" (див. таблицю). Найбільш доцільним є використання терміна "пряме зниження цін", оскільки під цим засобом стимулювання автори зазвичай розуміють доступні всім категоріям населення знижки з роздрібною ціною, що не вимагають виконання ніяких додаткових умов покупцем, а надаються за певних обставин, які від покупця не залежать. Усі інші види цінового стимулювання покупців передбачають надання знижок лише за дотримання ним певних умов (наявність купону, купівля більшої кількості товару тощо). При цьому роздрібна ціна за одиницю товару залишається незмінною. Відтак, усі інші види знижок можна вважати непрямими. Термін же "прості знижки" може використовуватись у науковій літературі зовсім в іншому значенні. Наприклад, за визначенням Великого економічного словника, проста знижка – це "знижка з базової ціни товару, що не є сумою кількох знижок" [14, с. 1099]. У своїй статті Л. Чорна під простими методами цінового стимулювання покупців розуміє "такі заходи цінового стимулювання покупців, які діють самостійно, незалежно один від одного" [8]. Отже, "простими" можуть бути як прямі, так і непрямі знижки, в тому числі знижки за купонами, дрібнооптові тощо.

Пряме зниження цін за формою їх зазначення Т. Примає [6] пропонує поділяти на: знижки у відсотках, знижки із зазначенням їх розмірів у грошовому виразі, нові ціни без зазначення розміру знижки.

У своїй праці [7] Є. Ромат не виділяє окремо пряме зниження цін, натомість розглядає різні види знижок окремо, залежно від причини її надання. Окремо від прямого зниження цін Дж. Каммінс та Р. Маллін розглядають сезонні знижки, проте в цьому немає потреби.

Надання знижок також можливе з використанням купонів – документів, які дозволяють покупцю придбати товар за зниженою ціною. На купоні зазвичай зазначена знижка (у грошовому виразі або у відсотках) та спеціальні умови отримання знижки (обмеження у часі, кількість товару, що необхідно придбати, тощо). Купони підприємств торгівлі розповсюджуються поштою, безпосередньо в магазинах та за допомогою спеціальних сайтів (Groupon, KupiSkidku) безкоштовно або видаються після здійснення покупки разом з чеком, або продаються.

Популярним ЗСП також є дрібнооптовий продаж (продаж лотами), який полягає у зменшенні ціни за умови придбання визначеної кількості товару. Цей засіб стимулювання продажів може приймати різні форми, які ґрунтуються на збільшенні індивідуального обсягу попиту споживача завдяки зменшенню ціни відповідно до кривої індивідуального попиту. Існують такі різновиди дрібнооптового продажу: зниження ціни за упаковку чи дрібну партію; додаткова одиниця товару безкоштовно; знижка на другу одиницю товару.

Окремою формою дрібнооптового продажу можна вважати мультипокупки. Термін "мультипокупки" запроваджено Дж. Каммінсом та Р. Маллінім, що визначають цей засіб стимулювання продажів як надання знижки за умови придбання кількох товарів однієї торгової марки [3, с. 169]. І, хоча автори наголошують на тому, що цей вид знижок фінансується виробником, роздрібні торговельні підприємства також можуть бути їх ініціаторами у випадках, коли йдеться про торгові марки, що реалізуються підприємством торгівлі ексклюзивно. Крім того, до цього виду стимулювання продажів ПРТ пропонуємо відносити також ті знижки, які надаються за умови придбання певної кількості товарів однієї товарної категорії або за умови здійснення покупки на певну суму.

Поєднаний продаж відрізняється від дрібнооптового лише тим, що передбачає продаж кількох різних (зазвичай взаємодоповнюючих) товарів в одному наборі за зниженою ціною. Цей ЗСП А. Дейан, А. Троадек та Л. Троадек розглядають як різновид дрібнооптового продажу [2].

Збільшенню продажів також сприяє товарообмінний залік – засіб стимулювання покупців, який зазвичай використовується магазинами електроніки. В обмін на стару техніку покупець отримує знижку на товар тієї ж категорії. Оскільки такий обмін передбачає докладання додаткових зусиль покупцем, допускається, що лише покупці з високою ціновою еластичністю попиту скористаються пропозицією. Крім того, ПТ має можливість компенсувати частину втраченого прибутку завдяки продажу старої техніки.

До групи цінової дискримінації третього ступеня можемо віднести два ЗСП: пільгові ціни та програми лояльності.

Пільгові ціни передбачають надання знижок категоріям населення з найбільш високою еластичністю попиту: пенсіонерам, школярам, студентам тощо. Покупців, що належать до зазначених груп населення, легко відрізнити за зовнішнім виглядом або за документами. Цей вид стимулювання продажів не тільки дозволяє підприємству збільшити продажі товарів, а й слугує інтересам суспільства.

Програми лояльності призначені для постійних, а відтак, найбільш цінних покупців. Сучасні підприємства торгівлі для ідентифікації своїх постійних покупців використовують спеціальні пластикові картки. Програми лояльності передбачають не тільки збір та використання персональних даних покупця (стать, склад родини, контактні дані тощо), але й ретельний аналіз його покупок. Таким чином, ПТ має можливість робити своїм покупцям пропозиції, що відповідають їх потребам і вподобанням.

Програми лояльності Е. Марданова поділяє на два види: дисконтні та бонусні [15]. Учасники дисконтних програм лояльності отримують постійну знижку на товари, які реалізовує підприємство. Бонусні програми полягають у накопиченні призових балів при здійсненні кожної покупки, які потім можна обміняти на знижку. Останніми роками бонусні програми лояльності набули в Україні великої популярності.

Пропозиції в активній формі зазвичай розглядаються більшістю науковців та практиків у трьох варіаціях: конкурси, лотереї та ігри (див. таблицю).

Конкурси являють собою змагання між покупцями і вимагають від них докладання певних зусиль для перемоги. Для проведення конкурсів А. Дейан, А. Троадек та Л. Троадек пропонують виділяти три основні цільові аудиторії: діти, технічні спеціалісти певних професій та родини. Відповідно і конкурси можна поділити на дитячі, технічні та родинні [2].

Лотереї або моментальні виграші відрізняються від конкурсів тим, що переможець визначається випадково. Популярним, наприклад, є розповсюдження скретч-карток, під захисним покриттям яких вказується подарунок або знижка, які покупець може отримати на касі за умови здійснення покупки в магазині. Дж. Бернет та С. Моріарті розглядають *ігри* як певний вид лотереї, яка відрізняється від звичайної – моментальної – лотереї тим, що має більш тривалі часові рамки [1]. Ігри можуть проводитись у кілька етапів.

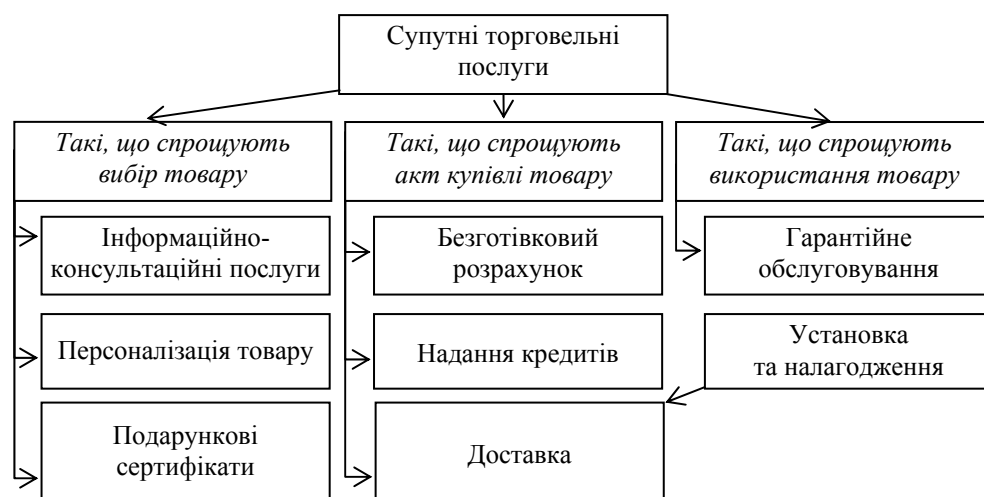
Тенденцією останніх років є перенесення конкурсів та лотерей в інтернет. Конкурси часто проводяться в соціальних мережах, а при виборі переможців лотереї використовують генератори випадкових чисел. Проте не всі конкурси, що проводяться в соціальних мережах,

є ЗСП. До засобів стимулювання продажів можна віднести лише ті лотереї та конкурси, які вимагають від учасника здійснення покупки або відвідування магазину. Всі інші конкурси в соціальних мережах використовуються для популяризації брендованої сторінки підприємства або для досягнення інших маркетингових цілей.

Характерною саме для роздрібних торговельних підприємств є група супутніх торговельних послуг. Види торговельних послуг та їх класифікація часто розглядаються в наукових працях з організації торгівлі. Так, науковець Н. Голошубова пропонує поділяти торговельні послуги за функціональною ознакою на п'ять груп: виробничого характеру, транспортні та навантажувально-розвантажувальні, з комплектування покупок, консультативні та інші види послуг [16]. Часто використовується поділ послуг на передпродажні, післяпродажні та ті, що здійснюються в процесі продажу товару. Проте розгляд супутніх послуг як засобу стимулювання продажів потребує створення нової класифікації, що будується на засадах концепції маркетингу.

Завдання супутніх послуг як засобу стимулювання продажів ПРТ полягає у подоланні труднощів, які зупиняють потенційного покупця від здійснення покупки або відстрочують її. На кожному етапі процесу здійснення покупки виникають нові складнощі, тому і супутні послуги слід поділяти за етапом здійснення покупки, який вони спрощують.

Отже, пропонується поєднувати всі види супутніх торговельних послуг, що стимулюють покупця, в три групи: послуги, що спрощують вибір товару; послуги, що спрощують акт купівлі товару; послуги, що спрощують використання товару (рис. 3).

Рис. 3. Класифікація супутніх торговельних послуг підприємств роздрібною торгівлі за етапом здійснення покупки (розроблено автором)

До групи супутніх послуг, які спрощують вибір товару, слід віднести інформаційно-консультаційні послуги, послуги з персоналізації товару та продаж подарункових сертифікатів. Інформаційно-консультаційні послуги надаються всіма видами підприємств роздрібною торгівлі, проте рівень консультацій залежить від товару: чим дорожчий і складніший у використанні товар, тим детальнішими мають бути консультації. Якщо ж у покупця є спеціальні вимоги до товару, стимулюючим фактором може виступати персоналізація. Під персоналізацією товару розуміють зміну деяких його характеристик відповідно до побажань покупця. Оскільки ПТ не виробляють товар самостійно, персоналізація для них полягає в незначній модифікації товару. Прикладом такої модифікації може бути нанесення написів методом гравірування на ювелірні прикраси. Подарункові сертифікати ж дозволяють покупцеві позбутися необхідності здійснювати вибір подарунку.

Спростити процес придбання можна за допомогою надання кредитів, можливості здійснити безготівковий розрахунок та доставку товару. В деяких випадках для спонукання покупця до купівлі необхідно запропонувати йому придбати товар за допомогою платіжної картки. Все більше українських покупців надають перевагу саме такому способу оплати, про що свідчить зростання безготівкових розрахунків в Україні: у 2012 р. кількість операцій за платіжними картами зросла на 18 % [17]. Кредит на придбання товару дозволяє покупцю здійснити покупку, за яку він не може заплатити одразу. Зазвичай кредит покупцеві надає не ПТ, а банк-партнер підприємства торгівлі, що значно спрощує процес надання та погашення кредиту і не вимагає великих витрат часу. Для економії часу покупців ПТ також здійснюють доставку замовленого товару. Проте, щоб не перевантажувати службу доставки, підприємства найчастіше встановлюють окрему плату за доставку, а не включають її вартість до ціни. Таким чином, покупці, які можуть забрати товар самостійно, не користуються доставкою.

Пропонування послуг, які спрощують використання товару після його придбання, також стимулює продаж товарів підприємств. До таких послуг можна віднести гарантійне обслуговування та послуги з установки і налагодження. Для стимулювання продажів товарів підприємства торгівлі можуть подовжувати гарантійний термін, встановлений виробником. Деякі ПТ пропонують один і той самий товар за різними цінами, залежно від термінів гарантії. Наявність послуг з установки та налагодження складної побутової техніки спонукає покупця до придбання товару, який здається йому складним.

Відносно новою та найменш дослідженою групою ЗСП підприємствами торгівлі є благодійне стимулювання. Найчастіше благодійне стимулювання має прояв у відрахуванні частини прибутку з певного товару чи групи товарів на користь благодійної організації. Здебільшого такі акції проводяться спільно з виробником, проте ПРТ може

виступати як повноцінний співорганізатор, а не як посередник. Крім того, таким чином підприємство роздрібно́ї торгівлі може активізувати продажі товарів, що реалізуються ним ексклюзивно.

До благодійного стимулювання пропонується відносити акції зі збору одягу, іграшок тощо, які організуються ПРТ, адже такі акції, хоча і не завжди прямо стимулюють покупця придбати товар, вимагають від нього відвідування магазину.

Популярним засобом благодійного стимулювання є також продаж сувенірів, спеціально створених для проведення благодійної акції.

Висновки. Стимулювання покупців підприємствами роздрібно́ї торгівлі дещо відрізняється від стимулювання споживачів підприємствами-виробниками. Існуючі класифікації стимулювання продажів більше орієнтовані саме на виробничі підприємства, про що свідчить розгляд ПРТ у рамках цих класифікацій як партнерів та посередників. Отже, запропоновані раніше класифікації потребують адаптації для підприємств роздрібно́ї торгівлі.

Засоби стимулювання покупців підприємствами роздрібно́ї торгівлі слід поділяти на чотири групи: цінове стимулювання, активне стимулювання, супутні торговельні послуги та благодійне стимулювання продажів. Найбільш дослідженим є цінове стимулювання, яке передбачає цінову дискримінацію другого та третього ступенів. Більшої уваги у подальших дослідженнях потребує нецінове стимулювання продажів, зокрема питання щодо благодійного стимулювання, яке до сьогодні не розглядалось у вітчизняній науковій літературі, і супутніх торговельних послуг, які досліджені недостатньо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бернет Дж.* Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход / Джон Бернет, Сандра Мориарти. — СПб. : Питер, 2001. — 864 с.
2. *Дейан А.* Стимулирование сбыта / Арман Дейан, Анни и Люк Троадек. — СПб. : Нева ; М. : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2003. — 128 с.
3. *Камминс Дж.* Стимулирование продаж. Распродажи, подарки, скидки, купоны и другие инструменты повышения спроса / Джулиан Камминс, Роди Маллин. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2013. — 352 с.
4. *Климин А. И.* Стимулирование сбыта / А. И. Климин. — М. : Вершина, 2007. — 272 с.
5. *Котлер Ф.* Основы маркетинга / Ф.Котлер ; пер. на рус. яз. В. Б. Боброва. — М., 1990. [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий. — Режим доступа : <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5091>.
6. *Примак Т. О.* Маркетингові комунікації в системі управління підприємством : монографія / Т. О. Примак. — К. : Експерт, 2001. — 383 с.
7. *Ромат Е. В.* Реклама : учебник для вузов / Е. В. Ромат. — СПб. : Питер, 2008. — 512 с.
8. *Чорна Л. О.* Методологічні основи системи цінового стимулювання / Л. О. Чорна // Вісн. Донец. держ. ун-ту економіки і торгівлі. — 2006. — № 3 (31). — С. 112–119.

9. Ярных В. Методы стимулирования продаж в магазине [Электронный ресурс] / В. Ярных / Портал о торговом маркетинге. — Режим доступа : <http://www.trademarketing.ru/node/410>.
10. Шестов С. М. Дослідження методів стимулювання продажу на підприємствах роздрібно́ї торгівлі / С. М. Шестов, Д. О. Варфоломєєва // Вісн. Донец. нац. ун-ту економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. — 2010. — № 4. — С. 217–223. — (Серія "Економічні науки").
11. Організація торгівлі : підручник / за ред. В. В. Апопія. — К. : Центр навч. л-ри, 2005. — 616 с.
12. Nichols J. Contemplating A Charitable Sales Promotion? Think Before You Solicit [Electronic resource] / Julie M. Nichols // FindLaw : Web-site. — Mode of access : <http://corporate.findlaw.com/law-library/contemplating-a-charitable-sales-promotion-think-before-you.html> . — Title from the screen.
13. Данілова Л. Л. Ціноутворення та маркетингова політика : навч. посіб. / Л. Л. Данілова. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. — 130 с.
14. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. — 7-е изд., доп. — М. : Ин-т новой экономики, 2008. — 1472 с.
15. Марданова Э. У. Розничная торговля: система лояльности в категорийном менеджменте / Э. У. Марданова // Управление продажами. — 2006. — № 2 (27). — С. 108–112.
16. Голошубова Н. О. Організація торгівлі : підручник / Н. О. Голошубова. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — 680 с.
17. Грабовская И. Украинцы переходят на безналичный расчет [Электронный ресурс] / И. Грабовская // Комп&ньюн: офиц. сайт журн. — Режим доступа : <http://www.companion.ua/articles/content?id=229825>.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2014.

Yusupova O. Shopper-oriented sales promotion tools used by retailers.

Background. Shopper-oriented sales promotion tools are important part of sales promotions used by retailers. Thus, classification of these tools is scientifically and practically significant.

Analysis of recent sources and publications. In the modern classifications of sales promotions that are offered in the scientific and professional literature, more attention is paid to the sales promotion tools of the manufacturer while retailers are more often mentioned as partners and intermediaries in those classifications.

Results. In this article modern classifications of shopper-oriented sales promotion tools used by retailers are analyzed and improved. The author proposes to divide shopper-oriented sales promotion tools used by retailers into four groups: price sales promotions, active sales promotions, additional trading services, and charitable sales promotions. Tools of all four groups are considered. Classification of price promotion based on type of price discrimination and classification of additional trading services based on stage of the buying process that they simplify are suggested.

Conclusion. Shopper-oriented sales promotion tools used by retailers are to some extent different from consumer-oriented sales promotion tools used by manufacturers. Among shopper-oriented sales promotions charitable promotions, which have not been yet considered in domestic scientific literature, and additional trading services, which have not been studied enough, should receive more attention in further researches.

Keywords: sales promotion, shopper sales promotions, retail, discounts, additional trading services, charitable sales promotions.

REFERENCES

1. *Bernet Dzh.* Marketingovyje kommunikacii: integririvannyj podhod / Dzhon Bernet, Sandra Moriarti. — SPb. : Piter, 2001. — 864 s.
2. *Dejan A.* Stimulirovanie sbyta / Arman Dejan, Anni i Ljuk Troadek. — SPb. : Neva ; M. : OLMA-PRESS Invest, 2003. — 128 s.
3. *Kammins Dzh.* Stimulirovanie prodazh. Rasprodazhi, podarki, skidki, kupony i drugie instrumenty povyshenija sprosa / Dzhulian Kammins, Rodi Mallin. — M. : Mann, Ivanov i Ferber, 2013. — 352 s.
4. *Klimin A. I.* Stimulirovanie sbyta / A. I. Klimin. — M. : Vershina, 2007. — 272 s.
5. Kotler F. Osnovy marketinga / F. Kotler ; per. na rus. jaz. V. B. Bobrova. — M., 1990. [Elektronnyj resurs] // Centr gumanitarnyh tehnologij. — Rezhym dostupu : <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5091>.
6. *Prymak T. O.* Marketyngovi komunikacii' v systemi upravlinnja pidpryjemstvom : monografija / T. O. Prymak. — K. : Ekspert, 2001. — 383 s.
7. *Romat E. V.* Reklama : uchebnik dlja vuzov / E. V. Romat. — SPb. : Piter, 2008. — 512 s.
8. *Chorna L. O.* Metodologichni osnovy systemy cinovogo stymuljuvannja / L. O. Chorna // Visn. Donec. derzh. un-tu ekonomiky i torgivli. — 2006. — № 3 (31). — S. 112–119.
9. *Jarnyh V.* Metody stimulirovanija prodazh v magazine [Elektronnyj resurs] / V. Jarnyh // Portal o torgovom marketinge. — Rezhym dostupu : <http://www.trademarketing.ru/node/410>.
10. *Shestov S. M.* Doslidzhennja metodiv stymuljuvannja prodazhu na pidpryjemstvah rozdribnoi' torgivli / S. M. Shestov, D. O. Varfolomjejeva // Visn. Donec. nac. un-tu ekonomiky i torgivli im. M. Tugan-Baranovs'kogo. — 2010. — № 4. — S. 217–223. — (Serija "Ekonomichni nauky").
11. *Organizacija torgivli* : pidruchnyk / za red. V. V. Apopija. — K. : Centr navch. l-ry, 2005. — 616 s.
12. *Nichols J.* Contemplating A Charitable Sales Promotion? Think Before You Solicit [Electronic resource] / Julie M. Nichols // FindLaw : Web-site. — Mode of access : <http://corporate.findlaw.com/law-library/contemplating-a-charitable-sales-promotion-think-before-you.html>. — Title from the screen.
13. *Danilova L. L.* Cinoutvorennja ta marketyngova polityka : navch. posib. / L. L. Danilova. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2006. — 130 s.
14. *Bol'shoj jekonomicheskij slovar'* / pod red. A. N. Azrilijana. — 7-e izd., dop. — M. : In-t novoj jekonomiki, 2008. — 1472 s.
15. *Mardanova Je. U.* Roznichnaja torgovlja: sistema lojal'nosti v kategorijnom menedzhmente / Je. U. Mardanova // Upravlenie prodazhami. — 2006. — № 2 (27). — S. 108–112.
16. *Goloshubova N. O.* Organizacija torgivli : pidruchnyk / N. O. Goloshubova. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2012. — 680 s.
17. *Grabovskaja I.* Ukraincy perehodjat na beznalichnyj raschet [Elektronnyj resurs] / I. Grabovskaja // Komp'n'on: ofic. sajт zhurn. — Rezhym dostupu : <http://www.companion.ua/articles/content?id=229825>.

УДК 330.131.7:338.487

ДЕНИСЕНКО Анна, аспірант кафедри фінансового аналізу
і контролю КНТЕУ

РИЗИК–КОНТРОЛЬ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

Розглянуто роль аналітичного забезпечення в межах методики контролю ризиків. Визначено доцільність та описано процес застосування концепції теорії гри, а саме критерію Байєса, для задоволення інформаційних потреб туристичного оператора в межах ідентифікації ризиків, пов'язаних з можливістю прийняття хибного рішення щодо обсягу формування туристичних продуктів.

Ключові слова: ризик, невизначеність, туристичний оператор, ризик-контроль.

Денисенко А. Риск-контроль формирования туристического продукта. Рассмотрена роль аналитического обеспечения в рамках методики контроля рисков. Определена целесообразность и описан процесс применения концепции теории игр, а именно критерия Байеса, для удовлетворения информационных потребностей туристического оператора в пределах идентификации рисков, связанных с возможностью принятия ошибочного решения относительно объема формирования туристических продуктов.

Ключевые слова: риск, неопределенность, туристический оператор, контроль.

Постановка проблеми. Діяльності туристичних операторів (ТО) притаманний високий рівень ризикованості, що спричинено низкою факторів, у тому числі специфікою туристичного продукту. Внаслідок цього, попри зростання попиту на послуги вітчизняних туристичних операторів протягом 2011–2013 рр. (спостерігалось збільшення чисельності обслуговуваних туристів на 53.7 % у 2012 р. та на 15 % у 2013 р.), неможливо визначити тенденцію до зростання доходів туристичних операторів: у 2012 р. вони зросли на 36.5 %, а вже у 2013 р. скоротилися на 3.6 % (за даними [1–3]). Саме широкий спектр факторів утворення ризиків та висока чутливість туристичних операторів до їх прояву обумовлює необхідність пошуку шляхів забезпечення стабільності діяльності останніх. Ризик-контроль як складова ризик-менеджменту є інструментом ідентифікації потенційних загроз та спрямований на забезпечення керівництва ТО достовірною та своєчасною інформацією про наближення ризикових ситуацій, що й обумовлює актуальність дослідження аналітичного забезпечення ризик-контролю, зокрема методів оцінки ризиків процесу формування туристичного продукту, як передумови його ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії внутрішньогосподарського контролю в умовах невизначеності здійснили такі вітчизняні науковці, як: С. В. Бардаш [4], І. К. Дрозд [5], Є. В. Калюга [6], В. Ф. Максимова [7], В. П. Пантелєєв [8], С. М. Петренко [9] та ін. При цьому ризики як новий об'єкт контролю безпосередньо не досліджувались. Певні спроби визначення контролю як складової ризик-менеджменту здійснили В. С. Асаулко [10], В. Ф. Залунін [11], В. Г. Лопатовський [12], О. Ю. Ничипорук [13], Н. Н. Яркіна [14] та ін. Проте поза увагою науковців залишається методика здійснення ризик-контролю, у тому числі оцінка ризиків як його складової. Незважаючи на особливості ризиків туристичної діяльності як фактора, що впливає на визначення методики здійснення ризик-контролю, під час визначення шляхів оцінки ризиків доцільно використовувати загальнонаукові підходи, наприклад, через застосування теорії гри, як це описано В. В. Вітлінським та Г. І. Великоіваненко [15].

Метою статті є розроблення процедури оцінки ризиків як складової аналітичного забезпечення ризик-контролю процесу формування туристичного продукту.

Результати дослідження. Методика проведення ризик-контролю передбачає певну послідовність процедур, здатних вирішити його завдання: забезпечення управлінського апарату достовірною та оперативною інформацією щодо стану ключових факторів утворення ризиків.

Під час розроблення методики ризик-контролю з метою забезпечення його практичного ефекту необхідно враховувати особливості діяльності туристичних операторів. Такі вітчизняні науковці, як А. А. Мазаракі, Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко, Н. І. Ведмідь, С. П. Гаврилюк, Г. І. Михайліченко, В. Г. Міска та ін. [16], досліджуючи перспективи розвитку вітчизняного туризму, також приділяють увагу специфіці діяльності суб'єктів туристичного бізнесу, у складі яких виокремлюють туристичних операторів та агентів, узагальнюючи відмінності господарських процесів цих суб'єктів господарювання. Синтез норм вітчизняного законодавства, що регламентують діяльність ТО [17; 18], та специфіки вітчизняного туристичного продукту, як продукту праці цих господарюючих суб'єктів [16; 19–21], дозволяє узагальнити особливості діяльності туристичних операторів таким чином:

- діяльність ТО підлягає ліцензуванню;
- ТО діють у формі юридичних осіб;
- за ТО закріплене виключне право на формування туристичного продукту (що складається з окремих туристичних послуг (наприклад, транспортування, розміщення, харчування тощо), здатних задовольнити потреби туриста під час подорожі, що зумовлює мультиплікативний ефект ризиків туристичної діяльності);
- зазвичай ТО не може забезпечити самостійне надання всіх або окремих складових туристичного продукту, що обумовлює необхідність

його співпраці з продуцентами туристичних товарів та послуг (цей аспект підвищує актуальність запровадження контролю ризиків діяльності туристичних операторів);

- специфіка сформованого ТО туристичного продукту полягає у чітко встановлених часових та просторових рамках вжитку, в зв'язку з чим підвищується рівень ризикованості діяльності туристичних операторів;

- ТО можуть реалізувати туристичні продукти споживачам самостійно або через посередників – туристичних агентів;

- за неналежне виконання або невиконання умов договору на туристичне обслуговування вітчизняним законодавством передбачена відповідальність ТО (за винятком певних умов), що також впливає на формування окремої групи ризиків діяльності туристичних операторів.

На формування методики ризик-контролю суттєво впливає відсутність матеріально-уречевленої форми об'єкта контролю, що визначає можливість застосування існуючого спектру процедур внутрішньогосподарського контролю. Крім того, при визначенні методики ризик-контролю суттєвим фактором є склад об'єкта, тобто потреба у формуванні конкретного переліку ризиків. Специфіка діяльності туристичних операторів вимагає розподілу ризиків на дві великі групи: внутрішні та зовнішні. Зважаючи на це, необхідно формувати методику ризик-контролю, адже можливість досягнути та впливати на ризики зовнішнього та внутрішнього середовища суттєво відрізняється.

Поряд зі специфічними процедурами контролю, спрямованими на встановлення фактичних параметрів об'єкта контролю, наявності відхилень та їх причин (наприклад, моніторинг, інвентаризація, тестування персоналу, "контрольний тур", "таємний покупець", анкетування/опитування туристів тощо), з метою забезпечення повноти досягнення його завдання ризик-контроль туристичних операторів передбачає також здійснення певних аналітичних процедур (застосування методичних прийомів аналізу). Адже, як зазначає С. В. Бардаш "...внутрішній контроль як практична діяльність може бути ефективним... за умов застосування як принципів теоретичного та методологічного пізнання та методичних прийомів контролю, так і методів (способів) економічного аналізу" [4, с. 329]. Тобто використання методичних прийомів економічного аналізу у внутрішньогосподарському контролі (сучасним проявом якого є ризик-контроль) – необхідна передумова забезпечення його ефективності.

Суть аналітичного забезпечення внутрішньогосподарського контролю полягає у здійсненні за допомогою інформаційного забезпечення аналітичних процедур у режимі реального часу, виявлення відхилень від запланованих показників і використання отриманих результатів для прийняття управлінських рішень [22, с. 207]. Здійснення ризик-контролю формування туристичного продукту передбачає ідентифі-

кацію потенційних загроз, у тому числі ризику, пов'язаного з мінливістю попиту. Тому прийняття управлінського рішення без належного обґрунтування, а саме попередньої оцінки ризиків недоотримання прибутку або виникнення збитків (як частини аналітичного забезпечення ризик-контролю), може призвести до катастрофічних наслідків та спричинити банкрутство туристичного оператора.

Таким чином, необхідність забезпечення оптимального співвідношення власної пропозиції туристичних продуктів та попиту обумовлює потребу у здійсненні аналітичних процедур як частини ризик-контролю туристичних підприємств. Є. В. Мних зазначає, що "...варіантний аналіз найбільш доцільний в умовах ринкового середовища з причин нестабільності зміни кон'юнктури останнього... необхідний у контролі за критеріями мети господарювання..." [22, с. 215]. З огляду на це доцільно вести мову про необхідність застосування процедур варіантного аналізу та прогнозування, а саме економіко-математичного моделювання, у межах аналітичного забезпечення ризик-контролю формування туристичного продукту.

Коротко розглянемо передумови впровадження аналітичних процедур у процес ризик-контролю формування туристичного продукту. Для забезпечення надання туристові послуг відповідної якості у туристичного оператора виникає необхідність у залученні до співпраці інших суб'єктів господарювання. Відносини між ТО та продуцентами туристичних послуг оформлюються договором. При цьому з поставальниками різних туристичних послуг (готельними підприємствами, підприємствами харчування, автотранспортними підприємствами тощо) можливе укладання різних видів договорів. Такі відмінності полягають, насамперед, у передбачених окремими видами договорів умовах (наприклад, з авіакомпанією може бути укладений договір на квоту місць на регулярних авіарейсах, чартер, агентська угода тощо). Тому при плануванні власної діяльності для ТО підвищується актуальність прогнозування оптимального співвідношення попиту та пропозиції на туристичні продукти: існує ризик зниження прибутку внаслідок понесених витрат у ТО (наприклад, якщо укладено договір з готельним підприємством про закупівлю місць з повною оплатою, про квоту місць з гарантією тощо) та недоотриманого доходу внаслідок реалізації меншої за заплановану кількості турів; або ризик недоотримання доходу внаслідок фактичного перевищення попиту над пропозицією. У зв'язку з цим виникає потреба у визначенні оптимальної кількості формування туристичних продуктів на визначений період.

Таким чином, існує ризик прийняття помилкового рішення щодо обсягу формування туристичних продуктів на певний період. В. В. Вітлінський та Г. І. Великоіваненко [15] наголошують на доцільності застосування теорії гри як дієвого інструменту забезпечення ефективності прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності. Ця

концепція охоплює правила прийняття рішень в умовах невизначеності та конфліктності, що породжують ризик.

Згідно зі статистичною моделлю прийняття рішень в умовах невизначеності, зумовленої теоретико-ігровою концепцією, ситуація прийняття рішення характеризується множиною $\{X, Q, F\}$, де X – множина рішень суб'єкта керування; Q – множина станів економічного середовища; $F = \{f(x, Q); x \in X; Q \in Q\}$ – функціонал оцінювання визначений на множині $X \cdot Q$ і такий, що набуває значення R^1 (одномірному простору); функція $f(x, Q)$ – функція виграшу суб'єкта керування.

Під економічним середовищем слід розуміти сукупність невизначених чинників, які впливають на ефективність рішень. У дискретному випадку економічним середовищем є повна група випадкових подій:

$$\begin{aligned} Q &= Q_1 + Q_2 + \dots + Q_n, \\ P(Q) &= P(Q_1) + \dots + P(Q_n) = 1, \end{aligned} \quad (1)$$

де P – ймовірність.

Функціонал оцінювання (F) задається матрицею:

$$F = F \{f_{ij}; i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n}\} = \begin{matrix} & X & Q_1 & Q_2 & Q_3 & \dots & Q_n \\ \begin{matrix} x_1 \\ x_2 \\ \dots \\ x_m \end{matrix} & \begin{matrix} f_{11} & f_{12} & f_{13} & \dots & f_{1n} \\ f_{21} & f_{22} & f_{23} & \dots & f_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ f_{m1} & f_{m2} & f_{m3} & \dots & f_{mn} \end{matrix} \end{matrix},$$

де $X = \{x_1, x_2, \dots, x_m\}$ – множина стратегій суб'єкта керування;

$Q = \{Q_1, Q_2, \dots, Q_n\}$ – множина станів економічного середовища;

f_{ij} – кількісна оцінка рішення $x_k \in X$, за умови, що середовище перебуває у стані $Q_j \in Q$.

Рішенню x_i відповідає вектор оцінювання

$$F = \{f_{i1}, f_{i2}, \dots, f_{in}\} \cdot (i = \overline{1, m}).$$

Функція ризику у випадку одержання прибутку $F = F^+$ виражається як лінійне перетворення заданого аргументу функціоналу оцінювання і знаходиться таким чином:

$$I^{\max}(Q_j) = \max_{x \in X} f^+(x, Q_j). \quad (2)$$

$$r^-(x, Q_j) = l^{\max}(Q_j) - f^+(x, Q_j), \quad (3)$$

де $r^-(x, Q_j)$ – функція ризику.

У випадку, коли рішення приймається в умовах невизначеності, а інформаційна ситуація характеризується заданим розподілом ймовірностей на елементах множини Q :

$$P = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}, \quad p_j = P(Q_j) \sum_{j=1}^n p_j = 1. \quad (4)$$

Ефективно використовуються методи теорії ймовірностей і математичної статистики.

Одним із критеріїв прийняття рішень, що використовується в такому випадку, є критерій Байєса, який називають також критерієм середньозваженого прибутку.

Згідно з цим критерієм у випадку $F = F^+$ оптимальним рішенням x_{i0} вважається таке, для якого математичне сподівання відповідного вектора оцінювання досягає найбільшого значення:

$$\frac{x_{i0}}{B^+(x_{i0}; P)} = \max_{x_i \in X} B^+(x_i, P), \quad (5)$$

$$\text{де } B^+(x_{i0}; P) = \sum_{j=1}^n p_j f_{ij}^+ = M(F_K^+).$$

У теорії статистичних рішень доведено, що стратегія x_{i0} , яка є оптимальною з точки зору Байєса, збігається зі стратегією, яка мінімізує сподіваний ризик.

Таким чином, ТО формує туристичні продукти за певною дестинацією (наприклад, Грецією). При цьому він здійснює попередню оплату туристичних пакетів з розрахунку 1000 грн на один туристичний продукт. У разі, якщо цей туристичний продукт не буде реалізовано споживачеві, гроші втрачаються повністю (відповідно до умов договору між ТО та постачальником туристичних послуг). Якщо ж туристичний продукт буде реалізовано, ТО отримає дохід у розмірі 1500 грн. Протягом попереднього року туристичний оператор за липень-серпень продавав від 7 до 12 турів. При цьому попит на 7 турів спостерігався протягом 7 туроднів, на 8 турів – 16 туроднів, на 9 турів – 12 туроднів, на 10 турів – 14 туроднів, на 11 турів – 9 туроднів і на 12 турів – 4 туродні (усього 62 туродні).

Проблема, що виникла у туристичного оператора – це оптимальний (з позиції оптимізації прибутку) вибір кількості туристичних пакетів (послуг сторонніх організацій, що є обов'язковою частиною туру).

Для вирішення проблеми побудуємо функціонал оцінювання. Для цього множиною рішень X обираємо обсяг кількості одноразового бронювання туристичних пакетів, а економічним середовищем Q – попит на тури.

Очевидно, що ТО недоцільно бронювати менше 7 туристичних пакетів і більше 12, а тому $X = \{x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6\}$, де x_i – це рішення про бронювання $i+6$ туристичних пакетів ($i = 1, 2, 3, 4, 5, 6$). Множина станів економічного середовища, тобто попит, також складається з 6 елементів $Q = (Q_1, Q_2, Q_3, Q_4, Q_5, Q_6)$, де Q_i – це попит на $i+6$ тури ($i = 1, 2, 3, 4, 5, 6$).

Побудова функціоналу оцінювання здійснюється на основі таких міркувань. Якщо оператор забронював на 1 туристичний пакет більше ніж продав турів протягом дня, то він втратив 1000 грн, оскільки в інший день цей тур не продати. Якщо ж він забронює на 1 туристичний пакет менше, ніж міг би продати, то він нічого не втрачає, оскільки всі витрати будуть відшкодовані. Але він міг би отримати більший дохід, тому що кожний додатково куплений тур приніс би йому 1500 грн. Відповідні розрахунки заносимо у таблицю.

Таблиця

Функціонал оцінювання

Рішення (кількість заброньованих туристичних пакетів)	Стан економічного середовища (попит на тури)					
	Q_1 (7 турів)	Q_2 (8 турів)	Q_3 (9 турів)	Q_4 (10 турів)	Q_5 (11 турів)	Q_6 (12 турів)
x_1 (7)	10500	10500	10500	10500	10500	10500
x_2 (8)	9500	12000	12000	12000	12000	12000
x_3 (9)	8500	11000	13500	13500	13500	13500
x_4 (10)	7500	10000	12500	15000	15000	15000
x_5 (11)	6500	9000	11500	14000	16500	16500
x_6 (12)	5500	8000	10500	13000	15500	18000

Як ймовірності станів економічного середовища можна використовувати відповідні частоти настання цих випадкових подій:

$$P_1 = P(Q_1) = \frac{7}{62}; \quad P_2 = P(Q_2) = \frac{16}{62}; \quad P_3 = P(Q_3) = \frac{12}{62}; \quad P_4 = P(Q_4) = \frac{14}{62};$$

$$P_5 = P(Q_5) = \frac{9}{62}; \quad P_6 = P(Q_6) = \frac{4}{62}.$$

Побудуємо матрицю ризику:

$$l^{\max}(Q_1) = \max\{10500, 9500, 8500, 7500, 6500, 5500\} = 10500.$$

$$r_{11}^- = l^{\max}(Q_1) - f_{11} = 10500 - 10500 = 0.$$

Провівши аналогічні розрахунки, отримаємо: $r_{21}^- = 1000$; $r_{31}^- = 2000$; $r_{41}^- = 3000$; $r_{51}^- = 4000$; $r_{61}^- = 5000$.

Враховуючи, що $l^{\max}(Q_2) = 12000$, $l^{\max}(Q_3) = 13500$, $l^{\max}(Q_4) = 15000$, $l^{\max}(Q_5) = 16500$, $l^{\max}(Q_6) = 18000$, за допомогою аналогічних перетворень одержимо матрицю ризику:

	Q_1	Q_2	Q_3	Q_4	Q_5	Q_6
x_1	0	1500	3000	4500	6000	7500
x_2	1000	0	1500	3000	4500	6000
$R = \bar{R} = x_3$	2000	1000	0	1500	3000	4500
x_4	3000	2000	1000	0	1500	3000
x_5	4000	3000	2000	1000	0	1500
x_6	5000	4000	3000	2000	1000	0

Елемент матриці $r_{35}^- = 3000$ вказує на те, що туристичний оператор через неправильне визначення попиту недоотримав 3000 грн (попит був на рівні 11 турів, а ТО забронював 9 туристичних пакетів), з іншого боку, r_{52}^- вказує на те, що через неправильне планування туроператор зазнав збитків у розмірі 3000 грн, оскільки 3 тури не було реалізовано.

Використаємо критерій Байєса для оцінки оптимальності прийнятого рішення.

У нашому випадку:

$$B_1^+ = 10500 \cdot \frac{7}{62} + 10500 \cdot \frac{16}{62} + 10500 \cdot \frac{12}{62} + 10500 \cdot \frac{14}{62} + 10500 \cdot \frac{9}{62} + 10500 \cdot \frac{4}{62} = 10500.$$

Провівши аналогічні розрахунки, отримаємо: $B_2^+ = 10387.1$, $B_3^+ = 12290.33$, $B_4^+ = 12379.03$, $B_5^+ = 11903.23$, $B_6^+ = 10991.94$.

Враховуючи, що функція оцінювання має позитивний інгредієнт ($F = F^+$), а $\max(B_i^+ (i = \overline{1,6})) = B_4^+$, оптимальним для туристичного оператора згідно з критерієм Байєса є рішення x_4 – сформулювати 10 туристичних продуктів кожного дня. Це рішення забезпечить оптимальність співвідношення попиту і пропозиції та дозволить ТО отримати максимальний дохід у випадку, якщо йому необхідно максимально наблизити пропозицію на туристичні продукти до попиту. Якщо умовами договору з контрагентами (продуцентами туристичних послуг) не

передбачено жорстких умов щодо обсягів бронювання (закупівлі) окремих туристичних послуг (складових туристичного продукту), ТО отримує інформаційну базу для подальшого планування та прийняття управлінських рішень щодо обсягів формування туристичних продуктів з метою максимізації прибутку.

Висновки. Специфіка ризиків як об'єкта внутрішнього контролю туристичних підприємств суттєво впливає на формування методики їх контролю. *По-перше*, джерела їх походження можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми, що значно обмежує можливість впливу на них, а отже, звужує спектр потенційних процедур контролю. *По-друге*, застосування процедур контролю до ризиків часто може бути опосередкованим через джерела їх виникнення (оцінка ризиків відбувається через дослідження джерел утворення ризиків). *По-третє*, контроль ризиків неможливо розглядати лише як виявлення фактичного стану об'єкта через проведення "контрольних замірів", адже відсутність їх матеріально-уречевленої форми визначає необхідність застосування аналітичних процедур як невід'ємної складової процесу контролю ризиків, здатної забезпечити завершеність та дієвість процесу.

Особливості діяльності туроператорів, пов'язані зі специфікою туристичного продукту (неможливістю накопичувати та зберігати його з метою подальшої реалізації), обумовлюють важливість здійснення контролю ризиків, що можуть бути наслідком помилкового прогнозування попиту. Тому використання концепції теорії гри (спрямованої на максимізацію виграшу чи мінімізацію програшу за умови, що гравець приймає рішення за невизначеності, а результат стратегії залежить від усіх учасників гри) як складової аналітичного забезпечення контролю ризиків у процесі формування туристичного продукту сприятиме підвищенню ефективності управлінських рішень.

Таким чином, здійснення розрахунків з використанням критерію Байеса в межах методики ризик-контролю дасть змогу спрогнозувати попит на туристичні продукти і сприятиме ефективності прийняття управлінських рішень. Адже саме ризики, пов'язані з відсутністю попиту на власний туристичний продукт, є надзвичайно важливим фактором, який може негативно вплинути на результати діяльності туристичного підприємства та навіть спричинити його банкрутство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Туристична діяльність в Україні у 2011 році* // Стат. бюл. / Держ. служба статистики України. — 2012. — 76 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.org/druk/katalog/kat_r/publposl_r.htm.
2. *Туристична діяльність в Україні у 2012 році* // Стат. бюл. / Держ. служба статистики України. — 2013. — 272 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.org/druk/katalog/kat_r/publposl_r.htm.

3. Туристична діяльність в Україні у 2013 році // Стат. бюл. / Держ. служба статистики України. — 2014. — 272 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ukrstat.org/druk/katalog/kat_r/publposl_r.htm.
4. Бардаш С. В. Економічний контроль в Україні: систематичний підхід : монографія. — С. В. Бардаш. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. — 656 с.
5. Дрозд І. К. Система фінансово-економічного контролю в Україні : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / І. К. Дрозд. — К., 2005. — 448с.
6. Калюга Є. В. Реформування економічного контролю в Україні (теорія і практика) : дис. ... д-ра екон. наук / Є. В. Калюга. — К., 2002 — 461 с.
7. Максимова В. Ф. Теоретичні та методологічні засади формування цілісної системи внутрішнього контролю в управлінні промисловим підприємством : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / В. Ф. Максимова. — К., 2006. — 409 с.
8. Пантелєєв В. П. Концепція внутрішньогосподарського контролю діяльності підприємств: методологія, організація, розвиток : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 / В. П. Пантелєєв. — К., 2009. — 390 с.
9. Петренко С. М. Внутрішній контроль діяльності підприємств і його інформаційне забезпечення: теорія, методологія, організація : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 / С. М. Петренко. — К., 2010. — 405 с.
10. Асаулко В. С. Підвищення ефективності управління валютними ризиками туристичних підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / В. С. Асаулко. — Сімферополь, 2009. — 248 с.
11. Залунін В. Ф. Організація управління економічним ризиком підприємств невиробничої сфери в умовах ринку / В. Ф. Залунін // Сталій розвиток економіки. — 2013. — № 2 (19). — С. 262–267.
12. Лопатовський В. Г. Управління ризиками підприємств за умов нестабільного зовнішнього середовища : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / В. Г. Лопатовський. — К., 2008. — 187 с.
13. Ничипорук О. Ю. Ризики в сільському господарстві: виявлення, оцінка, управління : дис. ... канд. екон. наук : 08.07.02 / О. Ю. Ничипорук. — К., 2002. — 171 с.
14. Яркіна Н. Н. Управління підприємницьким ризиком підприємств океанічного рибальства : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / Н. М. Яркіна. — Х., 2005. — 205 с.
15. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. — К. : КНЕУ, 2004. — 480 с.
16. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. — 596 с.
17. Закон України "Про туризм" від 15.09.1995 р. № 325/95-ВР, ред. від 09.11.2013 / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.
18. Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 01.06.2000 р. № 1775-III, ред. від 09.04.2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>.
19. Бойко М. Диференціація туристичних продуктів / М. Бойко // Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2012. — № 5. — С. 18–27.

20. Мельниченко С. В. Інформаційні технології в управлінні суб'єктами туристичної діяльності / С. В. Мельниченко // Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2010. — № 2. — С. 131—143.
21. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. — 2-ге вид., випр. та допов. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. — 463 с.
22. Контроль у системі інноваційного менеджменту підприємства : монографія / Є. В. Мних, С. В. Бардаш, О. А. Шевчук, та ін.; за ред. Є. В. Мниха. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. — 452 с.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2014.

Denysenko A. Risk control of tourist product's formation.

Background. Research is dedicated to analytical procurement of risk control process as a factor that can ensure the quality of its implementation by tour operator.

Review of scientific sources. Analysis of scientific views shows, that despite the significant research related to problems of risk oriented internal control, there is a lack of researches devoted to the risks as control object.

The purpose of this paper is to present the analytical procedures of risk assessments as part of the analytical procurement of risk control process during the tourist product's formation.

Results. The role of analytical procurement within the risk control methods is considered. Paper deals with the feasibility and shows the process of using the games theory, namely the Bayes criterion, for the satisfaction of informational needs of tour operator within identifying the risks of making wrong decisions related to the output of travel products.

The impact of specific risk as an object of internal control of tour operator on the determination of control methods is significant. The use of economic analysis methodical receptions within the internal control (modern manifestation of which is the risk-control), is a necessary precondition ensuring its effectiveness.

The use of games theory (which aim is to maximize gains or minimize loss if the player makes a decision due to the uncertainty and a result of the chosen strategy depends on all of participants of the game), as a part of the analytical procurement risk control process during tourism product formation, will increase the effectiveness of management decisions.

Conclusion. Calculations based on the Bayes criterion within risk control methods will allow to predict the demand for tourism products and will promote the efficiency of decision-making.

Because risks associated with a lack of demand for tourism products is an extremely important factor can negatively affect the results of the tour operator and even lead to its bankruptcy.

Keywords: risk, uncertainty, tour operator, control.

REFERENCES

1. Turystychna dij'al'nist' v Ukraï'ni u 2011 roci // Stat. bjul. / Derzh. sluzhba statystyky Ukraï'ny. — 2012. — 76 s. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://ukrstat.org/druk/katalog/kat_r/publposl_r.htm.
2. Turystychna dij'al'nist' v Ukraï'ni u 2012 roci // Stat. bjul. / Derzh. sluzhba statystyky Ukraï'ny. — 2013. — 272 s. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://ukrstat.org/druk/katalog/kat_r/publposl_r.htm.

3. *Turystychna dijalnist' v Ukraini u 2013 roci* // Stat. bjul. / Derzh. sluzhba statystyky Ukrainy. — 2014. — 272 s. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://ukrstat.org/druk/katalog/kat_r/publposl_r.htm.
4. *Bardash S. V. Ekonomichnyj kontrol' v Ukraini: systematychnyj pidhid* : monografija. — S. V. Bardash. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2010. — 656 s.
5. *Drozd I. K. Systema finansovo-ekonomichnogo kontrolju v Ukraini* : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.06.04 / I. K. Drozd. — K., 2005. — 448s.
6. *Kaljuga Je. V. Reformuvannja ekonomichnogo kontrolju v Ukraini (teorija i praktyka)* : dys. ... d-ra ekon. nauk / Je. V. Kaljuga. — K., 2002 — 461 s.
7. *Maksimova V. F. Teoretychni ta metodologichni zasady formuvannja cilisnoi' systemy vnutrishn'ogo kontrolju v upravlinni promyslovym pidpryjemstvom* : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.06.04 / V. F. Maksimova. — K., 2006. — 409 s.
8. *Pantelejev V. P. Koncepcija vnutrishn'ogospodars'kogo kontrolju dijalnosti pidpryjemstv: metodologija, organizacija, rozvytok* : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.09 / V. P. Pantelejev. — K., 2009. — 390 s.
9. *Petrenko S. M. Vnutrishnij kontrol' dijalnosti pidpryjemstv i jogo informacijne zabezpechennja: teorija, metodologija, organizacija* : dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.09 / S. M. Petrenko. — K., 2010. — 405 s.
10. *Asaulko V. S. Pidvyshhennja efektyvnosti upravlinnja valjutnymy ryzykamy turystychny pidpryjemstv* : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / V. S. Asaulko. — Simferopol', 2009. — 248 s.
11. *Zalunin V. F. Organizacija upravlinnja ekonomichnym ryzykom pidpryjemstv nevyrobnychoi' sfery v umovah rynku* / V. F. Zalunin // Stalyj rozvytok ekonomiky. — 2013. — № 2 (19). — S. 262–267.
12. *Lopatovs'kyj V. G. Upravlinnja ryzykamy pidpryjemstv za umov nestabil'nogo zovnishn'ogo seredovyshha* : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / V. G. Lopatovs'kyj. — K., 2008. — 187 s.
13. *Nychporuk O. Ju. Ryzyky v sil's'komu gospodarstvi: vyjavlennja, ocinka, upravlinnja* : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.07.02 / O. Ju. Nychporuk. — K., 2002. — 171 s.
14. *Jarkina N. N. Upravlinnja pidpryjemnyckym ryzykom pidpryjemstv okeanichnogo rybal'stva* : dys. ... kand. ekon. nauk : 08.06.01 / N. M. Jarkina. — H., 2005. — 205 s.
15. *Vitlins'kyj V. V. Ryzykologija v ekonomici ta pidpryjemnyctvi* : monografija / V. V. Vitlins'kyj, G. I. Velykoivanenko. — K. : KNEU, 2004. — 480 s.
16. *Strategichnyj rozvytok turystychnogo biznesu* : monografija / T. I. Tkachenko, S. V. Mel'nychenko, M. G. Bojko ta in.; za zag. red. A. A. Mazaraki. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2010. — 596 s.
17. *Zakon Ukrainy "Pro turyzm"* vid 15.09.1995 r. № 325/95-VR, red. vid 09.11.2013 / [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.
18. *Zakon Ukrainy "Pro licenzuvannja pevnih vydiv gospodar'skoi' dijalnosti"* vid 01.06.2000 r. № 1775-III, red. vid 09.04.2014 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1775-14>.
19. *Bojko M. Dyferenciacija turystychny produktiv* / M. Bojko // Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2012. — № 5. — S. 18–27.
20. *Mel'nychenko S. V. Informacijni tehnologii' v upravlinni sub'jektamy turystychnoi' dijalnosti* / S. V. Mel'nychenko // Visnyk Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-tu. — 2010. — № 2. — S. 131–143.
21. *Tkachenko T. I. Stalyj rozvytok turizmu: teorija, metodologija, realii' biznesu* : monografija / T. I. Tkachenko. — 2-ge vyd., vypr. ta dopov. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2009. — 463 s.
22. *Kontrol' u systemi innovacijnogo menedzhmentu pidpryjemstva* : monografija / Je. V. Mnyh, S. V. Bardash, O. A. Shevchuk, ta in.; za red. Je. V. Mnyha. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2011. — 452 s.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.143:330.341.2

ЧУГУНОВ Ігор,

д. е. н., професор, директор Науково-дослідного
фінансового інституту КНТЕУ, завідувач кафедри
фінансів КНТЕУ

МАКОГОН Валентина,

к. е. н., старший науковий співробітник відділу
бюджетної системи Науково-дослідного фінансового
інституту КНТЕУ

БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Розкрито роль бюджетно-податкової політики як інструменту забезпечення економічного зростання, модернізації економіки і соціальної сфери. Визначено основні напрями підвищення ефективності бюджетно-податкової політики в умовах інституційних перетворень. Здійснено аналіз основних податкових надходжень зведеного бюджету. Розроблено прогноз частки видатків зведеного бюджету у валовому внутрішньому продукті на середньострокову перспективу.

Ключові слова: бюджет, доходи бюджету, видатки бюджету, бюджетна політика, податкове регулювання, середньострокове бюджетне прогнозування та планування.

Чугунов И., Макогон В. Бюджетно-налоговая политика в условиях институциональных преобразований. Раскрыта роль бюджетно-налоговой политики как инструмента обеспечения устойчивого экономического роста, модернизации экономики и социальной сферы. Определены основные направления повышения эффективности бюджетно-налоговой политики в условиях институциональных преобразований. Проанализированы основные налоговые поступления сводного бюджета. Разработан прогноз доли расходов сводного бюджета в валовом внутреннем продукте на среднесрочную перспективу.

Ключевые слова: бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета, бюджетная политика, налоговое регулирование, среднесрочное бюджетное прогнозирование и планирование.

Ефективна бюджетно-податкова політика є вагомою умовою для підвищення рівня і якості життя населення, забезпечення економічного

зростання, модернізації економіки і соціальної сфери. Циклічність економічних процесів зумовлює необхідність адаптації фінансової політики до змін макроекономічних умов. У зв'язку з цим важливо своєчасно оцінити вплив екзогенних та ендегенних факторів на інституційні складові бюджетної та податкової системи, динаміку їх розвитку.

Підвищення якісного рівня механізмів формування дохідної та планування видаткової частини бюджету з урахуванням пріоритетів соціально-економічної стратегії посилює інституційні засади бюджетно-податкової політики, реалізація завдань якої впливає на рівень і умови виконання державних функцій, фінансову та соціальну збалансованість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень у сфері формування та реалізації бюджетно-податкової політики праці Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Н. Вільяма, Дж.М. Кейнса, А. Лаврова, П. Самуельсона, Г. Шахової, О. Василика, І. Запатріної, Л. Лисяк, І. Луїної, І. Лук'яненко, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія [1–14] та ін.

Метою статті є розкриття напрямів підвищення ефективності бюджетно-податкової політики в умовах інституційних перетворень.

Результати дослідження. Стратегічні цілі та завдання соціально-економічного розвитку України передбачають продовження і поглиблення бюджетної та податкової реформ з метою формування та реалізації державної фінансової політики на якісно новому рівні.

Пріоритетним напрямом, враховуючи інституційні перетворення вітчизняної економіки, є удосконалення бюджетно-податкового законодавства. Це приведе до підвищення інвестиційної складової економіки адміністративно-територіальних одиниць та збільшення обсягу податкових надходжень до зведеного бюджету, раціонального реформування податкової системи та використання податкового потенціалу територій для забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Разом з тим, важливо не тільки оптимізувати використання податкового потенціалу територій, а й створювати сприятливі умови для зростання економічної активності суб'єктів господарювання та економіки в цілому, у тому числі за рахунок її детінізації; запровадження принципів транспарентності суб'єктів податкових правовідносин; відновлення довіри між платниками податків та державою.

Бюджетно-податкова політика має бути заснована на принципах передбачуваності рівня податкового навантаження і стабільності формування доходів бюджету. Необхідно обґрунтувати кількість податків та зборів, які справляються в Україні, з урахуванням витрат, пов'язаних з їх справлянням.

Податковим кодексом України визначено 17 загальнодержавних та 5 місцевих податків і зборів. До загальнодержавних належать: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; збір за першу реєстрацію транспортного засобу; екологічний податок; рентна плата за транспортування

нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України; плата за користування надрами; плата за землю; збір за користування радіочастотним ресурсом України; збір за спеціальне використання води; збір за спеціальне використання лісових ресурсів; фіксований сільськогосподарський податок; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; мито; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності. До місцевих належать: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок; збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір (табл. 1) [15].

За 2001–2013 рр. у загальному обсязі доходів зведеного бюджету частка податку на додану вартість становила 26.09 %; податку на доходи фізичних осіб – 15.57 %; податку на прибуток підприємств – 14.9 %; акцизного податку – 6.78 %; плати за землю – 2.57 %. За той же період у валовому внутрішньому продукті частка податку на додану вартість складала 7.79 %; податку на доходи фізичних осіб – 4.59 %; податку на прибуток підприємств – 4.39 %; акцизного податку – 2 %; плати за землю – 0.76 %.

У багатьох країнах кількість податків не перевищує десяти: Німеччина – 9, Китай – 7, Іспанія – 8, Нідерланди – 9, Норвегія – 4, Португалія – 8, Франція – 7, Швеція – 4.

Враховуючи зазначене, доцільно скасувати численні спеціальні податки і збори, частка яких не перевищує трьох відсотків доходів бюджету. При цьому важливо застосовувати комплексний підхід, що дозволить не тільки удосконалити інструменти податкового регулювання, а й структурувати їх застосування у часі.

З метою підвищення обґрунтованості прийнятих управлінських рішень слід комплексно оцінювати наслідки планованих і проведених заходів бюджетно-податкової політики. Підвищенню передбачуваності податкового навантаження (ПН), стабільності формування доходів бюджету сприятиме визначення бюджетних параметрів на середньострокову перспективу. Разом з тим, підвищення якості прогнозування ПН вимагає попереднього розгляду та прийняття в рамках фінансової політики варіантів його зміни залежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що характеризуються високим ступенем невизначеності (зокрема, динаміка соціально-економічних показників, зміна податкового та бюджетного законодавства, підвищення привабливості території як об'єкта для інвестицій тощо).

Таблиця 1

Основні податкові надходження зведеного бюджету України у 2001–2013 рр., млрд грн

Надходження	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Податок на додану вартість	10.3	13.5	12.6	16.7	33.8	50.4	59.4	92.1	84.6	86.3	130.1	138.8	128.3
<i>частка у доходах зведеного бюджету, %</i>	18.76	21.77	16.73	18.25	25.19	29.34	27.01	30.92	30.99	27.44	32.64	31.16	28.98
<i>частка у ВВП, %</i>	5.04	5.98	4.71	4.84	7.66	9.26	8.24	9.71	9.26	7.97	9.99	9.84	8.82
Податок на доходи фізичних осіб	8.8	10.8	13.5	13.2	17.3	22.8	34.8	45.9	44.5	51	60.2	68.1	72.2
<i>частка у доходах зведеного бюджету, %</i>	16.03	17.42	17.93	14.43	12.89	13.27	15.83	15.41	16.30	16.22	15.10	15.29	16.31
<i>частка у ВВП, %</i>	4.31	4.78	5.05	3.82	3.92	4.19	4.83	4.84	4.87	4.71	4.62	4.83	4.96
Податок на прибуток підприємств	8.3	9.4	13.2	16.2	23.5	26.2	34.4	47.9	33	40.4	55	55.8	55
<i>частка у доходах зведеного бюджету, %</i>	15.12	15.16	17.53	17.70	17.51	15.25	15.64	16.08	12.09	12.85	13.80	12.53	12.42
<i>частка у ВВП, %</i>	4.06	4.16	4.94	4.69	5.32	4.81	4.77	5.05	3.61	3.73	4.22	3.95	3.78
Акцизний податок	2.7	4.1	5.2	6.7	7.9	8.6	10.6	12.8	21.6	28.3	34	38.4	36.7
<i>частка у доходах зведеного бюджету, %</i>	4.92	6.61	6.91	7.32	5.89	5.01	4.82	4.30	7.91	9.00	8.53	8.62	8.29
<i>частка у ВВП, %</i>	1.32	1.82	1.95	1.94	1.79	1.58	1.47	1.35	2.37	2.61	2.61	2.72	2.52
Плата за землю	1.6	1.8	2	2.3	2.7	3.1	3.9	6.7	8.4	9.5	11	12.6	12.8
<i>частка у доходах зведеного бюджету, %</i>	2.91	2.90	2.66	2.51	2.01	1.80	1.77	2.25	3.08	3.02	2.76	2.83	2.89
<i>частка у ВВП, %</i>	0.78	0.80	0.75	0.67	0.61	0.57	0.54	0.71	0.92	0.88	0.84	0.89	0.88

Джерело: розраховано за даними: www.minfin.gov.ua

Для реалізації принципу передбачуваності податкового навантаження доцільно здійснювати оцінку ефективності та рівномірності ПН, а також аналіз потенціалу можливого його збільшення. Важливим елементом визначення ефективності зміни ПН є аналіз чутливості обсягу податкових надходжень до зміни податкових ставок і показників економічного розвитку території (зокрема, якою мірою збільшиться обсяг податків при підвищенні або зниженні податкової ставки на один відсоток).

Доцільно розробити і впровадити систему моніторингу основних категорій платників податків, на основі якої можна аналізувати: динаміку нарахованих податкових платежів до бюджетів усіх рівнів та обсяги реалізованої продукції, що може дати уявлення про основні показники, що використовуються для розрахунку податкової бази; дані, що впливають на базу оподаткування з податку на прибуток; динаміку надходження податкових платежів за рівнями бюджетів, заборгованості та ПН. Моніторинг динаміки цих показників, у свою чергу, дозволить оцінити реальний податковий потенціал господарюючого суб'єкта та обґрунтованість податкових зобов'язань, покладених на нього, своєчасно виявляти причини зміни оподаткованої бази, а також платників, які неправомірно знижують податкове навантаження.

Важливо встановлювати виважені критерії та вимоги щодо надання податкових пільг з метою уникнення необґрунтованих втрат доходів бюджету. Надання податкових пільг необхідно здійснювати в межах пріоритетів державної соціально-економічної політики. Разом з тим, виходячи з досвіду розвинених країн, доцільним є збереження пільг соціальної спрямованості, а також пільг, спрямованих на інновації, енергозбереження та підвищення енергоефективності. Податкові преференції на капітальні вкладення найчастіше надаються у вигляді інвестиційного податкового кредиту підприємствам, які спрямовують інвестиції на впровадження нових технологій, техніки, обладнання тощо. Інвестиційна податкова знижка надається лише після введення нової техніки в експлуатацію, її розмір визначається у відсотках від вартості впроваджуваної техніки і становить: для електронної техніки та обладнання у Японії – 5.3 %; для нової техніки, технологій, матеріалів першого року експлуатації у Великобританії – 50 %. У США податкова знижка на інвестиції застосовується лише для енергозберігаючого обладнання.

Підвищення рівня якості оцінки ефективності використання податкових пільг передбачає удосконалення процесу розкриття статистичної інформації та податкової аналітики за галузями економіки, визначеними у державних програмах, що забезпечить прозорість та відкритість формування бюджетних інвестицій. Надання податкових пільг має ґрунтуватись на оцінці інноваційної та інвестиційної діяльності за пріоритетними секторами економіки. Доцільним є визначення характеру податкових пільг, об'єкта їх впливу, створення єдиного реєстру інвестиційних та інноваційних проектів з метою застосування прямих і непрямих

заходів державної підтримки стимулювання економіки. Підвищенню результативності надання податкових пільг сприятиме удосконалення фінансового інструментарію, у тому числі методів аналізу, оцінки та фінансування інноваційної та інвестиційної діяльності організацій з урахуванням зарубіжного досвіду.

Метою бюджетної політики є забезпечення відповідного рівня соціально-економічного розвитку суспільства з урахуванням збалансованості державних фінансів, що реалізується через інститути бюджетного регулювання, державного фінансового контролю [16]. Державне регулювання в сучасних умовах являє собою макроекономічний регулятор відтворювальних процесів, спрямований на реалізацію стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку держави. Перспективне прогнозування видатків бюджету є важливим інструментом державного регулювання економічних і соціальних процесів, оскільки обґрунтовує напрями використання бюджетних коштів у майбутньому з урахуванням визначених цілей та пріоритетів соціально-економічного розвитку держави на середньо-та довгострокову перспективу. Сучасний етап розвитку бюджетних відносин характеризується посиленням ролі бюджетних видатків у процесі регулювання соціально-економічного розвитку держави та регіонів.

Бюджетне регулювання у сфері видатків бюджету завдяки використанню сукупності бюджетних інструментів впливу на процес формування та виконання бюджету дозволяє вирішувати завдання, що стоять перед країною на сучасному етапі суспільного розвитку, досягати необхідних макроекономічних пропорцій та показників економічного зростання. Підвищення конкурентоспроможності економіки країни, якості державних послуг, рівня життя населення вимагає реалізації стратегії оптимізації обсягу видатків бюджету одночасно із посиленням їх результативності.

Враховуючи рівень наповнюваності бюджету в сучасних умовах, вагомими є завдання скорочення бюджетного дефіциту та підвищення рівня результативності використання бюджетних коштів. Це передбачає підвищення частки державних витрат в інноваційному секторі економіки; удосконалення системи державних закупівель; програмно-цільового методу шляхом оптимізації кількості бюджетних програм, визначення їх оптимальної структури та змісту; запобігання дублюванню функцій, покладених на головних розпорядників бюджетних коштів; удосконалення процесу управління бюджетними програмами; підвищення рівня відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів за порушення вимог бюджетного законодавства.

На сучасному етапі розвитку програмно-цільового методу важливим завданням є оптимізація кількості бюджетних програм з урахуванням принципів: системності і послідовності реалізації політики у сфері бюджетного планування, що сприятиме визначенню ефектив-

ності структури та змісту бюджетних програм, забезпеченню достатнього рівня якості функціонування державних інституцій; цілісності, взаємозгодженості видатків за бюджетною програмою з соціально-економічними прогнозами розвитку країни на середньострокову перспективу, показниками розвитку окремих галузей економіки та органів державної влади на коротко-і середньостроковий періоди; прозорості з метою підвищення взаємозв'язку планування бюджетної програми відповідно до завдань і функцій органів виконавчої влади; дотримання інтересів держави під час розроблення планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, виходячи з необхідності реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та забезпечення економічної безпеки держави; результативності з метою досягнення відповідних результатів за умови використання мінімального обсягу бюджетних коштів; ефективності з метою досягнення поставленої мети у процесі виконання бюджетної програми; цільового використання бюджетних коштів, що надасть можливість спрямування бюджетних коштів на цілі та завдання, визначені планом діяльності головних розпорядників бюджетних коштів.

Удосконалення програмної структури видатків державного бюджету можливо здійснити з врахуванням стратегії закупівель щодо кожного замовника, пов'язаної із завданнями та прогнозованими результатами діяльності органів державної влади. Зазначене надає змогу для забезпечення більш дієвого підходу до планування та проведення закупівельних процедур.

Перспективне прогнозування видатків бюджету на якісно новому рівні передбачає удосконалення системи моніторингу результативності діяльності бюджетних установ, підвищення ефективності управління державним замовленням. Для формування єдиного інтегрованого циклу планування, розміщення державних замовлень і виконання державних контрактів, відповідних потребам держави щодо рівня якості товарів, робіт і послуг, важливою є оптимізація технології розміщення замовлення та умов відбору кваліфікованих постачальників за допомогою удосконалення системи електронних аукціонів. Необхідно забезпечити підвищення оперативності управління інвестиційними проектами, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів, в тому числі завдяки посиленню відповідальності за виконання у зазначені терміни всіх запланованих заходів.

У країнах з розвинутою економікою виділяють три рівні оцінки ефективності системи державних закупівель, між якими існує тісний взаємозв'язок [5]:

національний рівень – оцінка ефективності національної системи державних закупівель. Висока якість інформації щодо ефективності системи державних закупівель на цьому рівні надає змогу: визначити, як певні заходи впливають на загальну ефективність системи закупівель,

як підвищити якість прийнятих рішень і вжити конструктивні та довгострокові заходи, які будуть найбільш ефективно сприяти розвитку системи державних закупівель; сприяти створенню стимулів удосконалення системи державних закупівель, визначати пріоритети з метою досягнення поставлених цілей; здійснювати якісну оцінку системи державних витрат;

рівень замовника – оцінка ефективності діяльності замовників. Система оцінки ефективності допомагає замовникам у реалізації їх оперативних цілей та стратегії; забезпечує надання інформації для визначення ступеня ефективності та результативності їх діяльності у сфері закупівель на рівні окремих проектів та в цілому; допомагає виявляти проблемні питання в їх закупівельних операціях та проводити моніторинг з метою визначення пріоритетів та здійснення заходів щодо усунення недоліків; виступає складовою довгострокового стратегічного і оперативного планування;

рівень управління договорами – оцінка виконання окремого договору. Зазначене забезпечує більш високий рівень якості постачання, відповідності вимогам договору; дозволяє оцінити результативність робіт за договором, співвідношення "ціна – якість"; забезпечує взаємозв'язок та ефективність планування, реалізації процесу закупівель, зокрема щодо розробки технічних специфікацій або технічних завдань, вибору стратегії укладання договорів та їх моделей, процедури закупівлі, параметрів підрядників і критеріїв відбору; стимулює поліпшення процесу закупівель на всіх його стадіях за допомогою безперервного аналізу накопиченого досвіду.

Разом з тим, при здійсненні оцінки ефективності розміщення державного замовлення рівень економії бюджетних коштів є тільки одним з основних показників, що відображає ефективність їх витрачання. З метою оцінки реальної економії від здійснення закупівельної процедури в частині витрачання коштів більш дієвим критерієм є порівняння отриманої в ході розміщення замовлення ціни з середньою ціною, запропонованою в процесі закупівель постачальниками, з вирахуванням витрат на проведення закупівель та укладення договору.

Раціональний підхід до визначення цілей державних закупівель, ефективності їх досягнення надасть можливість підвищити ефективність системи закупівель та адекватно оцінити результати використання існуючих процедур розміщення державних замовлень. Формування державних замовлень, виходячи з основних положень бюджетної стратегії, підвищує рівень ефективності державних витрат.

Важливого значення нині набуває перспективне бюджетно-податкове прогнозування та планування, що дозволить сформулювати пріоритетні завдання, оцінити необхідні фінансові ресурси для їх реалізації та визначити основні джерела отримання цих коштів.

Вагомим інструментом бюджетного регулювання, який дозволяє обґрунтовувати основні напрями та обсяги використання фінансових ресурсів бюджету у майбутніх періодах, узгоджувати бюджетну політику у сфері доходів, видатків, дефіциту бюджету, є перспективне прогнозування видатків бюджету. Прогнозний показник частки видатків зведеного бюджету України у валовому внутрішньому продукті за 2016–2020 рр. становить 32.7 %, найбільше середнє значення цього показника за наведений період становлять видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення – 8.48 %; освіту – 6.79; економічну діяльність – 3.59; охорону здоров'я – 4.05; загальнодержавні функції – 3.67; найменше – видатки на охорону навколишнього природного середовища – 0.35 %; житлово-комунальне господарство – 0.76; духовний та фізичний розвиток – 0.92; оборону – 1.55; громадський порядок, безпеку та судову владу – 2.54 % (табл. 2).

Таблиця 2

**Прогноз частки видатків зведеного бюджету України
у валовому внутрішньому продукті на 2016–2020 рр., %**

Функціональна класифікація	2016	2017	2018	2019	2020
Загальнодержавні функції	3.70	3.69	3.64	3.65	3.67
Оборона	1.57	1.55	1.54	1.54	1.55
Громадський порядок, безпека та судова влада	2.56	2.55	2.52	2.53	2.54
Економічна діяльність	3.62	3.60	3.56	3.58	3.59
Охорона навколишнього природного середовища	0.37	0.35	0.34	0.34	0.35
Житлово-комунальне господарство	0.78	0.76	0.75	0.75	0.76
Охорона здоров'я	4.09	4.07	4.02	4.03	4.04
Духовний та фізичний розвиток	0.94	0.92	0.91	0.91	0.92
Освіта	6.85	6.82	6.74	6.76	6.78
Соціальний захист та соціальне забезпечення	8.57	8.51	8.41	8.45	8.46
Усього	33.05	32.82	32.43	32.54	32.66

Джерело: розроблено авторами за даними Міністерства фінансів України

Важливого значення набуває прискорення переходу до перспективного бюджетного планування видатків: на плановий і два наступні бюджетні періоди, на рівні головних розпорядників бюджетних коштів із врахуванням стратегічних планів їх діяльності як основного документа з формування державної політики у відповідній галузі економіки, що визначає місію відповідного розпорядника коштів як суб'єкта державного управління, цілі, завдання, функції, заходи, очікувані результати з урахуванням наявних фінансових та матеріальних ресурсів. Запро-

вадження середньострокового бюджетного планування для реалізації цілей національної політики, виходячи з макроекономічної та фінансової стратегії, вимагає від головних розпорядників бюджетних коштів якісного рівня підготовки обґрунтованих фінансово-економічних програм галузевого розвитку.

Доцільним є подальше посилення системності та послідовності у реалізації бюджетно-податкової політики, визначення оптимальної структури та змісту бюджетних програм, їх відповідність показникам розвитку галузей економіки на середньо-та довгостроковий періоди. Розробка бюджетно-податкової стратегії з врахуванням циклічності соціально-економічних процесів, бюджетної збалансованості, запровадження системного оцінювання ступеня досягнення поставлених завдань сприятиме дієвому перетворенню вітчизняної економіки у напрямі інноваційної моделі розвитку.

Згідно із законом А. Вагнера зростання державних витрат і дефіциту бюджету – невід’ємна ознака економічно розвиненої держави [2]. При цьому обов’язковою умовою є здійснення моніторингу і оцінки показників боргового навантаження, які повинні залишатися на відносно безпечних рівнях. З метою сталого розвитку вітчизняної економіки пріоритетним завданням фінансової політики є фінансування дефіциту державного бюджету переважно шляхом здійснення внутрішніх запозичень, забезпечення зростання внутрішнього ринку капіталу. При цьому важливим є впровадження заходів, спрямованих на модернізацію ринку державного боргу: вдосконалення інфраструктури ринку державних цінних паперів, підвищення ліквідності, розширення бази інвесторів, створення конкурентоспроможних умов для інвесторів. Одночасно необхідно вдосконалювати діючу систему моніторингу зовнішніх запозичень корпоративного сектора, механізм впливу на політику позик державних корпорацій. Це сприятиме збереженню достатнього ступеня боргової стійкості при збалансованості державного бюджету; створенню передумов для підвищення рейтингу країни міжнародними організаціями та підтримки поточного рівня кредитних рейтингів; розвитку ринку державних цінних паперів; мінімізації витрат і забезпечення доступу до внутрішніх і зовнішніх джерел позикового капіталу на прийнятних умовах.

До основних завдань формування та реалізації бюджетної стратегії слід віднести: перетворення державного бюджету в ефективний інструмент макроекономічного регулювання, що має ґрунтуватися на проведенні зваженої політики щодо забезпечення відповідності темпів зростання бюджетних витрат темпам зростання вітчизняної економіки, реалізації бюджетних програм, спрямованих на усунення інфраструктурних обмежень в економіці; забезпечення довгострокової збалансованості бюджету; подальше запровадження середньострокового бюджетного планування; розробка та використання довгострокових бюджетних

прогнозів, що включають кількісні критерії стійкості бюджетної системи, оцінки її ризиків, прийнятності рівня податкового та боргового навантаження; виконання діючих соціальних зобов'язань; проведення аналізу ефективності видатків бюджету, застосування методів оцінки ефективності бюджетних видатків на основі відповідності досягнутих результатів кінцевим цілям соціально-економічної політики; застосування механізмів стимулювання бюджетних установ до підвищення якості надаваних ними послуг та бюджетної результативності, розширення повноважень головних розпорядників бюджетних коштів з визначення фінансового забезпечення надання державних послуг; визначення стратегії подальшої реалізації пенсійної реформи, підвищення якості фінансового менеджменту в бюджетному секторі.

Висновки. Бюджетно-податкова політика є одним з вагомих інструментів економічної політики держави, яка реалізується шляхом визначення основних цілей, завдань, якісних та кількісних параметрів формування доходів і видатків бюджету, управління державним боргом. Досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку держави залежить від ступеня врахування в бюджетно-податковій політиці особливостей інституційного середовища. Важливими завданнями бюджетно-податкової політики є підвищення стандартів життя і рівня добробуту громадян; реструктуризація вітчизняної економіки у напрямі інноваційної моделі шляхом створення привабливого інвестиційного клімату, належних умов розвитку підприємництва, підвищення ефективності використання фіскальних інструментів з метою досягнення заданих параметрів розвитку країни, а також своєчасного реагування на зміни соціально-економічного середовища. Враховуючи інституційні перетворення, з метою проведення ефективної бюджетної та податкової політики потрібен підхід, що інтегрує тенденції та особливості соціально-економічного розвитку країни. У процесі формування в країні відповідних інституційних умов подальший розвиток програмно-цільового методу, державно-приватного партнерства може стати важливим фактором ефективності бюджетних видатків та підвищення рівня результативності бюджетного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Б'юкенен Дж.* Суспільні фінанси і суспільний вибір / Дж. Б'юкенен, М. Масгрейв, А. Річард ; пер. з англ. — К. : Києво-Могилян. акад., 2004. — 176 с.
2. *Вагнер А.* Теория финансов / А. Вагнер. — Л. : Петроком, 1993. — 231 с.
3. *Кейнс Дж. М.* Избранные произведения / Дж. М. Кейнс ; пер. с. англ. ; предисл. А. Г. Худокормова. — М. : Экономика, 1993. — 540 с.
4. *Лавров А. М.* Бюджетная реформа в России: от управления затратами к управлению результатами : монография / А. М. Лавров. — М. : КомКнига, 2005. — 555 с.

5. Шахова Г. Я. Долгосрочная устойчивость бюджетной системы / Г. Я. Шахова, П. Г. Крадинов, П. Л. Маненок // Финанс. журн. — 2012. — № 4. — С. 5–18.
6. Самуэльсон Пол Э. Экономика / П. Э. Самуэльсон, В. Д. Нордхаус ; пер. с англ. — 18-е изд. — М. : Вильямс, 2010. — 1360 с.
7. Василик О. Д. Теорія фінансів / О. Д. Василик. — К. : НІОС. — 2000. — 416 с.
8. Запатріна І. В. Бюджетний механізм економічного зростання : монографія / І. В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
9. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К. : ДННУ АФУ, 2009. — 600 с.
10. Лук'яненко І. Г. Моделювання впливу змін фіскальної політики на економіку України / І. Г. Лук'яненко // Бізнес Інформ. — 2012. — № 4 (411). — С. 197–201.
11. Луніна І. О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луніна. — К. : Наукова думка, 2006. — 432 с.
12. Фінанси / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. — К. : Знання, 2008. — 611 с.
13. Чугунов І. Я. Інституційна архітектура бюджетної системи / І. Я. Чугунов // Фінанси України. — 2008. — № 11. — С. 3–10.
14. Чугунов І. Я. Теоретичні засади розвитку бюджетних відносин / І. Я. Чугунов // Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. — 2011. — № 4. — С. 13–22.
15. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua>.
16. Закон України "Бюджетний кодекс України" № 2456 — VI. — К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. — 118 с.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2014.

Chugunov I., Makogon V. Fiscal policy in terms of institutional transformations.

Background. *Effective fiscal policy is essential to increase the level and quality of life, economic growth, modernization of economy and social sphere. Cyclical economic processes necessitate the adaptation of financial policy to changes in macroeconomic conditions. In this regard, it is important to promptly assess the impact of exogenous and endogenous factors on the institutional components of the budget and tax system, the dynamics of their development.*

Review of scientific sources on selected subject allowed us to determine that at the present stage of achieving the strategic objectives of social and economic development of the country depends on the degree of incorporation in the budget and tax policy features of the institutional environment. Given the transformation process for the purpose of effective fiscal and tax reforms we need an approach that integrates trends and characteristics of social and economic development. The above forms the basis of **purpose** of the research.

Results. *The priorities and direction of improving the efficiency of fiscal policy have been revealed. The analysis of major tax revenues of the consolidated budget has been conducted. The forecast of share of the consolidated budget expenditure in GDP over the medium term has been done. It has been determined that the important tasks of fiscal policy is to improve the living standards and welfare of citizens; restructuring of the national economy towards innovation model by creating an attractive investment climate, appropriate conditions for business, improving the efficiency of fiscal instruments to achieve the defined parameters of the country, as well as timely response to changing social and economic environment.*

Conclusion. *The study, according to the authors, will deepen the understanding of the role of fiscal policy as a tool for social and economic development of society, will enable, taking into account the abovementioned directions, to improve the basic principles of budget planning, improve quality of institutional development of budget and tax systems.*

Keywords: *budget, revenues, expenditures, fiscal policy, tax regulation, the medium-term budget forecasting and planning.*

REFERENCES

1. *B'jukenen Dzh.* Suspil'ni finansy i suspil'nyj vybir / Dzh. B'jukenen, M. Masg'rejv, A. Richard ; per. z angl. — K. : Kyjevo-Mogylyan. akad., 2004. — 176 s.
2. *Vagner A.* Teorija finansov / A. Vagner. — L. : Petrokom, 1993. — 231 s.
3. *Kejns Dzh. M.* Izbrannye proizvedenija / Dzh. M. Kejns ; per. s. angl. ; predisl. A. G. Hudokormova. — M. : Jekonomika, 1993. — 540 s.
4. *Lavrov A. M.* Bjudzhetnaja reforma v Rossii: ot upravlenija zatratami k upravleniju rezul'tatami : monografija / A. M. Lavrov. — M. : KomKniga, 2005. — 555 s.
5. *Shahova G. Ja.* Dolgosrochnaja ustojchivost' bjudzhetnoj sistemy / G. Ja. Shahova, P. G. Kradinov, P. L. Manenok // Finans. zhurn. — 2012. — № 4. — S. 5–18.
6. *Samujel'son Pol Je.* Jekonomika / P. Je. Samujel'son, V. D. Nordhaus ; per. s angl. — 18-e izd. — M. : Vil'jams, 2010. — 1360 s.
7. *Vasylyk O. D.* Teorija finansiv / O. D. Vasylyk. — K. : NIOS. — 2000. — 416 s.
8. *Zapatrina I. V.* Bjudzhetnyj mehanizm ekonomichnogo zrostannja : monografija / I. V. Zapatrina. — K. : In-t soc.-ekon. strategij, 2007. — 528 s.
9. *Lysjak L. V.* Bjudzhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrai'ny : monografija / L. V. Lysjak. — K. : DNNU AFU, 2009. — 600 s.
10. *Luk'janenko I. G.* Modeljuvannja vplyvu zmin fiskal'noi' polityky na ekonomiku Ukrai'ny / I. G. Luk'janenko // Biznes Inform. — 2012. — № 4 (411). — S. 197–201.
11. *Lunina I. O.* Derzhavni finansy ta reformuvannja mizhbjudzhetnyh vidnosyn / I. O. Lunina. — K. : Naukova dumka, 2006. — 432 s.
12. *Finansy* / S. I. Jurij, V. M. Fedosov, L. M. Aleksejenko ta in.; za red. S. I. Jurija, V. M. Fedosova. — K. : Znannja, 2008. — 611 s.
13. *Chugunov I. Ja.* Instytucijna arhitektonika bjudzhetnoi' systemy / I. Ja. Chugunov // Finansy Ukrai'ny. — 2008. — № 11. — S. 3–10.
14. *Chugunov I. Ja.* Teoretychni zasady rozvytku bjudzhetnyh vidnosyn / I. Ja. Chugunov // Visn. Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t. — 2011. — № 4. — S. 13–22.
15. Podatkovyj kodeks Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua>.
16. Zakon Ukrai'ny "Bjudzhetnyj kodeks Ukrai'ny" № 2456 — VI. — K. : Alerta ; CUL, 2011. — 118 s.

УДК 336.114

КУЧЕР Галина, к. е. н., доцент кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету

ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Визначено сутність та особливості фінансового потенціалу розвитку відповідно до теорії економічного розвитку Й. Шумпетера. Досліджено специфіку його прояву в умовах циклічності економіки. Фінансовий потенціал розвитку розкрито як категорію та систему структурних взаємозв'язків.

Ключові слова: розвиток, інновації, циклічність економіки, рівновага, криза, фінансові ресурси, кредит, фінансовий потенціал розвитку.

Кучер Г. Финансовый потенциал экономического развития: теоретический аспект. Определены сущность и особенности финансового потенциала развития согласно теории экономического развития Й. Шумпетера. Исследованы особенности его развития с учетом специфики его проявления в условиях цикличности экономики. Финансовый потенциал развития раскрыт как категория и система структурных взаимосвязей.

Ключевые слова: развитие, инновации, цикличность экономики, равновесие, кризис, финансовые ресурсы, кредит, финансовый потенциал развития.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції національного та світового розвитку свідчать про важливість активного державного регулювання фінансово-кредитних процесів, багатогранний вплив останніх на економічне зростання, взаємозалежність та мультиплікативність процесів на фінансових ринках. Забезпечення цілеспрямованого та результативного державного регулювання процесів у фінансово-кредитній сфері має відбуватися відповідно до довгострокових цілей держави. Фінансове забезпечення реалізації зазначеного потребує врахування фінансового потенціалу (ФП) як країни в цілому, так і окремих суб'єктів господарювання, а також можливостей його нарощування. Актуалізується питання формування фінансового потенціалу розвитку на науково обґрунтованих засадах та з урахуванням особливостей національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань фінансового потенціалу щодо забезпечення розвитку на різних рівнях діяльності економічних суб'єктів присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як В. Боронос [1], А. Буряченко [2], Н. Демчишак [3; 4], М. Крупка, М. Кульчицький [4], О. Єрмакова [5], С. Зенченко [6], К. Іоненко [7], О. Кириленко [8], Т. Клименко [9], А. Коломієць, А. Новікова [10], Н. Сабітова [11], Й. Шумпетер [12], С. Шумська [13] та ін.

© Кучер Г., 2014

Метою статті є розкриття теоретико-методологічного підходу до формування фінансового потенціалу розвитку з урахуванням положень теорії економічного розвитку Й. Шумпетера та національних особливостей.

Результати дослідження. Формування умов для розвитку відбувається з урахуванням етапу та застосовуваної моделі національного економічного зростання. "Економічний розвиток є доволі складним процесом, що зазнає впливу великої кількості внутрішніх і зовнішніх факторів, тому для будь-якої країни жодна з наявних теорій не може застосовуватися як догма" [14, с. 15]. Важливим при цьому є визначення базових положень щодо сутності економічного розвитку, механізму та фінансового потенціалу його забезпечення.

Фінансовий потенціал (ФП) розглядається сучасними науковцями у зв'язку з обмеженістю фінансових ресурсів в умовах трансформаційної економіки та потребами у фінансуванні діяльності економічних суб'єктів та держави в цілому. У науковій літературі використовуються ресурсний, цільовий, системно-функціональний та факторний підходи при тлумаченні поняття "фінансовий потенціал", що у сукупності вплинуло на сприйняття його сутності, ролі та структуризації складових науковою спільнотою.

Ресурсний підхід характеризує його як сукупність наявних засобів, ресурсів та можливостей, а також їх резервів, що свідчить про зіставлення ресурсів та можливостей їх використання. Системно-функціональний підхід передбачає застосування методів системності, комплексності при розробці й реалізації фінансових планів та програм з метою виконання поставлених завдань та забезпечення зростання потенціалу і ефективності об'єкта [15]. Факторний підхід досліджує ступінь поєднання системи матеріальних та трудових факторів (умов, складових), що визначає потенційні можливості суб'єкта економічної діяльності та впливає на реалізацію поставлених цілей.

Досліджуючи теоретичні та методичні підходи до формування та використання ФП розвитку регіонів, Т. Клименко розглядає фінансовий потенціал розвитку регіону як сукупність "...фінансових ресурсів і можливостей їх формування, нарощування та ефективного використання відповідно внутрішніх і зовнішніх умов для задоволення потреб суб'єктів регіону та забезпечення його соціально-економічного розвитку..." [8]. Однак цей підхід не визначає характеристик фінансового потенціалу розвитку на рівні регіону по суті самого процесу розвитку, а лише окреслює авторське тлумачення фінансового потенціалу.

Існуючі наукові підходи до сутності фінансового потенціалу ґрунтовно розкрито А. Буряченком, який виокремлює: рівні та суб'єкти акумулювання; створений та використаний (використаний та невикористаний) фінансовий потенціал; комплекс характеристик, здатних забезпечувати оцінку успішності фінансово-економічної діяльності;

сукупність різного рівня грошових фондів; залежність від податкової та неподаткової баз формування доходів; складові економічного потенціалу разом з виробничим і ринковим потенціалом у контексті потенційних показників виробництва та інвестиційних можливостей; монетарну складову регіональної економіки; сукупність фінансових ресурсів з урахуванням землі, природних ресурсів, нерухомості, що виступають потенційними джерелами фінансових ресурсів; його структурні складові. Фінансовий потенціал регіону визначається ним як "...спроможність акумулювати фінансові ресурси за допомогою використання наявних дохідних джерел та формування сприятливого інвестиційного клімату завдяки застосуванню відповідних фінансових інструментів з метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку відповідної території" [2, с. 10–20].

При цьому він визначає стани, в яких може перебувати економіка регіону: функціонування, розвитку та стійкого розвитку. Незважаючи на інше бачення щодо зазначеного, з урахуванням мети цієї роботи доцільно навести позицію А. Буряченка щодо сутності розвитку: "Розвиток – це процес, в ході якого зростають потенційні можливості відповідної адміністративно-територіальної одиниці зі збільшення фінансового забезпечення товарів і послуг на місцевому рівні. ...стійкий розвиток – це динамічний процес, під час якого соціально-економічні параметри територіальної одиниці поліпшуються незалежно від дії зовнішніх та внутрішніх факторів, ...це вищий щабель розвитку, який забезпечує фінансову стійкість адміністративно-територіальної одиниці та дає можливість якнайповніше використати конкурентні переваги для досягнення відповідного соціально-економічного ефекту" [2, с. 15–16]. Ця наукова позиція відповідає положенням економічної теорії, але, враховуючи особливості дослідження фінансового потенціалу розвитку, варто більш детально зупинитися на розкритті особливостей процесів, що визначаються термінами "зростання", "розвиток" та "динамічний процес".

У цьому контексті доречно врахувати теорію економічного розвитку Й. Шумпетера, де розкриваються особливості економічного розвитку та умов його забезпечення. Підтримуючи А. Сміта та А. Маршалла, він визначає соціальний продукт "як сукупність усіх товарів, вироблених і проданих у межах спільноти за економічний період" [12, с. 26], щодо якого усі індивіди (економічні суб'єкти) роблять власний внесок. Його функціонування вчений розглядає як "національний дивіденд", аналогічно поглядам І. Фішера, А. Вагнера, що має широке застосування.

Формування такого національного дивіденду залежить від багатьох факторів та умов, що розкривають значущість праці та засобів виробництва для результативності економічної діяльності. Певним чином це визначається споживчою вартістю товарів, вартістю товарів виробничого призначення, їх включенням до виробничої діяльності та вартості новоствореної продукції.

За Й. Шумпетером, кількість та вартість створюваного блага перебуває під впливом цінностей усіх інших благ, тому цінність окремо взятих благ утворюють для кожного суб'єкта господарювання систему цінностей, індивідуальні елементи якої взаємозалежні. Сформована система цінностей забезпечуватиме стабільність, слугуватиме вихідним пунктом для кожного нового економічного періоду та формуватиме раціональну поведінку суб'єкта господарювання за наявних зовнішніх умов. Зазначена система цінностей відповідає стану рівноваги економічної системи, що визначається як стан у граничній точці виробництва, де витрати та вартість благ як вища загальна вартість реально створюваного продукту однакові, бо ці витрати зростають до рівня граничної корисності продукту, а отже, використаної комбінації засобів виробництва.

На економічну рівновагу впливає низка чинників, що призводять до її порушення. Причини, виділені Дж. Б. Кларком (збільшення капіталу та населення), Й. Шумпетер визначив як просто причини порушень. Це стосується іншої причини – зміни смаків покупців, але він деталізує та обґрунтовує прояв інших причин – змін у технології та організації виробництва. Зазначені причини впливають на "...явища, які змінюють сам контекст традиційних економічних потоків...", а також визначають механізм зміни. "Стан ідеальної рівноваги в економічній системі – завжди недосяжний, але постійно "бажаний" ... – змінюється, бо змінюються умови" [12, с. 71–72].

Стан економічної рівноваги порушують певні фактори [12]:

- фактор тертя – "...помилки, нещасні випадки, лінощі тощо ... стають джерелом постійних втрат, а проте й прибутків". До цієї групи чинників відносять різного роду ризики (як ризики технічного провалу виробництва, комерційного страху), спонтанні зміни, що створюють нові умови, до яких необхідно адаптуватися. Адаптація пов'язана з труднощами (як-то неготовність, брак засобів, неможливість пристосуватися до нових умов, коливання вартості товарів довготривалого використання), які А. Маршалл називає "квазірентами";

- фактор часу впливає таким чином, що засоби виробництва виступають не просто потенційними споживчими товарами, які відділяє та відрізняє нова сутнісна характеристика – відстань у часі. На фактор часу звертали увагу Бем-Баверк, В. Джевонс, Дж. Ре та І. Фішер. Важливим у контексті цього дослідження є питання врахування введення та оцінки продуктивніших та часозатратніших процесів, які є окремими питаннями, що відображають результативність і ефективність фінансування економічної діяльності.

Це впливає на економічну діяльність суб'єктів та визначає їх ставлення до заощадливості. Елементу оощадливості (який досліджували Сеніор, Бем-Баверк, МакВейн, Візер, Дж. Б. Кларк) Й. Шумпетер відводив другорядну роль у створенні виробничих чинників – "введення

нових методів виробництва не вимагає загалом жодного попереднього накопичення благ", оскільки "заощадження не відіграватимуть значної ролі в економічних системах, які не виявляють жодних змін".

Економічний розвиток як фундаментальний феномен відображає [12]:

- зміни реального життя, що виникають як внутрішні зміни, а не зміни під впливом зовнішніх умов. При цьому зміни, пов'язані з адаптацією до умов зовнішнього середовища, розвитком не вважаються ("пояснення розвитку треба шукати поза групою описуваних економічною теорією факторів"), але в умовах ринкової економіки такі зміни можуть відбуватися під тиском конкуренції;

- появу якісно нових взаємозв'язків, умов ("нових комбінацій"), що на відміну від процесу адаптації до змін у звичайних умовах дозволяє конкретному процесу розвитку, спираючись на попередній процес розвитку, формувати передумови для наступного. Розвиток – це явище, що відображає "...спонтанні й дискретні зміни в шляхах перебігу економічного життя, порушення рівноваги, які назавжди змінюють і замінюють попередній стан рівноваги" [12, с. 73–74]. Такі зміни відбуваються в промисловості та комерції, але до них не належать зміни у сфері потреб споживачів у кінцевих продуктах, незважаючи на те, що останні є метою усякого виробництва. Статика та динаміка мають відмінності, оскільки динамічні елементи формують порушення статичної рівноваги.

Розглядаючи процес формування умов розвитку, необхідно звернути увагу на різні сфери економіки, де існує можливість поступового пристосування до нових реалій на старих засадах, що за певних умов буде розглядатися як зміни, або й зростання. Однак це не буде принципово новим явищем і розвитком у його розумінні, оскільки розвиток на виробництві розглядається як здійснення нових комбінацій виробничих засобів. Водночас це не розглядається як розвиток втілення нових комбінацій застосування невикористовуваних засобів виробництва, не проданої сировини, незадіяних виробничих потужностей та ін. Виробничі засоби є результатом процесу розвитку та окремих "хвиль розвитку, після чого вони стають частиною кругообігу" (при цьому "... кожна окрема хвиля розвитку й кожна окрема нова комбінація сама виходить, відштовхується від запасу виробничих засобів у наявному кругообігу" [12, с. 79]), а також нових можливостей, що постійно пропонує навколишнє середовище.

Й. Шумпетер виділяє п'ять випадків, які відображають розвиток:

- запровадження нового товару, незнайомого споживачам (нової якості товару);
- впровадження нового методу виробництва;
- відкриття нового ринку, на який конкретна галузь ще не виходила;

- відкриття нового джерела постачання сировини чи напівфабрикатів;
- реорганізація галузі промисловості чи підрив монопольного положення [12, с. 75].

Важливим для дослідження фінансового потенціалу розвитку є підхід до інновацій як таких, що не обов'язково мають бути винаходами, оскільки не мають економічного значення для розвитку, а втілити будь-яке вдосконалення – це не зовсім те саме, що винайти його [12, с. 95]. Національний досвід свідчить про наявність великої кількості наукових відкриттів, розробок, що напрацьовані науковцями, дослідниками, але через різні обставини вони не мають реального впливу на економіку, оскільки не реалізовані, не втілені, а існують лише на папері або в експериментальних екземплярах.

Для формування інноваційного розвитку необхідні загальні економічні та соціальні умови в конкурентній економіці, поява нових можливостей, вигідніших із приватногосподарчого погляду; обмежена доступність цих можливостей через нестачу особистої кваліфікації та зовнішніх обставин, стан економіки, який дозволяє формувати надійну калькуляцію [12, с. 205]. Результатами інновацій є, з одного боку, отримання підприємницького прибутку суб'єктами, які впровадили інновації, а з іншого, – сам процес розвитку, кінцевим результатом якого має бути новий стан рівноваги.

Суб'єктами, що забезпечують процес розвитку, є підприємці, суб'єкти економічної діяльності, що контролюють виробничий та комерційний процес щодо формування нових комбінацій (інновацій), які можуть працювати поруч із старими компаніями. Переваги в цьому випадку мають економічні суб'єкти, що володіють вільним майном, яке можна використати для виробництва або обміняти на потрібні товари та послуги. Цю перевагу можна досягти шляхом заощаджень або кредиту ("кредит потрібен передусім для того, щоб втілювати нові комбінації" [12, с. 78]), що забезпечують фінансування розвитку та розглядаються як особливий засадничий акт.

Оскільки рух економічної системи не завжди відбувається неперервно, поступально (це пов'язано з виникненням спадів, перешкод, порушенням економічної системи вартостей, які гальмують розвиток і можуть зумовити кризові явища), важливе значення при визначенні причинно-наслідкових зв'язків формування фінансового потенціалу розвитку відіграє дослідження впливу на нього циклічності економіки.

Циклічність як явище, типове для різних економічних систем, виявляється у їх хвилеподібному русі під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, що відображає формування та розбалансування макроекономічної рівноваги. Циклічність реалізується в економічному русі по спіралі при зміні кількісних та якісних параметрів, суспільних укладів та устроїв.

Досліджуючи загальну теорію криз, Й. Шумпетер зробив висновок щодо сутності кризи як "події, що зупиняє попередній економічний розвиток", збоїв системи, але при цьому вважав, що кризи можуть бути не лише суто економічними явищами. Розрізняючи економічні процеси в кризових умовах (процеси кругообігу, розвитку та процеси, які перешкоджають розвитку), він виділив такі причини їх виникнення [12]:

- порушення економічних процесів усередині ("стабілізаційна криза", "дефляційна криза") та ззовні, у т.ч. війна, природні чинники, відміна протекціоністських тарифів як захід торгової політики, виведення інвестиційних капіталів з економічної системи країни;
- порушення попиту та пропозиції (у виробництві, на ринку, в кредитній системі);
- елементи "паніки", помилки, прорахунки, спекулятивної лихоманки, перевиробництва;
- поширення кризових явищ, так званий "ефект зараження";
- хвилеподібний рух циклічних періодів процвітання та депресії.

Для забезпечення поступального руху в посткризовий період "економіка потребує відновлення, а її система вартостей – перебудови. Відновлювальний розвиток – це новий розвиток...", який обумовлюється появою нових комбінацій, що "не виростають зі старих форм і не заступають їх безпосередньо, а з'являються поруч і конкурують із ними". Масовий попит нових підприємців формує появу нової купівельної спроможності та викликає вторинний бум, що стає загальним рушієм загального процвітання, спекулятивні очікування стають причинною силою [12].

В економічній системі, особливо в умовах трансформаційної економіки, не вистачає великого запасу вільної купівельної спроможності, тому інноваційний розвиток має фінансуватися за рахунок новоствореної купівельної спроможності, що є рушійною силою, здатною забезпечити розвиток. Питання може бути вирішено за допомогою створення купівельної спроможності, зокрема банківськими* та іншими фінансово-кредитними установами, а засоби кредитної політики мають виступати як стимулюючими, так і стримуючими інструментами впливу на циклічний рух та економічний розвиток. Це питання варто розглядати не лише в контексті створення, але й вивільнення, виведення,

---

* Й. Шумпетер розглядає банкірів як явище розвитку в умовах ринкової економіки, оскільки усі резервні фонди та заощадження зосереджуються в банках, попит на вільну купівельну спроможність (тимчасово вільні фінансові ресурси) задовольняється банківськими установами, як суб'єктів, спроможних створити можливість для втілення нових комбінацій, крім випадків "...коли соціальним процесом не керує центральний орган влади". Враховуючи роль центральних органів в управлінні країною, можливість застосування адміністративних та фінансових методів впливу на економічну діяльність її суб'єктів, можна виокремлювати стимулюючий та обмежуючий (дестимулюючий) їх вплив на процес економічного розвитку.

накопичення та ефективного використання в цілому фінансових активів, здатних забезпечити інноваційний розвиток.

Кредит розглядається Й. Шумпетером як такий, що сприяє промислому розвитку і в контексті нормального ("...створює вимоги на соціальний дивіденд, який представляє і... засвідчує надані послуги та поставлені товари"), аномального ("створює вимоги на соціальний продукт, але через відсутність його матеріального забезпечення у минулому, його можна назвати таким, що засвідчує очікування майбутніх послуг чи ще не вироблених товарів", робочого (поточного) кредиту ("...на функціонування бізнесу в економічному кругообігу") [12, с. 107–109] та споживчого кредиту. Останні два визначаються вченим як технічний обмінний засіб і не розглядаються як джерело розвитку. На сучасному етапі вже можна стверджувати про формування та вплив кумулятивного ефекту кредиту, що в свою чергу потребує врахування при розробці та реалізації фінансово-кредитної політики держави.

Джерелом формування ресурсів для забезпечення розвитку також є ринок капіталів як грошовий ринок, у складі якого Й. Шумпетер виділяє ринок кредитних платіжних карток, ринок банківських кредитів, та акцентує увагу на тому, що поза розглядом залишаються питання платіжного балансу, ринку золота тощо. Головною функцією грошового ринку ним визначена торгівля кредитом з метою фінансування розвитку. До обмежуючих чинників, що впливають на наслідки введення нових вартостей, він відносить: потреби у формуванні резервів центрального банку, що має діяти як резерв та гальмівний механізм для банківських установ, стабільність курсу національної валюти і наявність законодавчих обмежень щодо регулювання кредитних відносин та використання кредитних інструментів.

Дискусійними є положення економічної теорії розвитку Й. Шумпетера щодо:

- відсутності прямої економічної відповідальності інноватора за невдачу свого підприємства. Використання залучених та (чи) запозичених коштів у діяльності підприємства юридично оформлюється різного роду зобов'язаннями, які в свою чергу визначають різного роду економічні зобов'язання підприємця;

- звуження ринку капіталів до сфери грошового ринку або їх ототожнення.

Таким чином, можна вважати, що фінансовий потенціал відображає наявність умов для розширеного відтворення економіки країни в цілому та окремого суб'єкта. ФП доцільно також розглядати як економічну, вартісну категорію та з точок зору цілей і завдань, етапу економічного циклу, рівня функціонування господарюючого суб'єкта.

Фінансовий потенціал як вартісна категорія дозволяє виміряти в абсолютних обсягах та визначити у відносних показниках наявні фінансові активи економічних суб'єктів, змодельовати їх потенційні

можливості до його нарощування та реалізації у майбутньому. Формування та використання ФП пов'язано із створенням та перерозподілом фінансових ресурсів та інших фондоутворюючих складових, що в більш загальному вигляді формують фінансові активи.

Фінансовий потенціал є системою, результатом та індикатором економічної діяльності як окремих суб'єктів, так і держави в цілому, що опосередковує фінансові відносини, пов'язані з отриманням та використанням доходів, прибутків, здійсненням витрат, формуванням та використанням бюджетних фондів, здійсненням та отриманням податкових платежів, відрахувань, виплат, функціонуванням цільових фондів грошових коштів, проведенням дивідендної, амортизаційної, процентної, кредитної політик тощо.

Передумовами для формування та ефективного використання ФП виступають як матеріальні, інтелектуальні, так і виробничі ресурси. Не менш важливі наявність досконалої, узгодженої нормативно-правової бази, що регламентує питання у цій сфері, та створення ефективного фінансового механізму, який би враховував сучасні реалії, світові надбання та пріоритети національного розвитку.

Фінансовий потенціал реалізується за умов як статичної, так і динамічної економічної системи відповідно до циклічності економіки. На різних етапах економічного циклу, під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників, залежно від рівня функціонування економічного суб'єкта та його зв'язку із суспільним виробництвом ФП може створювати передумови і відповідно розглядатися як умова (засади) для забезпечення рівноваги, подолання негативного впливу чинників та змін внутрішнього й зовнішнього середовища, стабілізації чи забезпечення рівноваги економіки, формування відновлювальних процесів та безпосередньо розвитку.

Фінансовий потенціал розвитку варто розглядати: *по-перше*, як сукупність економічних відносин, пов'язаних із забезпеченням реалізації інноваційних фінансово-економічних проектів, інструментів, заходів, що визначають процес суспільного розвитку; *по-друге*, як складову фінансового механізму, пов'язану із регулюванням, стимулюванням та забезпеченням економічного розвитку як економічних суб'єктів, галузей, так і країни в цілому; *по-третє*, як структуровану систему, що формує, забезпечує та визначає взаємозалежність, взаємообумовленість, причинно-наслідкові взаємозв'язки між елементами, рівнями, факторами, критеріями, методами, інструментами та іншими її параметрами.

Національна економіка засвідчує посткризове відновлення та потреби у забезпеченні фінансування діяльності підприємств, установ та організацій, науковців та винахідників, що розробляють, виробляють та реалізують інноваційну продукцію, роботи і послуги. Інноваційна діяльність охоплює напрями: технологічні, процесові, продуктові, маркетингові, організаційні інновації, тому її фінансування визначає діяльність усіх економічних суб'єктів, задіяних у них.

Обсяги фінансування інноваційної діяльності в Україні упродовж 2000–2012 рр. зростають з 1757.1 млн грн до 11480.6 млн грн, тобто в 6.5 раза [15]. Основними джерелами фінансування економічного розвитку є власні кошти підприємств та кредитні ресурси. Частка власних коштів у структурі фінансування за зазначений період скоротилася з 79.6 % до 63.9 % у 2012 р., але в абсолютних розмірах обсяги фінансування з даного джерела зросли на 5936.5 млн грн, що в 5.2 раза перевищує фінансування економічного розвитку в 2000 р. Варто звернути увагу на те, що у 2011 р. обсяги фінансування на 249.7 млн грн були більшими, а частка власних коштів у структурі становила 52.9 %, що обумовлено перевищенням загальних обсягів фінансування інноваційної діяльності у 2011 р. порівняно з 2012 р. на 2853.3 млн грн та відповідними структурними здвигами.

Структурні зсуви у фінансуванні інноваційної діяльності відображають також зміни частки іноземних інвесторів у фінансуванні розвитку з 7.6 % (вона посідала друге місце в структурі фінансування 2000 р.) до 8.7 % у 2012 р. (третє місце в структурі фінансування), кредитів з 6.3 % до 21 % відповідно. Абсолютні обсяги кредитного фінансування зросли за зазначений період на 2297.9 млн грн та становили 2407.8 млн грн.

Серед інших джерел фінансування також кошти державного бюджету (2 % від загального обсягу у 2012 р. або 224.3 млн грн), місцевих бюджетів (0.1 % або 17.6 млн грн), вітчизняних інвесторів (1.3 % або 154.5 млн грн), позабюджетних фондів (незначні обсяги близько 0 %), інших джерел [15]. Тобто за даними джерелами фінансування розвитку ми вбачаємо перспективи при застосуванні інноваційних методів та підходів.

Світова спільнота на цьому етапі виділяє три основні стадії розвитку (управління факторами, ефективне управління, інноваційне управління) та два перехідні періоди між ними, що визначають ступінь конкурентоспроможності країни. Від зазначених етапів залежать фактори, що формують особливості та риси економічного розвитку, моделі управління економікою. Економіка України знаходиться на другій стадії економічного розвитку та посідає 73 позицію проти 82-ї у 2011–2012 рр. і має 4.14 бала за семибальною оцінкою [19]. При цьому за складовими: "Основні вимоги" – 79 позиція та 4.35 бала, "Підвищення ефективності" – 65 позиція та 4.11 бала, "Інновації та досконалість факторів" – 79 позиція та 3.43 бала.

Важливим індикатором та метою світової спільноти щодо інноваційного розвитку є забезпечення досягнення частки витрат на його фінансування не менше 3 % ВВП (цей індикатор визначається як інтенсивність R&D), що визначено в стратегії "Європа – 2020" [18]. У 2011 р. показник інтенсивність R&D в ЄС–27 становив 2.03 %, при тому що у Фінляндії – 3.78, Швеції – 3.37 та Данії – 3.09 %. В Україні цей показник

у 2012 р. становив 0.75 %, що перевищувало показники 2011 р. таких країн, як Болгарія, Кіпр, Латвія, Мальта, Румунія, Словенія.

Серед країн СНД Україна (за часткою обсягу виконаних науково-технічних робіт у ВВП) посідає друге місце після Російської Федерації – 1.2 %), при цьому даний показник має тенденцію до скорочення з 0.9 на 0.1 % з 2010 р. по 2012 р.

Аналіз джерел фінансування витрат у зазначений період свідчить: серед 27 країн ЄС підприємницький сектор фінансує 61–62 %, державний сектор – 12–13 %, сектор вищої освіти – 24 %, приватний неприбутковий сектор – 1 %, але в Україні 53–57 % припадає на фінансування підприємницького сектора, 36–40 % – державного сектора, 6–7 % – сектора вищої освіти, 0.9 – 0 % – приватного неприбуткового сектора [19].

Завдання фінансового потенціалу розвитку полягає у забезпеченні формування комплексного механізму створення, залучення та перерозподілу фінансових ресурсів, що дозволяє забезпечити реалізацію інновацій у виробничій, фінансовій, кредитній та інституційній сферах. Це можливе за рахунок використання незадіяного ФП як інструменту фінансування розвитку та удосконалення його механізму в цілому. Актуальним стає питання включення таких джерел фінансування розвитку, як похідні цінних паперів, ресурси страхових компаній та фондів, міжнародних фінансово-кредитних установ та організацій з урахуванням результативності попередньої співпраці та успішно проведених інновацій. У світі фінансуванням інновацій займаються такі інституції: програмні та венчурні фонди, бізнес-ангели, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій, технологічні та наукові парки тощо. В Україні запроваджено різного виду інститути розвитку, але їх діяльність не набула системного характеру, що вказує на потребу активізації.

Визначення можливостей використання незадіяного фінансового потенціалу потребує розробки й реалізації відповідної фінансово-кредитної політики держави, врахування наявності достатніх обсягів фінансово-кредитних ресурсів на ринку, можливостей та здатності швидко залучати необхідні ресурси із застосуванням фінансових інновацій, забезпечення ефективності та результативності залучення й використання його складових.

Висновки. Для формування умов соціально-економічного розвитку країни важливим є не лише розробка виваженої, реалістичної фінансової політики з урахуванням стратегічних пріоритетів, але й забезпечення ефективного управління фінансовим потенціалом розвитку.

Створення умов для відновлювальних процесів або безпосередньо розвитку для забезпечення економічного зростання потребує виокремлення процесу формування та використання фінансового потенціалу розвитку як окремого суб'єкта, так і системи в цілому. Для цього важливо враховувати специфіку управління фінансовим потенціалом відпо-

відно до інноваційного потенціалу, ступеня активізації фінансового потенціалу (за сегментами: поточний потенціал, задіяний потенціал, стратегічний потенціал), за джерелами формування фінансових активів: внутрішні, зовнішні, власні, залучені, запозичені, інші джерела (у т.ч. кошти "трудомих мігрантів").

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Боронос В. Г.* Оцінка ролі фінансового потенціалу регіону в дослідженні стійкості економічного розвитку території / В. Г. Боронос // Вісник СНАУ. — 2011. — № 2 (31). — С. 76–85. — (Серія: "Фінанси і кредит").
2. *Буряченко А. Є.* Фінансовий потенціал регіонального розвитку : монографія / А. Є. Буряченко. — К. : КНЕУ, 2013. — 342 с.
3. *Демчишак Н.* Інвестиційний та фінансовий потенціал в умовах відкритості економіки: специфіка формування та співвідношення / Н. Демчишак // Вісник Львів. ун-ту. — 2009. — Вип. 41. — С. 156–164. — (Серія екон.).
4. *Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України : монографія / М. І. Крупка, Д. В. Демчишак, М. І. Кульчицький.* — Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. — 404 с.
5. *Черкасов В.Е.* Фінансовий потенціал регіона: пути укрепления / В. Е. Черкасов, О. А. Ермакова // Вестн. Поволж. акад. гос. службы. — 2001. — № 1. — С.51–63 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://vestnik.pags.ru/vestnik/archive/text_pdf/1.pdf.
6. *Зенченко С. В.* Формирование и оценка регионального финансового потенциала устойчивого развития экономики территории: теория и методология : автореф. дис. на соискание учен. степени д.э.н. : спец. 08.00.05 " Экон. и упр. нар. хоз.: рег. экон."; 08.00.10 "Фин., ден. обращ. и кред." / С. В. Зенченко, 2009. — 37 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dibase.ru/article/01062009_zenchenkov/2.
7. *Іоненко К. В.* Дослідження факторів формування фінансового потенціалу регіону / К. В. Іоненко // Вісн. Полтав. нац. техн. ун-ту. — 2005. — № 4 (7). — С. 80–84.
8. *Кириленко О. П.* Місцеві фінанси : підручник / О. П. Кириленко. — К. : Знання, 2007. — 677 с.
9. *Клименко Т. В.* Фінансовий потенціал розвитку регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н. : спец. 08.00.08 " Гроші, фінанси і кредит" / Т. В. Клименко. — Чернігів, 2014. — 21 с.
10. *Коломиец А. Л.* О соотношении финансового и налогового потенциала в региональном разрезе / А. Л. Коломиец, А. М. Новикова // Налоговый вестн. — 2000. — № 3. — С. 6–9.
11. *Сабитова Н. М.* О понятии финансового потенциала региона и методология его оценки / Н. М. Сабитова // Финансы. — 2003. — № 2. — С. 63–65.
12. *Шумпетер Й. А.* Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту та економічного циклу / Й. А. Шумпетер ; пер. з англ. В. Старка. — К. : Києво- Могилян. акад., 2011. — 242 с.
13. *Шумська С. С.* Фінансовий потенціал України: методологія визначення та оцінки // Фінанси України. — 2007. — № 5. — С. 55–64.

14. *Запатріна І. В.* Бюджетний механізм економічного зростання / І. В. Запатріна. — К. : Ін-т нац.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
15. *Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 р.* / Держ. служба стат. України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
16. *Федонін О. С.* Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник / О. С. Федонін, І. М. Репіна, О. І. Олексюк. — К. : КНЕУ, 2003. — 316 с.
17. *The Global Competitiveness Report 2012 – 2013* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf.
18. *Стратегія "Європа — 2020"* // Євробюлетень. — 2010. — № 4 (квітень) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eurobulletin/eurobullet_04_2010_uk.pdf.
19. *Інноваційна діяльність промислових підприємств у 2013 році* / Держ. служба стат. України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2014.

Kucher G. Financial potential of economic development: theoretical aspect.

Background. *The article is devoted to the vital issue of the financial potential of development and is based on a generalization of works of national and international scientists, including the theory of economic development by J. A. Schumpeter on the specific characteristics of the development in a cyclical economy, identifying conditions, factors and objectives of the potential financial development.*

Review of scientific sources *on this problem indicates that different approaches (to resource, targets, systemic-functional questions and factors) to the interpretation of the term "financial potential" that affected the perception for its nature, role and structuring components by the scientific community. The question of the potential financial development is often studied, but without taking into consideration the essential differences between the terms of growth, development and dynamic process. All mentioned above allows distinguishing the differences, conditions of formation and effective use, sales peculiarities and objectives of the financial potential development, according to the formulated **purpose** of the study.*

Results. *Financial support for effective state regulation of economic development need development and implementation of prudent policies in the financial and credit sector in line with long-term goals of the state and subject to the financial potential of the country as a whole, individual entities and capability of its capacity.*

At various stages of the economic cycle, the financial potential can create preconditions and therefore can be seen as condition (foundations) to ensure balance, overcoming the negative impact of factors and changes of the internal and external environment, stabilization or ensuring equilibrium of the economy, formation processes or direct development.

Conclusion. *For the formation of social-economic development of the country, it is important to ensure effective management for potential's financial development. Creation of conditions for reduction processes or directly development are to needs differentiate the formation process and the financial potential of development as an individual subject and the whole country for implementing innovations for production, financial, credit and institutional spheres.*

Keywords: *development, innovation, cyclical economy, equilibrium, crisis, financial resources, credit, potential financial of development.*

REFERENCES

1. *Boronos V. G.* Ocinka roli finansovogo potencialu regionu v doslidzhenni stijkosti ekonomichnogo rozvytku terytorii' / V. G. Boronos // *Visnyk SNAU*. — 2011. — № 2 (31). — S. 76–85. — (Serija: "Finansy i kredyt").
2. *Burjachenko A. Je.* Finansovyj potencial regional'nogo rozvytku : monografija / A. Je. Burjachenko. — K. : KNEU, 2013. — 342 s.
3. *Demchysyak N.* Investycijnyj ta finansovyj potencial v umovah vidkrytosti ekonomiky: specyfika formuvannja ta spivvidnoshennja / N. Demchysyak // *Visnyk L'viv. un-tu*. — 2009. — Vyp. 41. — S. 156–164. — (Serija ekon.).
4. *Formuvannja finansovogo potencialu investycijnoi' dijal'nosti v ekonomici Ukrai'ny* : monografija / M. I. Krupka, D. V. Demchysyak, M. I. Kul'chyc'kyj. — L. : LNU im. Ivana Franka, 2011. — 404 s.
5. *Cherkasov V.E.* Finansovyj potencial regiona: puti ukreplenija / V. E. Cherkasov, O. A. Ermakova // *Vestn. Povolzh. akad. gos. sluzhby*. — 2001. — № 1. — S.51–63 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://vestnik.pags.ru/vestnik/archive/text_pdf/1.pdf.
6. *Zenchenko S. V.* Formyrovanye y ocenka regional'nogo fynansovogo potencyala ustojchyvogo rozvytja ekonomiky terrytoryy: teoryja y metodologija : avtoref. dys. na soyskanye uchen. stepeny d.ə.n. : spec. 08.00.05 " Ėkon. y upr. nar. hoz.: reg. əkon."; 08.00.10 "Fyn., den. obrashh. y kred." / S. V. Zenchenko, 2009. — 37 s. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://dibase.ru/article/01062009_zenchenkosv/2.
7. *Ionenko K. V.* Doslidzhennja faktoriv formuvannja finansovogo potencialu regionu / K. V. Ionenko // *Visn. Poltav. nac. tehn. un-tu*. — 2005. — № 4 (7). — S. 80–84.
8. *Kyrylenko O. P.* Miscevi finansy : pidruchnyk / O. P. Kyrylenko. — K. : Znannja, 2007. — 677 s.
9. *Klymenko T. V.* Finansovyj potencial rozvytku regionu : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja k.e.n. : spec. 08.00.08 " Groshi, finansy i kredyt" / T. V. Klymenko. — Chernigiv, 2014. — 21 s.
10. *Kolomic A. L.* O sootnoshenii finansovogo i nalogovogo potenciala v regional'nom razreze / A. L. Kolomic, A. M. Novikova // *Nalogovyj vestn.* — 2000. — № 3. — S. 6–9.
11. *Sabitova N. M.* O ponjatii finansovogo potenciala regiona i metodologija ego ocenki / N. M. Sabitova // *Finansy*. — 2003. — № 2. — S. 63–65.
12. *Shumpeter J. A.* Teorija ekonomichnogo rozvytku. Doslidzhennja prybutkiv, kapitalu, kredytu ta ekonomichnogo cyklu / J. A. Shumpeter ; per. z angl. V. Starka. — K. : Kyjevo-Mogyljan. akad., 2011. — 242 s.
13. *Shums'ka S. S.* Finansovyj potencial Ukrai'ny: metodologija vyznachennja ta ocinky // *Finansy Ukrai'ny*. — 2007. — № 5. — S. 55–64.
14. *Zapatrina I. V.* Bjudzhetnyj mehanizm ekonomichnogo zrostannja / I. V. Zapatrina. — K. : In-t nac.-ekon. strategij, 2007. — 528 s.
15. *Naukova ta innovacijna dijal'nist' v Ukrai'ni u 2012 r.* / Derzh. sluzhba stat. Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : www.ukrstat.gov.ua.
16. *Fedonin O. S.* Potencial pidpryjemstva: formuvannja ta ocinka : navch. posibnyk / O. S. Fedonin, I. M. Rjepina, O. I. Oleksjuk. — K. : KNEU, 2003. — 316 s.
17. *The Global Competitiveness Report 2012 – 2013* [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitiveness_Report_2012-13.pdf.
18. *Strategija " Jevropa — 2020" // Jevrobjuleten'*. — 2010. — № 4 (kviten') [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/eurobulletin/eurobulet_04_2010_uk.pdf.
19. *Innovacijna dijal'nist' promyslovyh pidpryjemstv u 2013 roci* / Derzh. sluzhba stat. Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : www.ukrstat.gov.ua.

УДК 339.73:336.144

КОЛОСОВА Вікторія, к. е. н., начальник управління співробітництва з міжнародними організаціями Міністерства фінансів України

КРЕДИТИ МІЖНАРОДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУЦІЙ У СИСТЕМІ БЮДЖЕТНОГО ПЛАНУВАННЯ

Розкрито інституційні засади кредитування міжнародними фінансовими інституціями інвестиційних програм в Україні. Визначено основні напрями співпраці України з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку. Здійснено аналіз реалізації проектів у соціальному, фінансовому секторах, енергетичному, дорожньо-транспортному, агропромисловому комплексах, муніципальній інфраструктурі.

Ключові слова: міжнародні фінансові інституції, кредитні ресурси, інвестиційні програми, бюджетне планування.

Колосова В. Кредиты международных финансовых институций в системе бюджетного планирования. Раскрыты институциональные основы кредитования международными финансовыми институциями инвестиционных программ в Украине. Определены основные направления сотрудничества Украины с Международным валютным фондом, Мировым банком, Европейским банком реконструкции и развития. Осуществлен анализ реализации проектов в социальном, финансовом секторе, энергетическом, дорожно-транспортном, агропромышленном комплексе, муниципальной инфраструктуре.

Ключевые слова: международные финансовые институции, кредитные ресурсы, инвестиционные программы, бюджетное планирование.

Постановка проблеми. Інвестиційні проекти – важлива складова економічного зростання та розвитку суспільства. Через обмеженість бюджетних коштів держава зацікавлена у використанні альтернативних джерел фінансування, у тому числі запозичень міжнародних фінансових інституцій. Україна, починаючи з 1992 р., співпрацює з багатьма міжнародними фінансовими організаціями (МФО), є членом Міжнародного валютного фонду та Світового банку. На законодавчому рівні участь України в МВФ та організаціях групи Світового банку забезпечується Законом України "Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій" від 03.06.1992 № 2404–ХІІ. Відповідно до п. 1 Указу Президента України "Про забезпечення представництва України в радах керуючих Міжнародного

валютного фонду та Світового банку" від 19.12.2005 № 1809/2005 міністр фінансів є заступником Керуючого від України – членом ради керуючих Міжнародного валютного фонду [1–3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень у сфері міжнародних фінансових відносин праці Д. Лук'яненка [4], А. Мазаракі [5], О. Мозгового [6], А. Філіпенка [7]. Питанням бюджетного планування та його впливу на соціально-економічний розвиток країни присвячено праці О. Василика [8], І. Запатріної [9], Л. Лисяк [10], І. Луніної [11], І. Лютого [12], Г. П'ятаченка [13], В. Федосова, С. Юрія [14], І. Чугунова [15; 16].

Метою статті є розкриття основних засад розвитку співробітництва України з міжнародними фінансовими інституціями та особливостей кредитування відповідних інвестиційних програм в Україні у системі бюджетного планування.

Результати дослідження. За роки співробітництва Світовий банк затвердив для України 48 позик загальним обсягом 7.5 млрд дол. США, з яких станом на 31.12.2013 Україна отримала 5.7 млрд дол. США. Нині на стадії реалізації перебуває 12 проектів, спрямованих на підтримку реформ у соціальному, фінансовому, енергетичному, транспортному та державному секторах, в агропромисловому комплексі та муніципальній інфраструктурі, зокрема "Модернізація державних фінансів", "Розвиток міської інфраструктури", "Реабілітація гідроелектростанцій" та "Додаткове фінансування проекту реабілітації гідроелектростанцій", "Передача електроенергії", "Проект з енергоефективності", "Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень" та "Додаткове фінансування проекту "Розвиток системи державної статистики для моніторингу соціально-економічних перетворень", "Покращення автомобільних доріг та безпеки руху" та "Другий проект покращення автомобільних доріг та безпеки руху", "Додаткове фінансування Другого проекту розвитку експорту".

У 2013 р. завершено реалізацію проекту "Вдосконалення системи соціальної допомоги" та проекту "Видача державних актів на право власності на землю в сільській місцевості та розвиток системи кадастру". Спільно зі Світовим банком опрацьовується можливість підготовки двох проектів у комунальному секторі обсягом до 300 млн дол. США кожний. Так, "Проект з енергоефективності у секторі централізованого теплопостачання" спрямований на підвищення ефективності використання енергії вибраних українських підприємств централізованого теплопостачання та поліпшення якості їх послуг. Метою "Проекту з розвитку міської інфраструктури" є покращення послуг водопостачання в окремих пріоритетних регіонах шляхом модернізації, реконструкції та заміни існуючих систем водопостачання та водовідведення. Готується "Проект з модернізації системи соціальної підтримки населення України", який передбачає підвищення ефективності соціальної допомоги та системи

соціальних послуг в Україні для малозабезпечених сімей, підтримку поступової деінституалізації послуг по догляду за дітьми та зміцнення адміністрування надання як соціальної допомоги, так і соціальних послуг. Орієнтовний обсяг залучення позики – до 300 млн дол. США.

Відповідно до Указу Президента України "Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку" від 14.07.1992 № 379/92 у серпні 1992 р. Україна підписала статутні документи Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) та прийняла відповідні умови та обов'язки члена цієї міжнародної фінансової інституції, завдяки чому набула статусу країни-члена ЄБРР.

Європейський банк реконструкції та розвитку надає вагому підтримку економічним реформам, що здійснюються в країні. Станом на 31.12.2013 портфель ЄБРР в Україні нараховує 337 проектів із загальним обсягом фінансування понад 8.63 млрд євро. За період співпраці з ЄБРР (1993–2013 рр.) у державному секторі економіки України за рахунок залучених державою або під державні гарантії на реалізацію проектів коштів ЄБРР укладено угоди на загальну суму 674.94 млн дол. США та 1 487.35 млн євро (в рамках 22 проектів), з яких станом на 31.12.2013 використано 606.75 млн дол. США та 663.73 млн євро.

Основними спільними з ЄБРР проектами розвитку, що на сьогодні реалізуються в державному секторі економіки України, є такі: "Добудова 2-го енергоблоку Хмельницької АЕС і 4-го енергоблоку Рівненської АЕС"; "Впровадження швидкісного руху пасажирських поїздів на залізницях України"; "Будівництво повітряної лінії 750 кВ Рівненська АЕС – Київська"; "Покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на підходах до Києва"; "Будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька АЕС – Каховська"; "Реабілітація Укргідроенерго". На різних стадіях підготовки та ініціювання знаходяться такі спільні проекти розвитку: "Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровську"; "Реалізація зведеної програми підвищення безпеки АЕС України"; "Модернізація та реконструкція магістрального газопроводу Уренгой–Помари–Ужгород"; "Будівництво повітряної лінії 330 кВ Новоодеська – Арциз".

З метою залучення додаткових кредитних ресурсів в економіку України проведено переговори про започаткування фінансового співробітництва з Європейським інвестиційним банком та Північним інвестиційним банком. Рамкова угода між Україною та Європейським інвестиційним банком, що підписана 14.06.2005 та ратифікована Верховною Радою України 07.02.2006, набула чинності 08.04.2006 .

Верховною Радою України 04.11.2010 прийнято Закон України "Про ратифікацію Договору між Україною та Європейським інвестиційним банком про співробітництво та діяльність Постійного представництва ЄІБ в Україні" [17]. В Україні реалізуються проекти ЄІБ у таких галузях, як транспорт, телекомунікації, енергетична інфраструктура,

захист довкілля. Станом на 31.12.2013 у державному секторі України портфель Європейського інвестиційного банку нараховує 6 проектів із загальним обсягом фінансування близько 1190.54 млн євро. Зазначені кошти залучені на реалізацію таких спільних проектів: "Ремонт автомобільної дороги Київ–Чоп" (200 млн євро), "Будівництво повітряної лінії 750 кВ у Рівненська АЕС – Київська" (150 млн євро), "Розвиток системи водопостачання та водовідведення в м. Миколаєві" (15.54 млн євро), "Будівництво повітряної лінії 750 кВ Запорізька АЕС – Каховська" (175 млн євро), "Покращення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг на підходах до Києва" (450 млн євро), "Реабілітація Укр-гідроенерго" (200 млн євро). На стадії підготовки два проекти: "Завершення будівництва метрополітену у м. Дніпропетровськ" (152 млн євро) та "Будівництво Бескидського залізничного тунелю (Україна)" (55 млн євро).

Німецька Кредитна Установа для Відбудови (далі – KfW) діє в Україні на підставі міжнародних договорів між Кабінетом Міністрів України та Урядом ФРН про фінансове співробітництво. Відповідно до положень міжурядових угод з Урядом ФРН та угод з KfW за спільними проектами Кабінет Міністрів України представлений Міністерством фінансів України. На сьогодні в Україні реалізуються 3 спільні з KfW проекти: "Програма з рефінансування заходів підтримки системи кредитування у сільській місцевості" на загальну суму 9 млн євро (з них сума позики – 7 млн євро, сума гранту – 2 млн євро), "Підвищення ефективності передачі електроенергії (Модернізація підстанцій)" на загальну суму 80.65 млн євро, сума позики за яким становить 65.5 млн євро та супроводжувального гранту Довірчого фонду Інвестиційного інструменту сусідства ЄС (EU Neighbourhood Investment Facility Trust Fund) на супроводжувальні заходи – 1.8 млн євро, "Підтримка малих і середніх підприємств" на загальну суму 12 млн євро (з них сума позики – 10 млн євро, сума гранту – 2 млн євро).

Бюджетним кодексом України [18] (далі – БКУ) регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів та розгляду звітів про їх виконання, а також контролю за виконанням Державного бюджету України та місцевих бюджетів. Пункт 37 ч. 1 ст. 2 БКУ встановлює, що кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, належать до надходжень бюджету. Відповідно до ст. 7 БКУ одним із принципів бюджетної системи є принцип повноти, який передбачає, що до складу бюджетів включаються всі надходження та витрати, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування. Ст. 13 БКУ визначено, що складовими частинами бюджету є загальний і спеціальний фонди. Згідно з ч. 3 вказаної статті складовою спеціального фонду Державного бюджету є видатки бюджету, що здійснюються за рахунок конкретно визначених

надходжень спеціального фонду бюджету (у тому числі власних надходжень бюджетних установ). Також цією статтею передбачено, що розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається БКУ та законом про Державний бюджет України.

Відповідно до ст. 12 Закону України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" (далі – Закон) та п. 1 ч. 3 ст. 15 БКУ джерелами формування спеціального фонду державного бюджету у частині фінансування є кредити (позики), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів). У додатку № 2 "Фінансування Державного бюджету України на 2013 рік" до Закону у спеціальному фонді бюджету за кодом доходів 401200 "Зовнішні запозичення" затверджено надходження від запозичень, здійснених від міжнародних фінансових організацій, іноземних організацій з метою їх подальшого рекредитування або надання трансфертів для впровадження проектів розвитку. Згідно з п. 1 ч. 4 ст. 30 БКУ кошти спеціального фонду державного бюджету, отримані за рахунок джерел, визначених п. 1 ч. 3 ст. 15 Кодексу, спрямовуються лише на реалізацію інвестиційних програм (проектів), у тому числі шляхом рекредитування або надання трансфертів. Ст. 2 Закону затверджено бюджетні призначення головним розпорядникам коштів Державного бюджету України на 2013 р. за відповідальними виконавцями за бюджетними програмами, розподіл видатків на централізовані заходи між адміністративно-територіальними одиницями, розподіл видатків на здійснення правосуддя за місцевими та апеляційними судами згідно з додатками № 3– 5 і № 8 до Закону [19].

Здійснення фінансування з державного бюджету за рахунок залучених коштів на реалізацію інвестиційних проектів відображається за спеціальним фондом державного бюджету за головними розпорядниками бюджетних коштів і кодами програмної класифікації видатків та кредитування у додатку № 3 до Закону – "Розподіл видатків Державного бюджету України на 2013 рік" [19].

Надання кредитів з державного бюджету на реалізацію інвестиційних проектів за рахунок залучених державою на ці потреби позик відображається за спеціальним фондом державного бюджету за головними розпорядниками бюджетних коштів і кодами програмної класифікації видатків та кредитування у додатку № 4 до Закону України "Повернення кредитів до Державного бюджету України та розподіл надання кредитів з Державного бюджету України в 2013 році".

У додатку № 4 до Закону затверджено надання кредитів за рахунок залучень державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації низки спільних з Міжнародним банком реконструкції та розвитку, Європейським інвестиційним банком та Європейським банком реконструкції та розвитку інвестиційних проектів, спрямованих здебільшого на розвиток інфраструктурних об'єктів і мереж [19].

Бюджетним кодексом України (ст. 40) встановлено, що законом про державний бюджет України визначається перелік кредитів, що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм, із зазначенням кредиторів, загальних обсягів кредитів та обсягів їх залучення у відповідному бюджетному періоді за бюджетними програмами. Ст. 4 Закону затверджено перелік кредитів (позик), що залучаються державою до спеціального фонду Державного бюджету України у 2013 р. від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів) згідно з додатком № 9 до Закону. Тобто у зазначеному додатку відображаються ті ж позики, які затверджені додатками № 3 – 4 до Закону, але з розширеною інформацією про них.

Загалом у Державному бюджеті України на 2013 р. затверджені видатки на реалізацію проектів економічного і соціального розвитку за рахунок коштів, залучених від зовнішніх позичальників у сумі 6 128 млн грн, з них від: МБРР – 3 108 млн грн; ЄБРР – 1 622 млн грн; СІБ – 1 334 млн грн; KfW – 63 млн грн.

За умовами фінансових угод позичальником коштів кредитів, залучених від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів), є Україна, яка взяла зобов'язання рекредитувати залучені кошти виконавцям проектів на умовах субкредитних договорів для їх фінансування. Частиною 5 ст. 17 Бюджетного кодексу встановлено, що суб'єкти господарювання, щодо яких приймається рішення про надання кредитів (позик), залучених державою (територіальною громадою міста), або державних (місцевих) гарантій, зобов'язані надати майнове або інше забезпечення виконання зобов'язань та сплатити до Державного бюджету України (відповідного місцевого бюджету) плату за їх отримання у розмірі, встановленому Кабінетом Міністрів України (міською радою), якщо інше не передбачено законом про Державний бюджет України. Протягом терміну реалізації проектів бенефіціари сплачують до загального фонду державного бюджету плату за надання кредиту та відсотки за користування коштами кредиту. Надходження зазначених платежів у 2013 р. заплановані у додатку № 1 до Закону за кодом доходів 24110100 "Плата за надання гарантій та позик, отриманих за рахунок коштів, залучених державою та/або під державні гарантії" та 24110200 "Плата за користування позиками, наданими за рахунок коштів, залучених державою". Повернення кредитів заплановане за кодом доходів "Повернення позик, наданих для фінансування проектів розвитку за рахунок коштів, залучених державою" 3511630 та затверджене у додатку № 4 до Закону [19].

Співпраця України з МВФ на рівні реалізації спільних програм економічного розвитку в Україні розпочалася з жовтня 1994 р. Відтоді

Україна отримувала кредитні ресурси від МВФ за такими програмами: механізм фінансування системних перетворень (STF), або системна трансформаційна позика; кредити підтримки "стенд-бай" (SBA); механізм розширеного фінансування (EFF).

Продовження співробітництва з МВФ необхідне для збереження іміджу та забезпечення кредитного рейтингу України на світових фінансових ринках, продуктивних відносин з іншими міжнародними фінансовими організаціями, зокрема Світовим банком та Європейським банком реконструкції та розвитку. Співпраця України з Міжнародним валютним фондом за програмою "Стенд-бай" (2008–2012 рр.) є позитивним сигналом суб'єктам ринку, що свідчить про довіру до України з боку впливової міжнародної організації. Це сприяло зниженню негативних очікувань щодо розвитку економічної ситуації з боку іноземних інвесторів та поверненню довіри до українських банків і корпорацій на світових фінансових ринках. Отримання коштів за траншами МВФ регулюється Меморандумом про економічну та фінансову політику та Технічним меморандумом. Відповідно до статей угоди МВФ кошти за програмою "Стенд-бай" зараховуються на рахунок Національного банку України для підтримки золотовалютних резервів країни, а також до загального фонду державного бюджету на покриття дефіциту бюджету. Закон України про Державний бюджет не визначає цільового характеру надходжень загального фонду держбюджету, тому цільове планування подальшого використання коштів МВФ у державному бюджеті не здійснюється. Кошти програмних системних позик Світового банку були зараховані до загального фонду державного бюджету. У додатку № 2 "Фінансування Державного бюджету України на 2013 рік" до Закону України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" за загальним фондом бюджету за кодом доходів 401200 "Зовнішні запозичення" затверджені надходження від запозичень, що можуть бути здійснені від міжнародних фінансових організацій, іноземних організацій з метою покриття дефіциту бюджету. Кошти загального фонду державного бюджету є знеособленими. Використання коштів, що надходять шляхом державних запозичень до загального фонду державного бюджету, як і інших коштів, що надходять до загального фонду державного бюджету (доходи, трансферти тощо), проводиться за бюджетними програмами, визначеними законом України про державний бюджет на відповідний рік, згідно з наказом Державного казначейства України від 25.05.2004 № 89. Членство України у Міжнародному валютному фонді, групі Світового банку, Європейському банку реконструкції та розвитку, Чорноморському банку торгівлі і розвитку передбачає виконання країною-членом фінансових зобов'язань перед організаціями (сплату членських внесків). Відповідно до Статутних документів міжнародних фінансових організацій відносини з країною-позичальником здійснюються виключно через Міністерство фінансів.

Відповідно до кредитних угод, укладених між Україною та зазначеними МФО, Міністерство фінансів України є представником Позичальника (України). Тобто Міністерство фінансів України відіграє головну роль у співробітництві України з міжнародними фінансовими організаціями як фінансовий агент, так як організація, що є отримувачем кредитних коштів і гарантом їх повернення.

Починаючи з 1992 р., законами про держбюджет на відповідні роки Міністерству фінансів України як головному розпоряднику бюджетних коштів за рахунок коштів загального фонду держбюджету затверджуються бюджетні призначення на сплату членських внесків до статутних капіталів міжнародних фінансових організацій, членами яких є Україна, за КПКВК 3501140 "Внески до міжнародних організацій". У Законі України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" видатки на сплату членських внесків до міжнародних фінансових організацій за рахунок коштів загального фонду державного бюджету затверджено в сумі 47 734.3 тис. грн. Невиконання Україною своїх зобов'язань, визначених статтями угод міжнародних фінансових організацій в частині сплати членських внесків, може призвести до припинення кредитування України, за найгіршим сценарієм може бути призупинене членство України у зазначених організаціях, що передбачає дострокове повернення усіх наданих кредитів. За головування Швеції у Європейському Союзі (01.07.2009–01.01.2010) одним з пріоритетів визначено реалізацію Ініціативи Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля (далі – Ініціатива), мета якої полягає у реалізації проектів підвищення рівня енергоефективності у сфері комунального опалення, охорони навколишнього середовища, зокрема, управління відходами та використання поновлювальних та альтернативних джерел енергії. За результатами проведеної роботи 24.02.2011 між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку, який визначено розпорядником Фонду Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля (далі – Фонд), що акумулюватиме кошти донорів, укладено Угоду про внесок між Україною та ЄБРР щодо участі України у Фонді. Підписанням цього договору, крім іншого, Україна взяла на себе зобов'язання щодо забезпечення щорічного внеску в еквіваленті 2 млн євро протягом 5 років.

Закон України № 3598-VI "Про ратифікацію Угоди про внесок між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку стосовно участі України у Фонді Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля", прийнятий 06.07.2011, набув чинності 22 серпня 2011 р. [20].

Законами України про Державний бюджет України на 2011–2013 роки за бюджетною програмою головного розпорядника – Міністерства фінансів України – "Підтримка реалізації Ініціативи з енергетичної ефективності і навколишнього середовища у Східній Європі" 3501410

затверджувався обсяг коштів, необхідний для сплати внеску у повному обсязі. Наразі сума сплаченого щорічного внеску України до Фонду становить 6 млн євро.

Участь України у вказаній організації спрямована на збільшення кількості проектів, що впроваджуються в державі з метою підвищення рівня енергоефективності у сфері комунального опалення, а також проектів, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, зокрема, управлінням відходами та використанням поновлювальних й альтернативних джерел енергії, великою мірою за рахунок кредитних та грантових коштів Фонду.

Статтею 6 Закону України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" встановлено, що у 2013 р. державні гарантії можуть надаватися в обсязі до 50 млрд грн, у тому числі: за рішенням Кабінету Міністрів України для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єктів господарювання – резидентів України державного сектора економіки для кредитування проектів інвестиційного характеру на об'єктах, що мають загальнодержавне значення [19]. Проекти, що реалізуються за рахунок коштів, залучених під державні гарантії, у дохідній і видатковій частинах Державного бюджету України на відповідний період не планувалися.

Водночас умови надання державних гарантій встановлено Кабінетом Міністрів України. Підготовка та реалізація проектів, що реалізуються за рахунок коштів, залучених під державні гарантії від міжнародних фінансових організацій, регламентуються Порядком ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26.02.2008 № 1027 [21]. Постановою "Про затвердження Порядку надання місцевих гарантій" від 14.05.2012 № 541 регламентовано порядок надання місцевих гарантій. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2013 р. № 404 "Деякі питання здійснення головними розпорядниками бюджетних коштів капітальних видатків понад обсяги встановлених бюджетних призначень" утворено Фінансово-кредитну раду з відбору проектів, для реалізації яких залучаються кошти під державні гарантії та затверджено Положення про неї. Цією ж постановою затверджено Порядок залучення у 2013 р. коштів під державні гарантії головними розпорядниками бюджетних коштів для здійснення капітальних видатків понад обсяги встановлених бюджетних призначень та повернення таких коштів; Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для обслуговування та погашення зобов'язань за залученими під державні гарантії коштами для здійснення розпорядниками бюджетних коштів капітальних видатків [22].

Орієнтовний перелік проектів на наступний бюджетний період за проектами, що фінансуються під державні гарантії міжнародними фі-

нансовими організаціями, надається у вигляді інформаційних матеріалів до проектів законів України про Державний бюджет України на відповідний період і розміщується на інформаційному ресурсі Верховної Ради України.

Відповідно до ч. 5 ст. 17 Бюджетного кодексу протягом реалізації проектів суб'єкти господарювання, щодо яких приймається рішення про надання гарантій, сплачують до загального фонду Державного бюджету України плату за їх отримання у розмірі, встановленому Кабінетом Міністрів України. Надходження зазначених платежів у 2013 р. заплановані в додатку № 1 до Закону за кодом доходів 24110100 "Плата за надання гарантій та позик, отриманих за рахунок коштів, залучених державою та/або під державні гарантії". Ст. 6 Закону визначена норма, відповідно до якої головні розпорядники бюджетних коштів, за рішенням Кабінету Міністрів України, можуть звільнитися від зобов'язання надавати майнове або інше забезпечення виконання зобов'язань за державними гарантіями та вносити плату за надання державних гарантій. Статтею 16 Бюджетного кодексу встановлена обов'язкова вимога щодо здійснення залучення позик та кредитів виключно в межах, визначених законом про Державний бюджет України. Кошти для реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів, залучених державою на підставі міжнародних договорів, витрати на обслуговування та погашення таких кредитів передбачаються Законом про Державний бюджет України протягом усього строку дії кредитних договорів.

Висновки. Системні позики, які надаються Україні міжнародними інституціями, спрямовуються на реформування певних секторів економіки траншами до державного бюджету і використовуються на фінансування дефіциту бюджету та підтримку платіжного балансу. Положеннями Бюджетного кодексу України визначено, що отримання державою, її органами та бюджетними установами коштів для реалізації інвестиційних проектів, залучених державою або під державні гарантії від міжнародних фінансових організацій, іноземних держав і банків, та їх використання має відображатись у державному бюджеті. Кредити (позики), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів), відповідно до Бюджетного кодексу України є джерелами формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині фінансування. Видатки на впровадження проектів за рахунок залучених державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів) відображаються за кодами програмної класифікації видатків та кредитування бюджету, які застосовуються при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом. Таким чином, існуюча система дозволяє повною мірою відобразити в державному бюджеті запозичення від міжнародних фінансових організацій, які використовуються як джерела фінансування економіки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України "Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій" від 03.06.1992 №2404-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Указ Президента України "Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку" від 14 лип. 1992 р. №379/92 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Указ Президента України "Про забезпечення представництва України в радах керуючих Міжнародного валютного фонду та Світового банку" від 19 груд. 2005 р. №1809/2005 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. *Міжнародна економіка* / за ред. Ю.Г. Козака, Д.Г. Лук'яненка. — К. : Центр учбов. л-ри, 2009. — 560 с.
5. *Мазаракі А. А.* Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобальних викликів : монографія. / А. А. Мазаракі, В. В. Юхименко, Т. М. Мельник ; за ред. В. М. Гейця, А. А. Мазаракі. — у 2 ч. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 389 с.
6. *Мозговий О. М.* Глобальна фінансова криза: теорія і практика подолання наслідків фінансових потрясінь / О. М. Мозговий // Ринок цінних паперів України. — 2008. — № 11–12. — С. 31–36.
7. *Філіпенко А. С.* Теорія міжнародної економічної політики / А. С. Філіпенко. — К. : Академвидав, 2013. — 212 с.
8. *Василик О. Д.* Теорія фінансів / за ред. О. Д. Василика. — К. : ЦНЛ, 2005. — 480 с.
9. *Запатріна І. В.* Бюджетний механізм економічного зростання / І. В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. страт., 2007. — 538 с.
10. *Лисяк Л. В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К. : ДННУ АФУ, 2009. — 600 с.
11. *Луніна І. О.* Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луніна. — К. : Наук. думка, 2006. — 432 с.
12. *Національні фінансові системи в умовах глобалізації* : монографія / за заг. ред. І. О. Лютого. — Івано-Франківськ : Галицька Академія, 2008. — 308 с.
13. *П'ятченко Г. О.* Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003 / Л. В. Кухарець. — К. : НДФІ, 2005. — 784 с.
14. *Теорія фінансів* / за ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. — К. : Центр учбов. л-ри, 2010. — 576 с.
15. *Україна і Європейський банк реконструкції та розвитку* / В. М. Пинзеник, І. Я. Чугунов, В. П. Колосова. — К. : НДФІ, 2008. — 176 с.
16. *Євроінтеграційний розвиток фінансової системи України* / за ред. І. Я. Чугунова. — К. : Акад. фін. упр., 2009. — 471 с.
17. Закон України "Про ратифікацію Договору між Україною та Європейським інвестиційним банком про співробітництво та діяльність Постійного представництва ЄІБ в Україні" від 04.11.2010 № 2673-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
18. Бюджетний кодекс України : за станом на 1 берез. 2013 р. ; текст із змін та допов. — Офіц. вид. — Х. : Право, 2013. — 159 с.

19. Закон України "Про Державний бюджет України на 2013 рік" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
20. Закон України "Про ратифікацію Угоди про внесок між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку стосовно участі України у Фонді Східноєвропейського партнерства з енергоефективності та довкілля" від 06.07.2011 № 3598-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
21. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листоп. 2008 р. № 1027 "Про порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
22. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 трав. 2012р. № 541 "Про затвердження Порядку надання місцевих гарантій" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 26.05.2014.

Kolossova V. International financial institutions lendings in the system of budget planning.

Background. The article investigates the institutional framework of lending investment programs by international financial institutions. Investment projects are an important component of economic growth, the government is interested in the use of alternative sources of financing, including loans from international financial institutions.

Review of scientific sources on selected subject allowed us to determine that in the current conditions main periods of the state and international financial institutions, the nature and importance of international loans and financial assistance to implement structural reforms in the economy have been studied. However, it is important to identify the main areas of cooperation of Ukraine's leading international financial institutions in the medium term, that forms the basis and **purpose** of the study.

Results. A significant achievement of this research is highlighting the process of the country's financial cooperation with the International Monetary Fund, World Bank, European Bank for Reconstruction and Development. The analysis of projects in the social, financial sector, energy, traffic, agriculture, municipal infrastructure has been conducted.

It has been determined that the receiving by state, its organs and institutions of budget funds for investment projects from international financial organizations, foreign states and banks, and their use should be reflected in the state budget. It is important to improve efficiency of attracted credit resources, structural reforms in the economy and social sector

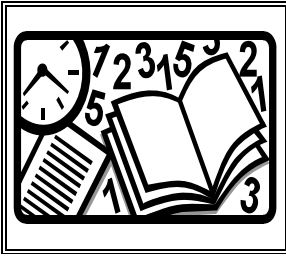
Conclusion. The study, according to the authors, deepens the understanding of the role of credit instruments in the system of budget planning. Loans provided by international institutions are aimed at reforming certain sectors of economics by tranches to the government, these funds are used to finance the budget deficit and balance of payments balance.

Keywords: international financial institutions, loans, investment programmes, budgeting.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy "Pro vstup Ukrainy do Mizhnarodnogo valjutnogo fondu, Mizhnarodnogo banku rekonstrukcii ta rozvytku, Mizhnarodnoi' finansovoi' korporacii', Mizhnarodnoi' asociacii' rozvytku ta Bagatoronn'ogo agentstva po garantijah investycij" vid 03.06.1992 № 2404-XII [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Ukaz Prezydenta Ukrai'ny "Pro chlenstvo Ukrai'ny v Jevropejs'komu banku rekonstrukcii' ta rozvytku" vid 14 lyp. 1992 r. № 379/92 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Ukaz Prezydenta Ukrai'ny "Pro zabezpechennja predstavnytstva Ukrai'ny v radah kerujuchyh Mizhnarodnogo valjutnogo fondu ta Svitovogo banku" vid 19 grud. 2005 r. №1809/2005 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. *Mizhnarodna ekonomika* / za red. Ju. G. Kozaka, D. G. Luk'janenka. — K. : Centr uchbov. l-ry, 2009. — 560 s.
5. *Mazaraki A. A.* Priorityety nacional'nogo ekonomichnogo rozvytku v konteksti global'nyh vyklykiv : monografija. / A. A. Mazaraki, V. V. Juhymenko, T. M. Mel'nyk ; za red. V. M. Gejcja, A. A. Mazaraki. — u 2 ch. — K. : Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t, 2008. — 389 s.
6. *Mozgovyj O. M.* Global'na finansova kryza: teorija i praktyka podolannja naslidkiv finansovyh potrjasin' / O. M. Mozgovyj // Rynok cinnyh paperiv Ukrai'ny. — 2008. — № 11–12. — S. 31–36.
7. *Filipenko A. S.* Teorija mizhnarodnoi' ekonomichnoi' polityky / A. S. Filipenko. — K. : Akademvydav, 2013. — 212 s.
8. *Vasylyk O. D.* Teorija finansiv / za red. O. D. Vasylyka. — K. : CNL, 2005. — 480 s.
9. *Zapatrina I. V.* Bjudzhetnyj mehanizm ekonomichnogo zrostantnja / I. V. Zapatrina. — K. : In-t soc.-ekon. strat., 2007. — 538 s.
10. *Lysjak L. V.* Bjudzhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrai'ny : monografija / L. V. Lysjak. — K. : DNU AFU, 2009. — 600 s.
11. *Lunina I. O.* Derzhavni finansy ta reformuvannja mizhbjudzhetnyh vidnosyn / I. O. Lunina. — K. : Nauk. dumka, 2006. — 432 s.
12. *Nacional'ni finansovi systemy v umovah globalizacii'* : monografija / za zag. red. I. O. Ljutogo. — Ivano-Frankivs'k : Galyc'ka Akademija, 2008. — 308 s.
13. *P'jatachenko G. O.* Stanovlennja ta rozvytok finansiv Ukrai'ny. 1917–2003 / L. V. Kuharec'. — K. : NDFI, 2005. — 784 s.
14. *Teorija finansiv* / za red. V. M. Fedosova, S. I. Jurija. — K. : Centr uchbov. l-ry, 2010. — 576 s.
15. *Ukrai'na i Jevropejs'kyj bank rekonstrukcii' ta rozvytku* / V. M. Pynzenyk, I. Ja. Chugunov, V. P. Kolosova. — K. : NDFI, 2008. — 176 s.
16. *Jevrointegracijnyj rozvytok finansovoi' systemy Ukrai'ny* / za red. I. Ja. Chugunova. — K. : Akad. fin. upr., 2009. — 471s.
17. Zakon Ukrai'ny "Pro ratyfikaciju Dogovoru mizh Ukrai'noju ta Jevropejs'kym investycijnym bankom pro spivrobotnytstvo ta dijalnist' Postijnogo predstavnytstva JeIB v Ukrai'ni" vid 04.11.2010 № 2673-VI [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.
18. Bjudzhetnyj kodeks Ukrai'ny : za stanom na 1 berez. 2013 r. ; tekst iz zmin. ta dopov. — Ofic. vyd. — H. : Pravo, 2013. — 159 s.
19. Zakon Ukrai'ny "Pro Derzhavnyj bjudzhet Ukrai'ny na 2013 rik" [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.
20. Zakon Ukrai'ny "Pro ratyfikaciju Ugody pro vnesok mizh Ukrai'noju ta Jevropejs'kym bankom rekonstrukcii' ta rozvytku stosovno uchasti Ukrai'ny u Fondi Shidno-jevropejs'kogo partnerstva z energoefektyvnosti ta dovkilja" vid 06.07.2011 № 3598-VI [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.
21. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 26 lystop. 2008 r. № 1027 "Pro porjadok inicijuvannja, pidgotovky ta realizacii' proektiv ekonomichnogo i social'nogo rozvytku Ukrai'ny, shho pidtrymujut'sja mizhnarodnymy finansovymy organizacijamy" [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.
22. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 14 trav. 2012r. № 541 "Pro zatverdzhennja Porjadku nadannja miscevyh garantij" [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua>.

УДК 657.1.014.134

БОЧУЛЯ Тетяна, к. е. н., доцент Харківського державного університету харчування та торгівлі

СПРИЙНЯТТЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуто психологічні аспекти сприйняття та складання обліково-звітної інформації. Обґрунтовано їх вплив на процес формування звітної інформації, призначеної для різних груп користувачів. Запропоновано схему вибору рішень та формулу його розрахунку на основі психологічного чинника інтерпретації інформації про бізнес.

Ключові слова: облік, обліково-звітна інформація, психологія, мистецтво, вибір, управлінське рішення.

Бочуля Т. Восприятие и интерпретация учетной информации. Рассмотрены психологические аспекты восприятия и составления учетно-отчетной информации. Обосновано их влияние на процесс формирования отчетной информации, предназначенной для разных групп пользователей. Предложена схема выбора решений и формула его расчета на основе психологического фактора интерпретации информации о бизнесе.

Ключевые слова: учет, учетно-отчетная информация, психология, искусство, выбор, управленческое решение.

Постановка проблеми. Психологія без перебільшення посідає одне з ключових місць серед різних наук, оскільки вивчає процеси, які відбуваються у мисленні, почуттях, поведінці кожної окремої особистості. Людина є основою "розумового Всесвіту", і саме від її поведінки залежить устрій зовнішнього середовища. Перехід до постіндустріального суспільства – логічний наслідок розвитку людської думки, прагнення перетворити навколишній світ, зробити його простішим. Стремління до кращого є "двигуном прогресу", що змінює все існуюче. Система бухгалтерського обліку знаходиться "під прицілом" інститутів влади, науковців, практиків, що бажають надати їй нового статусу – розумної

системи для прийняття рішень. Користувачі налаштовані на те, що облікова інформація – це факт, звільнений від інтерпретацій, варіацій та творчості. Події останніх років засвідчили, що облік є творчим, багатограним, варіативним через особистісні якості тих, хто обрав професію бухгалтера, та тих, хто споживає облікову інформацію. Застосування психологічних аспектів до обліку є такою самою новацією, як й використання комп'ютерів на початку ХХ ст. Це складно сприйняти як необхідність для розвитку обліково-інформаційного забезпечення, оскільки для нього встановлені правила та стандарти, для яких нехарактерне врахування психічних особливостей індивіда, відповідального за формування звітної інформації. Йдеться, передусім, про вітчизняну практику обліку, оскільки західний менталітет більш гнучкий до новацій та змін. Західна практика демонструє найбільшу кількість новацій, що зумовлено свободою вибору. Наразі розвиток бухгалтерського обліку дійшов межі, за якою неможливо ігнорувати те, що він став іншим. Тобто іншим стало сприйняття облікової інформації, причиною чого є "три кити сучасної еволюції": технології, комунікації, інтелект. Їх абсолютний вплив на всі процеси, які відбуваються у Всесвіті, стали основою для виділення "нових граней", недоступних через відсутність іншої ідеології. Потреба в баченні обліково-звітного забезпечення через призму психології зумовила актуальність проведеного дослідження та пошук ідей у напрямку оптимізації системи бухгалтерського обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психології у бухгалтерському обліку виявилася не новою, про що свідчать наукові пошуки попередніх дослідників, які визнають існування "психологічної складової" обліково-інформаційного забезпечення. Дослідженню психологічних аспектів стосовно бухгалтерського обліку присвятили свої праці З. Головка, І. Іголкина, О. Кондратюк, І. Корнієнко, В. Шарманська [1–4]. Проте більшість науковців, роботи яких використано при написанні статті, не розглядали психологічні аспекти в бухгалтерському обліку, однак їх дослідження відповідають ідеям сучасності та є новаторськими з погляду не тільки бухгалтерського обліку (О. Амеліна, С. Голов, З. Гуцайлюк, О. Зоріна, В. Ківачук) [5–10], а й розвитку суспільства й економіки загалом (Ю. Гвоздецька, Ф. Тихомирова, М. Тьюров, Р. Хілтц) [11–13]. Доцільним є розширення дослідження стосовно психологічних особливостей формування, сприйняття та інтерпретації облікової інформації.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні впливу психологічних аспектів на систему бухгалтерського обліку у частині її організації, складання звітної підсумку та інтерпретації облікової інформації для прийняття управлінських рішень.

Результати дослідження. Формування інформаційного суспільства стало ключем до розуміння майбутнього через кардинальні зміни мину-

лого. Сучасність є проекцією нового світу, в якому еволюціонували процеси, явища, об'єкти. Образ сучасного світу є результатом "примхи" людини, її традицій, страхів, бажань, емоцій, почуттів, очікувань, переконань, інтересів тощо. Сучасному індивіду притаманний новий спосіб мислення, основою якого є інформаційні технології, що заповнили всі сфери існування суспільства. Орієнтація у зовнішньому просторі здійснюється через віртуальні мережі, які "доносять" до користувача інформацію. Сьогодні, за умови існування великої кількості класифікацій користувачів інформації, єдиним поняттям є "користувач глобальної мережі", що відрізняється від попередніх і є тотожним до них одночасно. Відносини між користувачами з приводу формування інформації та обміну нею знаходяться під впливом розвитку "символічної реальності". Об'єктами уваги психології глобальної мережі є способи, види, принципи застосування сервісів технологій та комунікацій. Становлення кіберпсихології відзначено виходом книги Р. Хілтц і М. Тьюрова "Мережева нація", в якій досліджено вплив комп'ютерних комунікацій на суспільство та наслідки їх поширення [13]. Змінюються процеси пошуку, обробки, зберігання і передання інформації. Інформаційно-технологічні зміни творять не окремо індивіда, а нову цивілізацію, яка живе за новими законами, що розробляються та затверджуються "стихійно" без належного узгодження з інститутами влади. Новий час – це нові правила, нові закони та традиції. Це можливість зрушити реальну дійсність та відкрити "світ" до кращого, пов'язаного з іншим баченням. Результат можна отримати, якщо інколи порушувати встановлені догми, коли це доречно. Так, В. Кивачук зауважив, що дотримання чинних раніше правил і норм захищає реальність "від розумного", змушує переважну більшість йти туди, куди веде шлях, в той час, коли наука має йти туди, де шляху немає [10, с. 127]. Ті, хто ризикнув піти "неуторованою" дорогою, стали "новим законом", на який почали рівнятися всі інші. У цьому полягає основний парадокс поміркованості та сміливості – для того, щоб щось змінити, треба мати відвагу порушити правила, запропонувати свої, довести, що вони є кращими, та переконати в цьому всіх.

Економічний стан розвитку суспільства в усіх його аспектах визначає параметричні постулати бухгалтерського обліку як складової економічної системи, зокрема, системи управління [9, с. 266]. Логічно передбачити, що саме від обліковців користувачі інформації очікують новацій, оскільки інформація надає вільний простір до дій. Проте в уявленні загальної спільноти бухгалтер лише механічно виконує свою роботу, пов'язану з узагальненням цифр, отриманих з попередньо складених документів. З часом цей стереотип був перенесений на всю систему бухгалтерського обліку, що зробило її "вигнанцем" серед виробників інформації для бізнесу.

Бухгалтерський облік у сучасному економічному світі визначений з принципово інших позицій, що пояснюється пануванням нової форми організації суспільства. Всі процеси у внутрішньому та зовнішньому просторах тісно взаємопов'язані. Кожна трансформація не минає без наслідків та впливає на всі аспекти існування і розвитку суспільства та економіки. Визначальними є процеси "зворотної дії" та "ланцюгової реакції". Бухгалтерський облік опинився на перетині рушійних процесів через його визначальний вплив на оптимізацію інформаційного забезпечення бізнесу. Він є основою спілкування різних груп користувачів з приводу "підтримання фінансової теми розмови". Це своєрідне "есперанто" – основа інших "мовних" інтерпретацій, які у сукупності складають інформаційно-аналітичне обґрунтування прийняття управлінських рішень.

Бухгалтер і менеджер як ключові особи в системі прийняття рішень, незважаючи на "розмову" за допомогою цифр, мають різні "діалекти". Бухгалтер і менеджер по-різному інтерпретують інформацію, оскільки мають різні цілі. Їх об'єднує спільна місія – розвиток бізнесу. Проте менеджер для цього використовує різні управлінські рішення, які часто не узгоджуються з позицією бухгалтера стосовно доцільності їх застосування з погляду реального фінансово-господарського стану підприємства. Бухгалтер дещо обмежує менеджера в його бажанні реалізувати сформоване управлінське рішення. Бухгалтер несе виключну відповідальність за підготовку та передання інформації, що є основою прийняття управлінських рішень. Бухгалтерам відведена особлива роль в управлінській діяльності, тому американські дослідники зазначили, що бухгалтерами народжуються, а не стають, і вибір кар'єри зумовлений характером [3]. Робота бухгалтером передбачає розумне слідування правилам, оскільки самою посадою бухгалтера обумовлена чіткість і точність у виконанні різноманітних інструкцій [1], отже, завжди будуть ті, кого не влаштовуватиме робота бухгалтера з точки зору варіативності. Відповідальність бухгалтера встановлена не тільки ззовні, а й визначена самим фахівцем, що активізує власну самоорганізацію при забезпеченні обліковою інформацією внутрішніх і зовнішніх користувачів. Управлінське рішення є результатом узгодженої роботи учасників управлінської системи. Для цього вони користуються не стільки інформацією, скільки знаннями, які несуть корисні відомості, необхідні для управління. Це сприяє якіснішому вирішенню реальних завдань бізнесу. Розвиток залежить від спільних зусиль, інтеграції знань, єдиної лінії поведінки, що передбачає бажання переходу на більш високий рівень. Інтеграцію знань не можна ототожнювати з їх об'єднанням. Інтеграція знань забезпечує сумісність наук і знань з різних систем завдяки загальній методології, універсальним логічним прийомам сучасного мислення [11]. Знання можуть бути викладені по-різному. Найціннішими визнають наукові знання, покликані змінювати

існуючу реальність, сприяти еволюції та розвитку, новій ідеології. Розвиток наукового знання пов'язаний зі зміною його структури, зв'язків між науками, закономірністю чого є процес інтеграції [12, с. 54]. Наукові знання з розвитку обліково-інформаційного забезпечення сприяють оптимізації інформаційної та комунікаційної функцій бухгалтерського обліку.

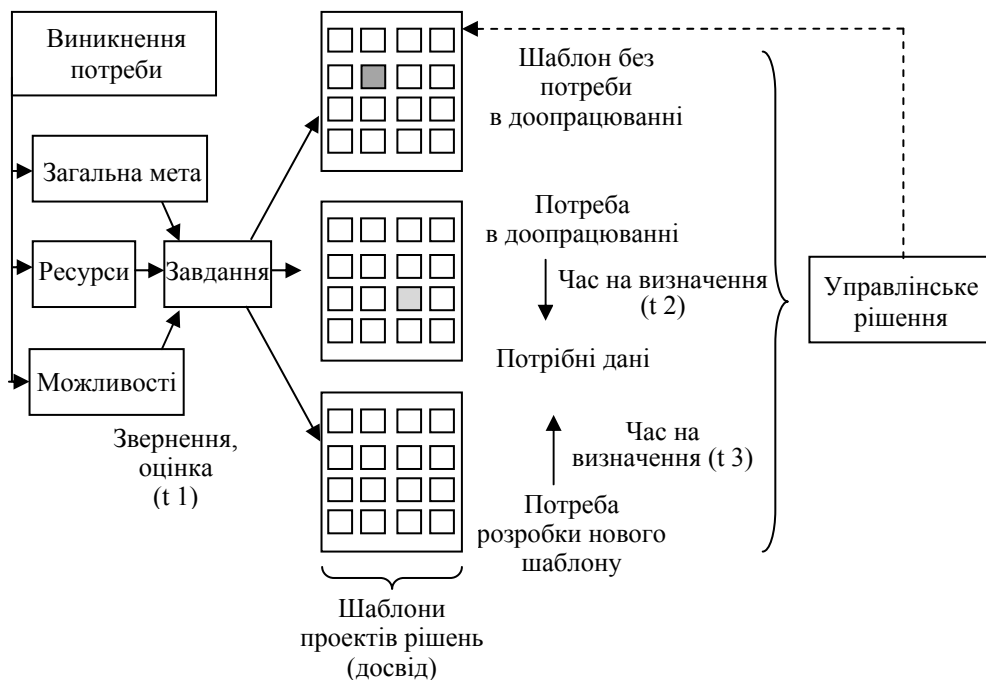
Розвиток інформаційного забезпечення став динамічнішим завдяки автоматизації процесів пошуку, передання та зберігання інформації. Користувачеві відкрито доступ до інформації, викладеної у глобальній мережі, в якій за ключем пошуку можна оперативно знайти необхідні дані. Перевагою інтерактивних процесів став доступ не тільки до електронних версій видань та публікацій, а й до тренінгів, майстер-класів, вебінарів, за допомогою яких користувач може здобути не тільки професійні знання, а й набути навички провідних спеціалістів. З іншого боку, знання є активізацією розвитку функціональних можливостей технологічних систем та засобів зв'язку, що утворює "спіралеподібний кругообіг".

Усі процеси здійснюються з деякою визначеною метою. Її відсутність призводить до хаосу та необґрунтованих витрат часу, коштів, енергії тощо. Мета завжди є багатоваріантною, оскільки, крім матеріального зиску, потрібен і корпоративний розвиток. Це може бути репутація, визнання, довіра. Серед представників бізнесу немало таких, що заробляють на своєму імені. Для них розвиток ототожнений з визнанням та перевагою серед конкурентів. Бізнес – це калейдоскоп рішень, які є обґрунтованим вибором з безлічі альтернатив, що є можливими за різних внутрішніх та зовнішніх умов. Вибір – це поміркована відмова від іншої можливості. Саме він є основою нестабільності інформаційного забезпечення. Можливість вибору має прояв у тому, що інформаційна система є вільною, а, з іншого боку, залежною. Наочний приклад – система бухгалтерського обліку, яка за радянських часів не мала вибору, а була такою, якою її визначали закони, положення, інструкції, декрети, розпорядження тощо. І вона була одна на всіх, без варіантів та альтернатив. Нині облікова система вільна, оскільки рамки її контролю та координування розширені для різних варіацій. Проте це визначає додаткову відповідальність для бухгалтера щодо організації обліку та відповідно формування звітної інформації. Особливо це виявилось після переходу на ринкову економіку, оскільки необхідно було навчити провідних радянських фахівців приймати рішення, а не просто гарно виконувати свою роботу, яка підпорядкована вже зробленому за них вибору. Нині облікова політика в цьому сенсі дає змогу бухгалтеру при чітко регульованих правилах скористатися можливістю вибору, від якого залежить порядок організації бухгалтерського обліку та складання звітної інформації. Облікова політика є одним з варіантів управлінських рішень (*D*), вибір яких

підпорядкований формулі, що містить такі компоненти, як досвід (E), інформація (обсяг даних) ($Vd(I)$), час (t):

$$D = EVd(I) t.$$

Досвід можна назвати групою шаблонів управлінських рішень як з позитивними, так і негативними наслідками, накопичених спеціалістом за період його професійної роботи. Для наочності на *рис. 1* наведено схему прийняття управлінського рішення відповідно до формули.

Рис. 1. Схема прийняття управлінського рішення
(розроблено автором)

Час, вказаний у формулі, додатково розкладається на час, який потрібен, щоб оцінити потребу в доопрацюванні готового шаблону та обсягу інформації, необхідної для формулювання управлінського рішення. Чим більшим є досвід, тим менший показник часу і зворотна залежність; чим більшим є час практики, тим більший досвід.

Проте мало включити у розрахунок досвід, знання, час, інформацію. Є чинник, управляти яким неможливо, однак, його вплив вирішальний для бізнесу – це психологічний стан особи. У ньому закладено настрої, емоції, бажання, мотивацію тощо, які визначають готовність до дій відповідно до власних переконань та зовнішніх вимог. Одним з аспектів організації бухгалтерського обліку стає дослідження психологічних типів та сумісності працівників бухгалтерії, їх компетентності, здатності працювати в колективі для розподілу робіт між ними [2].

Формування інформаційного результату передбачає творчий підхід, в якому треба частково відмовитися від традиційних рамок, встановлених правилами та принципами бухгалтерського обліку. Прикладом нетрадиційного підходу до формування звітної інформації є креативний облік, завдяки якому має бути розширене інформаційне забезпечення системи управління. Це його позитивна риса. Серед негативних рис визначена можливість викривлення облікових даних. Зокрема, "...активізація креативних підходів до облікового відображення фактів господарювання призводить до зменшення довіри користувачів фінансової звітності" [5, с. 12]. Серед науковців і сьогодні не припиняються дискусії стосовно креативного обліку. Так, деякі дослідники вважають, що "...трансплантація досліджень креативного обліку в практичну діяльність господарюючих суб'єктів є нереальною" [8, с. 8].

Можливість подібної творчості в обліку по-різному впливає на формування, сприйняття та інтерпретацію облікової інформації. З одного боку, це можливість оптимізувати облікову систему та закласти міцний фундамент для розвитку бізнесу, а з іншого – викривлення облікових даних, маніпулювання з методами бухгалтерського обліку, внаслідок чого пропонується "ідеальний" результат – потрібна фінансова звітність. Акцент зроблено на слові "потрібна". Не для рядового користувача, не для ключових зовнішніх груп користувачів, а для обмеженої кількості осіб, які плачуть власні інтереси, що зазвичай йдуть врозріз з інтересами бізнесу.

Творчість щодо можливості вибору в організації обліку та обліковій політиці не є тотожною до творчості в інтерпретації інформації, отриманої як результат облікового процесу. Ці поняття є контроверсійними (неоднозначними), оскільки перше стосується методів бухгалтерського обліку, а друге – наявності психологічних особливостей в інтерпретації інформації. Інформація одна, а її варіацій безліч. У цій короткій тезі викладено суть інформованості. Нарікання на обліково-звітну інформацію пов'язане з невідповідністю очікувань реально отриманим відомостям. Формування облікової інформації не є гарантом прийняття правильного управлінського рішення. Це інформаційна база для того, щоб обґрунтувати обрану альтернативу управлінському рішення. Нарікання можна умовно поділити на дві частини: обґрунтовані та власні. Обґрунтовані нарікання мають місце, коли підсумок облікового процесу не містить усіх належних відомостей, причиною чого найчастіше є неефективно налагоджена організація бухгалтерського обліку та певні прогалини при формуванні облікової політики. Це можна "виправити" через їх налаштування під реальні параметри бізнесу. Власні нарікання пов'язані з тим, що неправильно були інтерпретовані облікові дані, звітна інформація, що призвело до викривлення реальної "картини бізнесу". Переконавання "простіше – краще" замінене на "чим простіше, тим складніше". Обліково-звітна інформація вважалася простим

підрахунком даних за результатами діяльності суб'єкта господарювання за визначений проміжок часу. Проста інформація і просте її розуміння. Ця теза містить основну похибку – облікова інформація не може бути простою. Це "відбиття образу" бізнесу через професійну інтерпретацію обліковця, який, користуючись технологіями, реалізує своє розуміння "цифр" в інформаційному підсумку.

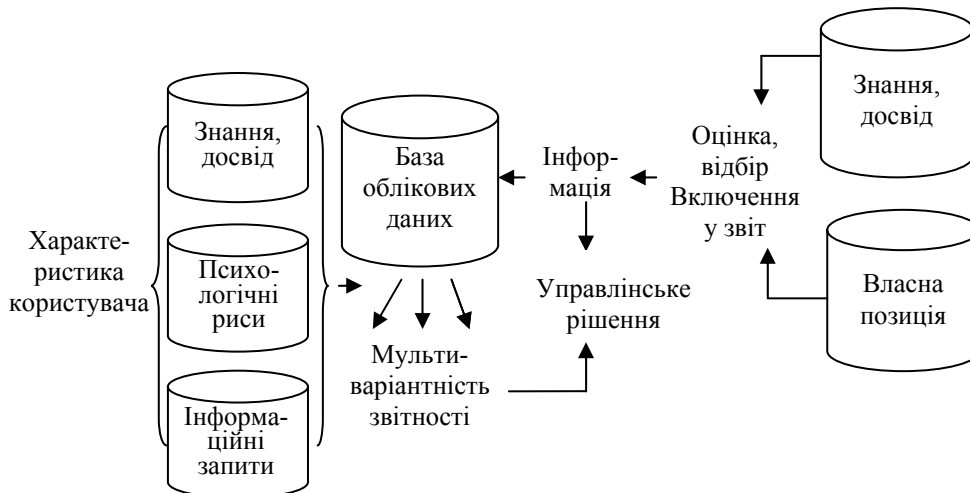
Формування та інтерпретація облікової інформації є певним видом мистецтва, опанування яким необхідне для налагодження ефективного прийняття управлінських рішень. Якщо звернутися до поняття мистецтва, то йдеться про творче відбиття реальної дійсності та її відтворення у певних образах. Переносячи цю ідею на бухгалтерський облік, слід зазначити наявність у ньому певних творчих рис, оскільки фінансово-господарські процеси шляхом облікової обробки інформації відображаються в реальних "творах" бухгалтера – формах фінансової звітності. Результат "облікового мистецтва" сприймається користувачами по-різному, виходячи з їх цільової інформаційної потреби. Кожен з користувачів суб'єктивно сприймає та інтерпретує інформацію, що пов'язано з їх інтересом, поставленими завданнями, досвідом та обсягом професійних навичок.

Необхідність врахування інтересів користувачів інформації та забезпечення їх потреб викладена через пропозицію багатоцільового бухгалтерського обліку, ідею якого висунув вітчизняний вчений-економіст С. Голов [11]. Науковець, розпочавши з дослідження поширених серед вчених підходів до вдосконалення теорії бухгалтерського обліку та ступеня їх конструктивності [7], запропонував забезпечити гнучкість облікової системи для врахування різних інформаційних потреб внутрішніх і зовнішніх користувачів. Ступінь інформативності даних завжди відносна, причому ця відносність визначається багатьма факторами, зокрема рівнем професійної підготовки користувача і його поінформованості до моменту одержання нових даних [4, с. 29].

Розуміючи інформаційні потреби користувача, можна завчасно прийняти рішення щодо виду облікових даних, їх обсягу, рівня аналітичності. Кожний суб'єкт господарювання входить у певну "групу інтересів". Зазвичай, взаємовідносини з користувачами мають стабільний характер, і їх група є незмінною. Тому доцільно пропонувати їм додаткову частину звітності, що відповідатиме їх запитам та інтересам. Для виділення окремої частини звітності призначені інформаційні технології, що спрощують процес обробки даних згідно із заданим алгоритмом, який може базуватися, зокрема, й на психологічних особливостях користувачів інформації. З цією метою формується окрема база даних, в якій наведені їх інформаційні інтереси.

База облікових даних складається не тільки з показників і відомостей, а є результатом інтеграції трьох баз даних, що знаходяться на апаратній техніці та належать особистості, відповідальній за підготовку звітної інформації (рис. 2).

Система бухгалтерського обліку є унікальним середовищем, де відбуваються складні інформаційно-аналітичні процеси, опанування якими визначає рівень професійних умінь. Це не тільки відображення реальних фінансово-господарських процесів у цифрах, а презентація спроможності суб'єкта господарювання "існувати" у ринковому середовищі постіндустріального економічного простору.

Рис. 2. Формування бази облікових даних з урахуванням психологічних аспектів
(розроблено автором)

Обліковці "створять" сучасний бізнес, оскільки забезпечують інфо-обіг, зупинка якого означає припинення "життєдіяльності" суб'єкта господарювання. Звісно, що є певні обмеження, які координують роботу бухгалтерів. Проте, як свідчить практика останніх десятиріч, новатії в організації та методології бухгалтерського обліку знаходили своє логічне впровадження у нормативно-правових актах, узгоджених з органами законодавчої влади. Тому розвиток інформаційного забезпечення бізнесу ґрунтується не тільки на узгоджених положеннях і стандартах, що регулюють порядок ведення обліку та складання звітності, а й на психологічних особливостях щодо формування та інтерпретації облікової інформації.

Висновки. Сучасність орієнтує на аксіому стосовно психологічного виміру облікового процесу, що спонукає усебічно вивчати психологічні особливості користувачів інформації для розвитку обліково-аналітичного забезпечення згідно з реальними потребами, а не вимогами самого процесу. Прагнення удосконалити систему бухгалтерського обліку походить з реальних потреб бізнесу в розширеному інформаційному забезпеченні. Суттєвий внесок у розвиток інформаційного забезпечення бізнесу здійснили науковці, яким притаманна оператив-

ність реакції на зміни в суспільстві та економіці. Мотиви науковців при викладенні пропозицій різні – це бажання професійного розвитку, прагнення залишити по собі "слід", доказ власної спроможності як ученого. Психологія науковця значно відрізняється від психології інших особистостей, оскільки їм притаманне певне невизнання усталених істин та пошук нових. Вони є першопрохідцями, новаторами, лідерами, революціонерами. Бути науковцем у галузі бухгалтерського обліку значно складніше. Бухгалтери є відповідальними особами, на яких покладена місія обробити, узагальнити та передати дані так, щоб на їх основі були прийняті обґрунтовані управлінські рішення. Вони також роблять вибір, коли формують облікову політику та організують облік, беручи до уваги особливості та відмітні риси бізнесу.

У сучасних умовах підготовка та передання звітної інформації значно спрощена завдяки застосуванню інформаційно-комунікаційних технологій. Проте робота машини підпорядкована роботі людини, яка закладає алгоритми обробки інформації, визначає критерії її пошуку, налагоджує інформаційний обмін тощо. Збій у роботі цієї "машини" неможливо передбачити, функціональні можливості проблематично реально оцінити, потенціал складно повністю розрахувати. Тому важливо заздалегідь врахувати психологічні особливості у процесі формування, прийняття та інтерпретації інформації, що необхідно для підвищення якості інформаційного результату та прийнятих управлінських рішень.

Пропозиція включити до організації обліку та формування облікової політики психологічні аспекти пов'язана з необхідністю максимально повно задовольнити інтереси та інформаційні запити внутрішніх і зовнішніх користувачів облікових даних. Очікується, що викладена думка сприятиме розвитку обліково-звітного забезпечення в напрямі адаптування до підвищених вимог до інформаційної підтримки прийняття рішень. У подальшому планується продовжити розвивати викладені пропозиції з оптимізації інформаційного забезпечення бізнесу, для якого психологічні аспекти є необхідними складовими в оптимізації інформаційної системи, зокрема, системи бухгалтерського обліку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Иголкина И. Н.* Бухгалтер – тоже человек. Психология профессии из первых рук. Психология страха [Електронний ресурс] / И. Н. Иголкина. — Режим доступу : <http://goo.gl/GgqK5P>.
2. *Кондратюк О. М.* Бухгалтерський облік і психологія: міждисциплінарний зв'язок [Електронний ресурс] / О. М. Кондратюк. — Режим доступу : <http://goo.gl/K9IGpu>.
3. *Корниенко И.* Психология бухгалтера [Електронний ресурс] / И. Корниенко // Экономическая газета. — 2003. — № 82 (699). — Режим доступу : <http://goo.gl/NihzWw>.

4. Шарманська В. Психологічні аспекти обліково-аналітичної діяльності / В. Шарманська, З. Головка // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. — 2009. — Вип. 110. — С. 27–30. — (Серія економічна).
5. Амеліна О. В. Креативний облік та маніпулювання фінансовою звітністю / О. В. Амеліна // Вісн. Львів. комерц. акад. — 2011. — Вип. 35. — С. 9–12. — (Серія економічна).
6. Голов С. Теорія багатоцільового бухгалтерського обліку / С. Голов // Бух. облік і аудит. — 2011. — № 4. — С. 3–13.
7. Голов С. Сучасні підходи до теорії бухгалтерського обліку / С. Голов // Бух. облік і аудит. — 2011. — № 3. — С. 18–23.
8. Гуцайлюк З. Системи бухгалтерського обліку: критичний аналіз думок економістів / З. Гуцайлюк // Бух. облік і аудит. — 2012. — № 4. — С. 3–11.
9. Зоріна О. А. Організація інтегрованої системи обліку та звітності як інформаційної бази аналізу / О. А. Зоріна // Экономика Крыма. — 2001. — № 2 (35). — С. 265–269.
10. Кивачук В. С. Закон обратной связи и его влияние на развитие бухгалтерского учета на предприятии / В. С. Кивачук // Бух. облік, контроль і аналіз: проблеми теорії та методології : монографія ; за заг. ред. Ф. Ф. Бутинця. — К. : НАСОА, 2013. — С. 122–142.
11. Гвоздецька Ю. Загальнонаукові основи інтеграції знань [Електронний ресурс] / Ю. Гвоздецька. — Режим доступу : <http://goo.gl/5lSYds>.
12. Тихомірова Ф. А. Інтеграція та диференціація: єдиний механізм розвитку наукового знання / Ф. А. Тихомірова // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. — Сімферополь, 2010. — Т. 23 (62). — № 1. — С. 54–60. — (Серія "Філософія. Культурологія. Політологія. Соціологія").
13. Hiltz S. R. The Network Nation: Human Communication Via Computer / S. R. Hiltz, M. Turoff. — MIT Press, 1993. — 557 p.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2014.

Bochulia T. Perception and interpretation of accounting information.

Background. Automation of accounting process has not fully justified itself concerning optimization of organization of accounting and preparation of accounting information. An important factor that influences the system of accounting and perception of reporting is the psychology. The interest to psychological aspects concerning decision-making and determination of human factor in information activities has caused a start of new development stage of accounting system. People create information therefore result of accounting work depends on the psychological characteristics regarding formation, perception and interpretation of information. Urgent need to conduct a new research, in which the psychological aspects regarding organization of accounting and preparation of reporting for different groups of users will be considered, arises.

Review of scientific sources in this direction of research has shown that indirectly the question of psychological aspects concerning accounting system and accounting and analytical providing have investigated by different scientists. However, in domestic practice this question is just beginning to develop, while foreign researchers already have some achievements that are suitable for borrowing and introduction into the practice. This fact was determinative for presentation of opinion concerning psychological characteristics of accounting process and accounting and reporting providing that is expected to develop significantly the result of information activity of persons of accounting.

Purpose of the research is to prove the impact of psychological aspects on the system of accounting regarding its organization, preparation reporting result and interpretation of accounting information for management decision making.

Results. Impact of psychological aspects on the process of formation of reporting information for different groups of its users has been substantiated. Characteristics of perception and interpretation of accounting information by users have been presented. Scheme of choice of decisions and the formula for its calculation, the basis of which has become psychological factors regarding the interpretation of information about business has been proposed.

Conclusion. In total a new vision of organization of accounting and preparing accounting and reporting information was proposed through psychological characteristics of perception and interpretation of information by different user groups.

Keywords: accounting, accounting information, psychology, art, choice, management decision.

REFERENCES

1. Igolkina I. N. Buhgalter – tozhe chelovek. Psihologija professii iz pervyh ruk. Psihologija straha [Elektronnyj resurs] / I. N. Igolkina. — Rezhim dostupu : <http://goo.gl/GgqK5P>.
2. Kondratjuk O. M. Buhgalters'kyj oblik i psihologija: mizhdyscyplinaryj zv'jazok [Elektronnyj resurs] / O. M. Kondratjuk. — Rezhym dostupu : <http://goo.gl/K9IGpu>.
3. Kornienko I. Psihologija buhgaltera [Elektronnyj resurs] / I. Kornienko // Jekonomicheseskaja gazeta. — 2003. — № 82 (699). — Rezhym dostupu : <http://goo.gl/NihzWw>.
4. Sharmans'ka V. Psihologichni aspekty oblikovo-analitychnoi' dijtal'nosti / V. Sharmans'ka, Z. Golovko // Visn. Kyi'v. nac. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. — 2009. — Vyp. 110. — S. 27–30. — (Serija ekonomichna).
5. Amelina O. V. Kreatyvnyj oblik ta manipuljuvannja finansovoju zvitnistju / O. V. Amelina // Visn. L'viv. komerc. akad. — 2011. — Vyp. 35. — S. 9–12. — (Serija ekonomichna).
6. Golov S. Teorija bagatocil'ovogo buhgalters'kogo obliku / S. Golov // Buh. oblik i audyt. — 2011. — № 4. — S. 3–13.
7. Golov S. Suchasni pidhody do teorii' buhgalters'kogo obliku / S. Golov // Buh. oblik i audyt. — 2011. — № 3. — S. 18–23.
8. Gucajljuk Z. Systemy buhgalters'kogo obliku: krytychnyj analiz dumok ekonomistiv / Z. Gucajljuk // Buh. oblik i audyt. — 2012. — № 4. — S. 3–11.
9. Zorina O. A. Organizacija integrovanoi' systemy obliku ta zvitnosti jak informacijnoi' bazy analizu / O. A. Zorina // Ekonomyka K'ryma. — 2001. — № 2 (35). — S. 265–269.
10. Kivachuk V. S. Zakon obratnoj svjazi i ego vlijanie na razvitie buhgalterskogo ucheta na predprijatii / V. S. Kivachuk // Buh. oblik, kontrol' i analiz: problemi teorii' ta metodologii : monografija ; za zag. red. F. F. Butincja. — K. : NASOA, 2013. — S. 122–142.
11. Gvozdec'ka Ju. Zagal'nonaukovi osnovy integracii' znan' [Elektronnyj resurs] / Ju. Gvozdec'ka. — Rezhym dostupu : <http://goo.gl/5ISYds>.
12. Tyhomirova F. A. Integracija ta dyferenciacija: jedyjnyj mehanizm rozvytku naukovoogo znannja / F. A. Tyhomirova // Uchen. zap. Tavrych. nac. un-ta ym. V. Y. Vernad'skogo. — Simferopol', 2010. — T. 23 (62). — № 1. — S. 54–60. — (Serija "Filosofija. Kul'turologija. Politologija. Sociologija").
13. Hiltz S. R. The Network Nation: Human Communication Via Computer / S. R. Hiltz, M. Turoff. — MIT Press, 1993. — 557 p.